

**Lokalne konsultacije sa mladima u Srbiji
o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i
drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ (REKOM)**

(12.06.2009. Hotel Novi Sad, Novi Sad)

Organizatori: Fraktal i Program za dijalog mladih

PROGRAM

- 10:30 – 11:00 **Registracija učesnika**
- 11:00 – 11:20 **Otvaranje skupa**
Filip Pavlović, predsednik upravnog odbora UG Fraktal
Srđan Vezmar, izvršni direktor Program za dijalog mladih
- 11:20 – 12:00 **Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM: cilj i tok
konsultativnog procesa**
Mario Mažić, Inicijativa mladih za ljudska prava u Hrvatskoj
- 12:00 – 12:30 **Dokumentarni film *Inicijativa REKOM***
- **Zašto REKOM**
- Maja Leđenac, Nezavisno društvo novinara Vojvodine
- 12:30 – 13:00 **Najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**
Marijana Toma, Impunity Watch
- Mandat komisije
Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije
Struktura komisije
Javno slušanje žrtava
Odnos prema počiniocima zločina
- 13:00 – 13:30 Pauza za osveženje
- 13:30 – 14:15 **Projekcija filma *Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i
društva u tranziciji* i diskusija (primeri iz Južne Afrike i
Maroka)**
- 14:15 – 15:30 **Kakav REKOM: predlozi i preporuke**

15:30 – 16:30	Ručak
16:30 – 18:00	Kakav REKOM: predlozi i preporuke
18:00	Zaključci Moderator: Filip Pavlović, Fraktal Srđan Vezmar, Program za dijalog mladih

Učesnici

1. Dejan Rašeta, Program za dijalog mladih, Novi Sad
2. Dejan Borić, Program za dijalog mladih, Novi Sad.
3. Dragana Atanasković, Mirovna grupa Esperanca, Novi Sad.
4. Ruža Helać, Fond za razvoj neprofitnog sektora Autonomne pokrajine Vojvodine.
5. Mile Novaković, Udruženje *Sigo ando Them*, Sombor
6. Jovana Đaković, Omladinska grupa Helsinškog odbora za ljudska prava, Novi Sad.
7. Stefan Radonjić, Omladinska grupa Helsinškog odbora za ljudska prava, Novi Sad.
8. Vladimir Ivančević, Omladina Lige socijaldemokrata Vojvodine, Novi Sad.
9. Jovana Kolarić, student Škole Nove politike Inicijative mladih za ljudska prava, Novi Sad
10. Nenad Vezmar, Omladina Lige socijaldemokrata Vojvodine, Novi Sad
11. Andor Luhović, Zelena patrola i Studentska asocijacija, Subotica
12. Ana Marija Popović, Timska inicijativa mladih, Fakultet političkih nauka, Pančevo
13. Rozalija Radoš, Odbor za ženu, decu i omladinu, Forum romskih NVO, Sombor.
14. Svetlana Marčeta, Kikindska inicijativa mladih, Kikinda
15. Tijana Velimirov, Kikindska inicijativa mladih, Kikinda
16. Biljana Stojanović, Kikindska inicijativa mladih, Kikinda
17. Nikola Jelavić, Omladina Lige socijaldemokrata Vojvodine, Novi Sad
18. Vanja Milanović, Program za dijalog mladih, Novi Sad

Uvodničari i organizatori

19. Srđan Vezmar, Program za dijalog mladih, Novi Sad
20. Filip Pavlović, Fraktal, Beograd
21. Marijana Toma, Impunity Watch, Srbija
22. Mario Mažić, Inicijativa mladih za ljudska prava u Hrvatskoj
23. Maja Leđenac, Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Novi Sad
24. Milica Rodić, Fraktal, Beograd
25. Jelena Simić, Fond za humanitarno pravo, Beograd
26. Ivana Stojanović, Fraktal, Beograd

Posmatrači

Otvaranje skupa

Srđan Vezmar: Dobar dan, moje ime je Srđan Vezmar i ja vas pozdravljam ispred Programa za dijalog mladih. Dobro došli na Konsultacije sa mladima o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ. Konsultacije u Novom Sadu zajednički organizuju udruženje građana Fraktal iz Beograda, Program za dijalog mladih iz Novog Sada i Koalicija za REKOM. Ove konsultacije održavaju se uz finansijsku podršku ambasade Kraljevine Holandije u Beogradu. Takođe, ja bih želeo da pozdravim i naše sagovornike danas, na ovim konsultacijama. To je gospođica Maja Ledenc iz Nezavisnog društva novinara Vojvodine, zatim Marijana Toma iz Impunity Watch-a i naš kolega Mario Mažić iz Inicijative mladih za ljudska prava [iz Hrvatske]. Sa mnom će ovaj skup moderirati i kolega Filip Pavlović iz udruženja građana Fraktal iz Beograda. Ja ću sada dati reč Filipu i pretpostavljam da ćemo imati malu promenu satnice u odnosu na predloženu. Filipe, dobrodošao i izvoli.

Filip Pavlović: Hvala najlepše. Još jednom da se izvinim za ovo polučasovno kašnjenje. To je prvenstveno naša odgovornost i krivica. Našalili smo se malo sa domaćinima, mi iz Beograda kada dolazimo u Novi Sad uvek se negde izgubimo u ravnici. Moje ime je Filip Pavlović i predsednik sam upravnog odbora organizacije Fraktal. Meni je zaista veliko zadovoljstvo da sam danas u Novom Sadu. Ovo je jedna združena moderacija koju ćemo Srđan i ja imati zadovoljstva da prođemo zajedno sa vama. Mi smo, pre nekih mesec dana, organizovali slične konsultacije u Beogradu i neki od vas su bili prisutni, što isto mislim da je jako značajno i bitno, da postoji i određeni kontinuitet. I, na neki način, ljudi koji su učestvovali u prethodnim konsultacijama mogu biti, takođe, da tako kažem, vrlo značajni za kvalitetnu diskusiju i debatu koju ćemo imati danas. Ono što bih želeo negde na početku da napomenem da se ove konsultacije organizuju u okviru jednog regionalnog procesa koji se odvija, da tako kažem, pod generalnom zastavom KoREKOM-a. To je, zapravo jedna Koalicija za osnivanje regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima na prostoru bivše SFRJ. Prvenstveni cilj, kao što je Srđan napomenuo, današnjeg razgovora je rasprava o tome kakav bi taj REKOM trebalo da bude i kako bi trebalo da funkcioniše. I ono što je jako značajno, da ove konsultacije, možete videti i danas, da su ciljna grupa u stvari mladi i za nas, kao organizaciju koja radi jako puno sa mladima, smatramo da je jako značajno da se mladi uključe u ovaj proces i da su uključeni od samog početka. Takođe, jako je značajno da sve preporuke, svi stavovi, mišljenja, sugestije koje ćete izneti i koje ćemo zajedno prodiskutovati danas jednostavno imaju svoju svrhu i cilj. Cilj ovih konsultacija, zato se i zovu konsultacije, nije samo upoznavanje vas samih sa inicijativom KoREKOM-a već, na neki način, i obogaćivanje same inicijative kroz vaše sugestije, vaše ideje i tako dalje. Ovo je deo procesa, jedna od etapa. Čućete o KoREKOM-u od naših gostiju nešto više, ali mislim da je značajno napomenuti da sam proces već duže vreme traje i izvesno je da će, do same tačke kreiranja regionalne komisije, proći još dosta vremena. I da to vreme mora biti iskorišćeno za osmišljavanje najboljeg formata, najboljeg modela rada same regionalne komisije, kao i koji će to, zapravo, biti mandat, koji će to biti okvir u kome će sama

regionalna komisija funkcionisati, koji su to vremenski okviri, koja je uloga civilnog društva i neka druga pitanja o kojima ćemo isto danas razgovarati. Ja ne bih sada želeo da dužim, želeo bih da dam reč našem prvom uvodničaru. I zaista sam format, kao što možete videti i u samom materijalu koji ste dobili, negde predviđa određeno vreme za uvodničare da iznesu informacije koje za vas mogu biti značajne, nakon toga biće dovoljno prostora da se uspostavi i dvosmerna komunikacija, da postavite pitanja o stvarima koje vam nisu dovoljno jasne ali takođe i da date svoj aktivan doprinos. I to je, zapravo, i prvenstveno cilj ovih konsultacija. Ja bih sada želeo da dam reč Mariu Mažiću iz Inicijative za ljudska prava u Hrvatskoj. Ali pre toga, Srđan me je podsetio na jednu vrlo bitnu stvar, a to inače radimo na svim našim okupljanjima, a to je da napravimo jedan zajednički krug kratkog predstavljanja i sa tim bih počeo, a onda bi dao reč Mariu. Znači, ako možete samo ime, prezime, odakle dolazite i kratko, šta smatrate da je bitno da znamo o vama. Samo bih vas zamolio da koristite mikrofon zato što se sve snima, kao što možete videti, i kamerom, znači i video i audio zapise pravimo i to je isto jako značajno, zato što sam materijal ima i određenu buduću istorijsku vrednost.

Tessa Lee: Moje ime je Tessa, i ja sam intern u Fraktalu, a inače sam iz Južne Afrike.

Ivana Stojanović: Dobar dan svima, moje ime je Ivana Stojanović, dolazim iz Fraktala, Beograd.

Dejan Rašeta: Dejan Rašeta, Program za dijalog mladih.

Dejan Borić: Dejan Borić, Program za dijalog mladih, Novi Sad

Dragana Atanasković: Dragana Atanasković, Mirovna grupa Esperanca, Novi Sad.

Ruža Helać: Ruža Helać iz Fonda za razvoj neprofitnog sektora Autonomne pokrajine Vojvodine. Fond je osnovala skupština Autonomne pokrajine Vojvodine s ciljem podizanja nivoa tolerancije i vladavine prava i demokratizacije društva u Vojvodini te smatramo da nam je mesto i da vas podržimo u ovakvim inicijativama.

Mile Novaković: Mile Novaković, dolazim iz Sombora, ja sam predstavnik Udruženja Sigo ando Them, u prevodu znači *Brzo u svet*. Radimo na emancipaciji romskog naroda uglavnom, a radimo i sa ostalim ciljnim grupama. Hvala.

Jovana Đaković: Đaković Jovana, Omladinska grupa Helsinškog odbora.

Stefan Radonjić: Stefan Radonjić, Omladinska grupa Helsinškog odbora, isto.

Marijana Toma: Marijana Toma, koordinator kancelarije Impunity Watch-a u Srbiji.

Mario Mažić: Mario Mažić iz Inicijative mladih za ljudska prava iz Hrvatske.

Maja Leđenac: Leđenac Maja, Nezavisno društvo novinara Vojvodine.

Vladimir Ivančević: Vladimir Ivančević, omladina Lige socijaldemokrata Vojvodine, Novi Sad.

Jovana Kolarić: Jovana Kolarić, student Škole Nove politike, Inicijativa mladih za ljudska prava.

Nenad Vezmar: Nenad Vezmar, omladina Lige socijaldemokrata Vojvodine iz Novog Sada.

Andor Luhović: Andor Luhović, Subotica, Zelena patrola i Studentska asocijacija.

Ana Marija Popović: Ana Marija Popović, Pančevo, Timska inicijativa mladih na Fakultetu političkih nauka.

Rozalija Radoš: Rozalija Radoš, predsednica Odbora za ženu, decu i omladinu, Forum romskih NVO, Sombor.

Svetlana Marčeta: Svetlana Marčeta iz Kikindske inicijative mladih.

Tijana Velimirov: Tijana Velimirov iz Kikindske inicijative mladih.

Biljana Stojanović: Biljana Stojanović, predsednica Kikindske inicijative mladih.

Milica Rodić: Milica Rodić, Fraktal.

Jelena Simić: Jelena Simić, Fond za humanitarno pravo.

Nikola Jelavić: Nikola Jelavić, Novi Sad, omladina Lige socijaldemokrata Vojvodine.

Vanja Milanović: Vanja Milanović, Program za dijalog mladih, Novi Sad.

Filip Pavlović: Tu su naravno kamermani koji ne moraju da se predstavljaju imenom, ali biće sa nama tokom celog dana. Hvala vam za ovaj krug predstavljanja i sada bih želeo da dam reč našem dragom gostu Mariu koji dolazi iz Inicijative mladih za ljudska prava iz Hrvatske.

Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM: cilj i tok konsultativnog procesa

Mario Mažić: Hvala ljepo. Ja bih se na početku samo ispričao što nažalost neću moći ostati do kraja konsultacija zato što moram hvatati autobus natrag za Zagreb jer je povezanost poprilično loša tako da neću moći slušati o vašim predlozima i preporukama, ali kao što je rekao kolega, to je ujedno i najvažniji deo ovih konsultacija. S jedne strane to da se što veći broj kroz konsultacije upozna sa procesom i sa inicijativom za REKOM. A sa druge strane, da sama inicijativa za REKOM bude obogaćena svakim

konsultacijama, preko predloga i preporuka koje sami sudionici daju. Ja ću vam ukratko ispričati o konsultaciji civilnog društva za osnivanje REKOM, cilj tog konsultativnog procesa, gde ćemo zapravo videti kako je došlo do Koalicije za REKOM, biće vam onda jasnije što ove konsultacije zapravo jesu. A i malo ću se dotaknuti teme zašto se pojavila potreba ili zašto su organizacije civilnog društva prepoznale da postoji potreba za ovakvom jednom inicijativom i nadamo se, sutra, komisijom. Inicijativa je krenula od tri nevladine organizacije za ljudska prava iz regije. To su Fond za humanitarno pravo iz Beograda, Documenta iz Zagreba i Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva koje su 2006. godine potpisale protokol o saradnji na dokumentiranju ratnih zločina i istovremeno su pokrenule raspravu o mehanizmima, dakle koji bi bili najbolji mehanizmi za uspostavljanje pravde u post-konfliktnoj regiji. Tu su već krenule javne rasprave, krenule su rasprave kroz konsultacije, kroz regionalne forume o tranzicijskoj pravdi i tako je na Prvom regionalnom forumu 2006. godine, koji je bio održan u Sarajevu, na kojem je bilo nekih 250 sudionika i to predstavnika i organizacija za ljudska prava, organizacija mladih, organizacija žena, stručnjaka za tranzicijsku pravdu i ono što je posebno važno udruženja žrtava, same žrtve, veteranske organizacije i tako dalje. Tu se, dakle, raspravljalo o tome koji mehanizmi trebaju biti primenjeni kako bi se uspostavila pravda i na koji način treba se zalagati za uspostavljanje tih određenih mehanizama. I zapravo jedna tema na takvom regionalnom forumu došla je krajnje logično, a to je treba li uzimati u obzir regionalni pristup ili se treba svaka država na svojoj razini baviti procesima tranzicijske pravde. I negde je krenulo upravo od tužitelja sudova za ratne zločine da je beskrajno važna regionalna saradnja jer naravno da u dokumentaciji, bilo kakvoj, je vrlo važno, primerice za suđenja u procesu Ovčara, imati uvid u arhiv u Beogradu i tako dalje. I oni su ti koji su naglasili važnost regionalne saradnje, a onda i dalje samo logično da jedna regionalna saradnja u procesu tranzicijske pravde, koji je i proces pomirenja, važna s obzirom da je i celi sukob bio regionalne prirode. Do kraja 2008. godine održano je još tri regionalna foruma o tranziciskoj pravdi i nekoliko konsultacija sa raznim civilnim skupinama. U tim konsultacijama se takođe razgovaralo o tome kakve mehanizme primeniti, kako ih razviti, kako se za njih zalagati i tome slično. Istovremeno su organizacije, inicijatori ove inicijative za REKOM, konsultirali neke strane stručnjake, između ostalog dva puta Mark Freeman-a iz Međunarodnog centra za tranzicijsku pravdu iz Brisela, i tu je krenuo razgovor o regionalnoj komisiji, dakle da se pokrene inicijativa za osnivanje regionalne komisije. Kasnije, verujem da znate što regionalna komisija u principu je ili što komisije za istinu i pomirenje jesu, ali tu je koleginica Toma koja će kasnije o tome pričati više. I onda je na regionalnim konsultacijama sa žrtvama u forumu predstavljena ideja da se zapravo ide na zalaganje za osnivanje jedne regionalne komisije i ono što je tu važno je, da su to bili regionalne konsultacije sa organizacijama žrtava. I žrtve su zapravo iskazale, odnosno dale podršku jednoj takvoj inicijativi. I tada je, krajem 2008. godine, održan Četvrti regionalni forum u Prištini/Prishtinë, gde su ponovno bile slične organizacije i pojedinci predstavljeni. Ono što je tu bilo problematično je da udruženja žrtava iz Republike Srpske nisu došla zato što ne priznaju neovisnost Kosova i nisu došle niti udruženja žrtava iz Srbije. Došlo je jedno udruženja žrtava obitelji ubijenih, poginulih, nestalih i otetih na Kosovu i Metohiji. I tu se, među svim tim organizacijama, razgovaralo o tome da se osnuje koalicija nevladinog sektora, dakle da nevladine organizacije osnuju koaliciju, koja će se kroz različite aktivnosti, konsultativni proces, promocijske aktivnosti i tako dalje, zalagati za osnivanje

regionalne komisije. Tada, koalicija je osnovana, u tom trenutku je nekih 110 organizacija i 150 pojedinaca pristupilo koaliciji u kojoj su opet bili zastupljeni predstavnici svih tih organizacija. Zadnji regionalni forum je održan nedavno, pre mesec dana, u Budvi gde se usvojio statut Koalicije. Sada Koalicija već broji preko 150 organizacija civilnog društva i preko 200 pojedinaca koji je čine i oni su iz cele regije, regije bivše SFRJ, znači govorimo o Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Srbiji i Makedoniji. I tamo je već bilo govora o tome kakav bi trebalo biti mandat komisije, koji bi period trebalo komisija obraditi u radu, na koji način će se birati članovi komisije, što tačno komisija treba da utvrdi. Tijekom ove godine će biti održano, već dijelom je, ali ukupno nekih 80 različitih događaja, od čega 70 konsultacija, nacionalnih i lokalnih, šest regionalnih konsultacija i četiri regionalna foruma o tranzicijskoj pravdi. Upravo je cilj ovog konsultacijskog procesa da se razgovara sa što širom grupom ljudi, da se razgovara sa što različitim civilnim skupinama, da se vidi i sa žrtvama i sa veteranima i sa mladima i sa političarima i sa političarkama i sa medijima i sa umetnicima, naravno sa stručnjacima za tranzicijsku pravdu, i sa, dakle, najširoom lepezom civilnih skupina, da se vidi što po njihovom mišljenju ta komisija, danas-sutra treba raditi, na koji način treba funkcionirati, šta tačno treba utvrditi. Generalno, to bi bilo to o tome kako je došlo do inicijative za REKOM i što ona je i što ovaj proces konsultacija jest. Negde, zašto je pokrenuta inicijativa za REKOM. Već sam rekao da su tri organizacije za ljudska prava počele razgovarati o tome koje mehanizmi tranzicijske pravde za uspostavu pravde u post-konfliktnoj regiji upotrebljavati. Naravno, suđenja za ratne zločine besekrajno su važan mehanizam tranzicijske pravde koji utvrđuju individualnu kaznenu odgovornost za ratne zločine pojedinaca. A komisija je ta koji bi, dokumentiranjem, koja bi intervjuiranjem i žrtava i moguće, počinitelja ratnih zločina, svedoka, utvrdila što se dogodilo, dokumentirala sve ratne zločine, dokumentirala što se dogodilo, na koji način, kako, kome i tu ne bi bila u pitanju kaznena odgovornost nego bi u pitanju bila društvena i moralna odgovornost. I zapravo ono što je bilo važno čuti u ovom konsultacijskom procesu i što je još uvek važno čuti je da je i takav oblik utvrđivanja činjenica vrlo važan jer žrtvama je, uz to što je važno da se kazne počinitelji ratnih zločina, važno da se nađe istina o tome što se dogodilo. Naravno da je apsolutno razumljivo da je to besekrajno važno za obitelji, neki zadnji podatak sam čuo da je to 16.252 nestalih na području cijele regije, jer bi komisija kroz razgovore, kroz intervju, kroz javna svedočenja, da se dakle ponudi nekakva javna platforma za glas žrtava, omogućila to da se dođe, negde piše na temelju dva neovisna izvora, to će se još videti kakvu će tačno metodologiju komisija primenjivati, ali to je nekakav standard, da se dođe do konkretnih činjenica što se dogodilo. Ono što je, takođe, važno za napomenuti je da takav jedan proces traganja za istinom, za činjenicama, nikako nije suprotan istovremenom procesu suđenja za ratne zločine. Zato što suđenja za ratne zločine ostaju važan i ključan mehanizam za utvrđivanje individualne kaznene odgovornosti, a takvo jedno telo koje će se baviti dokumentiranjem i prikupljanjem podataka će moći samo pomoći suđenjima za ratne zločine, nacionalnim suđenjima za ratne zločine, takođe i otvaranje haške arhive i tako dalje, da se prikupi što više dokaznog materijala za pokretanje novih procesa za suđenja za ratne zločine u regiji. To bi bilo to, otprilike. Mogu još eventualno reći što bi takva komisija donela. Ono što bi donela sigurno, što sam već spomenuo, je takvu jednu javnu platformu za glas žrtava, preko javnih svedočenja, preko objavljivanja izveštaja komisije, koji bi bio javan. Omogućila bi

to da se podaci koji se iznose u javnost, koji vrlo često jesu pogrešni, koji jesu jednostrani, da se zapravo zaustavi taj oblik manipulacije. Kao što, recimo, imamo upravo u ovoj regiji, iz prethodnih sukoba, iskustava. U Hrvatskoj je, recimo, to značajan primer Jasenovca u kojem čujete iz različitih izvora, od toga da gotovo da nije bilo žrtava ili da je bilo nekoliko stotina do toga da je bilo 800.000 žrtava. Upravo da se ne dogodi ta manipulacija brojkama, to neko izvrtnje istine, a opet sve u nekakvom duhu mogućeg buđenja novih sukoba, je važno to dokumentiranje, važno je pobrojavanje zločina, prebrojavanje žrtava i tako dalje a to je opet ono što ova komisija može napraviti. Takođe, može napraviti registar žrtava i ljudskih gubitaka, ono što sam isto rekao, što je važno, da može tužiteljstvima za ratne zločine ponuditi razni dokazni materijal, ne samo u tom izveštaju koji bude objavljen, nego u svim tim intervjuima koji su prikupljeni, svim tim razgovorima koji su objavljeni, sva ta dokumentacija koja je prikupljena da bi se takav jedan izveštaj pripremio, da bi komisija došla do svojih zaključaka, sigurno da mogu služiti kao dokazni materijal u sudskim procesima. Također, ono što sam isto tako već rekao, što se tiče sudbine nestalih, može pomoći pri otkrivanju masovnih grobnica za koje ne znamo gde su i može pomoći rasvetljavanju sudbine tih preko 16.000 nestalih u celoj regiji; može pomoći njihovim obiteljima i njihovim najbližima da saznaju što se zapravo dogodilo i na koji način da dođu, u najmanju ruku, do njihovih posmrtnih ostataka. I ono što je također vrlo važno, a što komisija može osigurati, što već vidimo na regionalnim forumima kada se organiziraju javna svedočenja žrtava, kada se dovedu žrtve sa različitih strana, kada se dovedu žrtve iz cijele regije, vidimo da se među žrtvama, ali isto tako i među ljudima koji slušaju, javlja nekakva solidarnost i puno je veća tolerancija nego kada samo mi na nekoj političkoj razini... dešavaju se nekakva politička prepucavanja unutar same zemlje, šta se tu dogodilo, ko je koga, koliko, zašto i tako dalje. Ovde se omogućiti da žrtve pričaju jedne drugima, da javno govore o svojim patnjama i naprosto time, govoreći ono što su oni proživeli, izgrađuju mogućnost za postizanje i utvrđivanje činjenica o počinjenim ratnim zločinima, ali istovremeno pobuđuju tu solidarnost, kako među žrtvama, tako i u društvu, u celini. Ono što je veliko postignuće ove Koalicije, do sada, je da smo mi u Zagrebu, na velikom javnom forumu, dakle na forumu koji je održan u Zagrebu, prikazali film o Lori, da je omogućeno da prvi put na ovako jednom velikom događaju u Prištini/Prishtinë imamo svedočenje Srпкиnje iz Peći/Pejë kojoj je ubijen sin, da u Crnoj Gori prikazujemo film o napadu na Dubrovnik i Konavle. Dakle, sve to, što podstičemo javnu raspravu tim stvarima o kojima se inače šuti. To je takođe jedna važna stvar koju komisija može doneti, to je da se te teme, koje se zatiru nekako pod tepih, zločini koje je počinila jedna strana, ta strana nastoji nekako sakriti, umanjiti i tako dalje, dapače i glorificirati često i počinitelje tih ratnih zločina, kad ih, kao u slučaju Hrvatske, primi u Sabor, a zločine koji su počinjeni sa druge strane preuveliča često. Ovo će omogućiti to da se na temelju činjenica vode te javne rasprave, da nema više manipuliranja, i da se to isto manipuliranje, ti netočni podaci kojima se barata sa svih strana, ne mogu upotrebljavati u političke svrhe za ponovno buđenje neke mržnje i za ponovno pokretanje sukoba. Takođe, važno je za napomenuti da su komisije kao takve fokusirane na žrtve. Dakle, jedan od glavnih izvora podataka, odakle komisija crpi dokumentaciju su upravo svedočenja žrtava i intervjui sa žrtvama. No, važnost ove komisije, čini mi se, svakako je i za žrtve u bilo kojem smislu, da im se osigura to da imamo činjenice, da znaju tačno što se dogodilo i kako, ali beskrajno je važno, čini mi se osobno i za društvo u celini koje će biti oslobođeno tih manipulacija, koje će biti

oslobođeno špekulacija, koje će biti oslobođeno takvih, rekao bih, politikanskih korištenja zločina i u političke svrhe korištenja zločina, žrtava, rata i svega ostalog. Zapravo će omogućiti celom društvu da kroz proces traganja za istinom i temeljenje onoga što govorimo, učimo, temeljeno na činjenicama, omogućiće celom društvu da kao takvo napreduje zdravije i da na razini cele regije imamo podatke kojima baratamo u svakoj zemlji. Dakle, ne da u Hrvatskoj imamo podatke da je ubijeno ovoliko, da su ti podaci u Srbiji drugačiji, pa naravno da će tu doći do sukoba, nego ova regionalna komisija bi u svom izveštaju objavila podatke koji bi bili potpuno jednaki za svaku zemlju i to bi svakako izbeglo bilo kakvu manipulaciju i zloupotrebu ratnih zločina. Evo, ja se nadam da ste dobili neki uvid o tome kako je došlo do ove inicijative i što bi regionalna komisija trebalo biti i što ove organizacije za ljudska prava i organizacije žrtava i druge organizacije u Koaliciji rade. Rekoh, ove godine je širok konsultacijski proces, u svakoj zemlji postoji nekoliko organizacija koje taj proces koordiniraju, između ostalog, i organizacije koje organiziraju ove konsultacije su u organizacijskoj grupi za organiziranje konsultacija u Srbiji, i čini mi se da je i cilj i ovih konsultacija da se od vas kao mladih ljudi koji živite u regiji koja pati zato što se potpuno krivo upotrebljavaju podaci, zato što u političkom interesu nikako nije, očigledno, bilo kakvo uspostavljanje pravde, normalizacija odnosa u regiji, traženje pravde za žrtve, temeljenje izjava na činjenicama i utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Važno je da vidite da to zaista predstavlja problem i za vas i da ponudite prijedloge na koji način unaprediti ovu Koaliciju kako bi ta komisija, za koju se zalažemo i za koju ćemo se zalagati do kraja 2010. godine, bude što kvalitetnija, da odradi svoj posao što bolje, da bude što obuhvatnija, da naprosto osigura to da će pravda za žrtve i za društvo u celini biti uspostavljena i temeljena na činjenicama o ratnim zločinima. Hvala.

Filip Pavlović: Mario, hvala zaista za vrlo iscrpno, a opet vrlo konkretno i skoncentrisano izlaganje. Ja bih želeo da se osvrnem na neke stvari koje si pomenuo i da možda iskoristimo dok je Mario sa nama, možete da mu postavite i direktna pitanja. Jedna činjenica jeste da, evo već deset godina nakon završetka oružanih sukoba na ovim prostorima, ako izuzmemo kontekst Makedonije koja je nešto kasnije imala oružane sukobe, i dalje je pitanje regionalne saradnje, regionalne komunikacije, regionalnog uspostavljanja i normalizacije odnosa, i dalje je izazov. I nažalost taj izazov se preslikava i na organizacije civilnog društva. Ja zaista kao neko ko već 12 i po godina radi na različitim inicijativama za uspostavljanje i regionalnog dijaloga i regionalne saradnje moram izdvojiti da zapravo KoREKOM je trenutno najznačajnija regionalna inicijativa koja postoji na nivou civilnog društva. S druge strane, sama inicijativa KoREKOM-a je na nivou civilnog društva. Možda samo jedno pitanje koje mislim da je isto značajno i razjasniti, ko bi zapravo trebalo da formira i sam REKOM? Jer KoREKOM je formiran od strane aktera civilnog društva, to bi bilo neko moje prvo pitanje, uvodno, a onda bih vas pozvao da postavite pitanje ako nešto slučajno nije bilo jasno. Mario, izvoli.

Mario Mažić: Da, Koalicija za REKOM je koalicija civilnog društva, ali civilno društvo svakako neće samo osnivati komisiju koja bi utvrđivala činjenice zato što se smatra da naprosto nema ni kapaciteta za to. Nego će se kroz proces konsultacija i kroz proces javnog zagovaranja zapravo zalagati za osnivanje regionalne komisije koju bi trebali osnovati nacionalni parlamenti ili vlade. Sada, da li to spada u domen nekakvog

međunarodnog ugovora ili, kako se to već tačno gleda, ne znam, to ovisi od nacionalnog zakonodavstva. Ali, u svakom slučaju, ova Koalicija se zalaže za osnivanje zvanične regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, uključujući sudbine nestalih na području bivše SFRJ, što znači da bi vlade, parlamenti, predsednici država sljednica bivše SFRJ trebalo ovu komisiju osnovati zajedno, da ona bude jedinstvena, da ne bude u svakoj državi nezavisno od drugih, nego da ona radi kao jedinstveno telo, sa svojim središnjim uredom koji bi, naravno, imao urede u svim zemljama, jer bi, naravno, u svim zemljama prikupljala podatke i dokumenta, ali da ona bude jedinstvena, da bude regionalna, da sve svoje podatke objedinjuje u jednom mestu i konačno u jedan izveštaj.

Filip Pavlović: Hvala još jedanput. Imate sada priliku da postavite pitanje našem gostu iz Hrvatske. Inače bih napomenuo da je praksa svih konsultacija da jednostavno posećujemo jedni druge i da na taj način dajemo direktnu podršku kroz učešće u konsultacijama u drugim zemljama u regionu. Ima li nekih pitanja? Ovo su ipak konsultacije mladih, iako je ovako vrlo formalan *setting*, ali nam je negde želja da ne bude formalna atmosfera toliko. Samo napred, izvolite.

Dejan Borić: Evo, hajde ja ću da probijem taj led. Dobar dan svima, Dejan Borić. Ja imam jednu dilemu još od ranije, prosto koju sam i tada poveo posle Beograda u svojoj glavi a potom, ajde da kažem, i sa okolinom sam pričao o tome. Mene zanima sama suština osnivanja REKOM-a. Da li je, prosto, nakon utvrđivanja činjenica, dakle sama suština utvrditi broj kao takav, sa kojim će se šta dalje raditi? Dakle, da li je cilj sama retribucija ili prevencija? Retribucija u smislu da li nakon utvrđivanja činjenica dolazi do procesuiranja od strane vlade i nadležnih institucija, kao što su sudovi i tako dalje. Ili je prosto cilj sama prevencija da se date stvari ne čine baš iz onog razloga javnih ispitivanja šta se to radilo, u stvari šta se sve nije radilo. Dakle, da li ovakva neka inicijativa ima cilj da se kazne učinioци datih zločina ili ima za cilj da prosto predstavlja određeni primer koji ne bi smeo ili ne bi trebalo da se dogodi negde u budućnosti. Dakle prosto, koja je suština od koje se polazi?

Mario Mažić: Pa svakako da komisija ne može, kao što sam rekao, utvrđivati individualnu kaznenu ili krivičnu odgovornost pojedinaca za ratne zločine, ali sam isto tako napomenuo da naravno da dokumenti koje komisija prikupi mogu pomoći daljim suđenjima za ratne zločine. Dakle, to je relevantna dokumentacija koja može biti prikupljena, koja može biti korištena za dokazni materijal, za dalje podizanje optužnice za ratne zločine. To Hag više ne radi, ali imamo nacionalne sudove za ratne zločine, sudove koji na razini država pokreću suđenja za ratne zločine i danas i svakako da bi to bio jedan važan izvor podataka i dokumentacije kao dokaznog materijala za suđenja za ratne zločine. A što se tiče neponavljanja, također, to sigurno da je prevencija takvih budućih događaja namera komisije jer samo jedno takvo objavljivanje takvih izveštaja i raskrinkavanje ratnih zločina je upozorenje, ajmo reći, svim drugima da postoje mehanizmi da se činjenice utvrde, a s druge strane, samim time što mi sprečavamo manipulacije ovde, kao što su se dogodile ranije, i kao što, ne znam, ja se osobno ne sećam jer sam premlad ali eto čuh, da su se upravo to što nisu utvrđene činjenice o prethodnim sukobima, da su se devedesetih, a i danas zapravo, dosta koriste za neko

podgrevanje mržnje na nekom nacionalnom nivou i tako dalje. Komisija bi utvrđivanjem činjenica i objavljivanjem, naprosto javnim iznošenjem tih činjenica, sprečila takvu jednu mogućnost. Tako da, već to, znači rad na prevenciji samoj.

Filip Pavlović: Da li ima još, možda, pitanja?

Ruža Helać: Imam ja pitanje u vezi toga. Znači, inicijativa ima, u stvari, za cilj da javno zagovara i lobira za stvaranje REKOM-a, koga će činiti predstavnici relevantnih institucija iz država bivše SFRJ. Sad se postavlja pitanje, znači uložiće se veliki trud mladih i javnosti da se izvrši pritisak i onda se opet ta inicijativa, ta dobra namera, stavlja u ruke predstavnicima institucija i opet postoji mogućnost posle da se to blokira. Ne znam kako predviđate da sprečite to, da se ponovo ne vrati na političarenje i strančarenje.

Mario Mažić: Dakle da, radilo bi se o zvaničnoj komisiji koju bi osnivale države, ali ko bi tačno bili članovi komisije još naravno ne znamo. Ono što je dano kao predlog do sada je da članove komisije predlažu žrtve i udruženja žrtava, da predlažu međunarodni predstavnici, kao predstavnici glavnog tajnika Ujedinjenih Nacija, da predlaže Evropska unija, da predlažu mladi, da predlažu stručnjaci iz država iz regije, tako da ko bi tačno bili članovi komisije ne znamo, ali ono što znamo je da bi oni trebalo svakako biti ljudi koji nisu sudjelovali u tim sukobima, dakle nikako počinitelji ratnih zločina i tako, ljudi koji ipak mogu imati određenu dozu objektivnosti pri pregledavanju materijala i formiranju činjenica, odnosno navođenju činjenica. Sad predstavnici institucija, sad zaista ne znam da li bi oni bili pri toj komisiji ili ne, kad bi se govorilo o predstavnicima vlade ja bih svakako bio protiv. Ali sad to ovisi o tome kakva vlada je i ko to je u vladi, to ovisi. To još na ovim konsultacijama naravno da je jedna od stvari, ako imate konkretan predlog za to koga bi trebalo nominirati da bude član komisije, to je svakako jedan od vrijednih predloga koje, između ostalog, kroz ove konsultacije prikupljamo. Tako da, sada o tome, bili predstavnici institucija ili ne, to ne znam. A oprostite, a što se tiče ovog drugog dijela da se prepusti u ruke institucijama, naravno da ako se radi o zvaničnoj komisiji koju moraju usvojiti neka državna tijela, naravno da nemamo potpunu mogućnost sastaviti kompletan predlog i samim tim damo i riječ i kažemo „morate sad tačno ovako usvojiti ili nemojte o tome razmišljati“. Mi ćemo sigurno kroz ovaj konsultacijski proces doći do predloga komisije kakvu bismo mi htjeli, nakon tog širokog konsultacijskog procesa, kakvu bismo htjeli osnovati. Takođe nam je u cilju prikupiti milijun potpisa građana u celoj regiji takvom modelu REKOM-a. I onda, ako nudimo takav jedan model koji ima podršku širokog dijela civilnog društva, kroz ovaj zaista široki konsultacijski proces koji je proveden, pa onda još milijun potpisa građana, mislim da onda malo teže u njega intervenirati i njega potpuno rušiti. Ali ono što takođe postoji kao stav, u statutu Koalicije za REKOM, je jedan stavak pod djelatnostima KoREKOM - da će pružat podršku u radu Komisije. Dakle, Koalicija ne bi trebala prestati sa radom onda kada komisija bude osnovana. Koalicija civilnog društva bi i onda trebala ostati da nadgleda kako taj rad ide, kako stvari funkcioniraju i da ponudi pomoć, kakvu već Koalicija može ponuditi za rad samog REKOM, bilo u organiziranju javnih svedočenja žrtava ili distribuciji izveštaja ili bilo šta drugo, to ćemo videti konkretno. Dakle, Koalicija sama bi ostala kao određeno, rekao bih, telo monitoringa od strane civilnog društva.

Filip Pavlović: Samo bih hteo dodati na ovo pitanje, iz nekog svog ličnog ugla, ne samo kao moderator, da je zapravo jako značajno doći do kriterijuma koji će se primeniti kada govorimo, uopšte, o izboru članova komisije. Tako da je to, isto, jedna od ključnih tema konsultacija koje su se do sada održavale, koje se danas održavaju i koje će se organizovati u narednom periodu. I potpuno vas negde, makar lično, potpuno vas negde razumem i to je često pominjano pitanje. Upravo taj strah od politizacije i od, na neki način, urušavanja same inicijative zbog određenih političkih i dnevnopolitičkih interesa, ali upravo zbog toga je i uloga civilnog društva i ovo što je Mario pomenuo, što mislim da je jako značajno, što je planirano, ako se ne varam, za sledeću godinu, a to je prikupljanje, sama ta kampanja prikupljanja potpisa. Jer ako sami građani, u većem broju, ne podrže samu inicijativu mislim da će se to odraziti i na kvalitet i nezavisnost same komisije u budućnosti.

Ruža Helać: U tom smislu bi bilo neophodno kriterijume odrediti pre početka javnog zagovaranja i lobiranja, iz razloga, što ako nemate jasne kriterijume to može dati mogućnost onima koji su protiv ovakve inicijative. Zato je važno sa kriterijumima izaći na javno zagovaranje i lobiranje. Na to sam htela da ukažem.

Mario Mažić: Ja bih još samo dodao da cilj konsultacijskog procesa jeste da u što širem delu društva mi razvijemo taj model REKOM-a koji bismo zagovarali. O kriterijumima je bilo puno govora i biće sigurno još puno govora. Sada, evo na zadnjem forumu, koji je održan u Budvi, je takođe jedan predstavnik Međunarodnog centra za tranzicijsku pravdu rekao da je vrlo važno da pri određivanju kriterijuma za članove komisije vidimo da oni ne predstavljaju nekakve etničke, religijske, ovakve ili onakve grupe, što se ipak provlačilo kroz dosadašnji proces konsultacija, da moramo paziti da tu postoji neka ravnoteža, s tim se možemo slagati ili ne. I on je rekao da ono što bi trebalo paziti je da to budu ljudi koji će biti predstavnici traganja za istinom i utvrđivanje činjenica, a ne predstavnici svog nekakvog etničkog, religijskog ili bilo kakvog drugog *background-a*. Samo govorim ovaj primer, to je pobudilo onda rasprave na samom forumu, samo iznosim to kao primer da potvrdim ovo, da zaista postoji, još uvek, konsultacijski proces, i oko toga, na kraju krajeva, jer kroz ove konsultacije razvijamo model REKOM koji bismo zagovarali.

Mile Novaković: Ja bih želeo da pitam kako mislite da stvorite jedan javni prostor za žrtve i članove porodica, gde bi oni mogli da iznesu svoje lične ispovesti i da kažu šta im je na duši, a da pritom ne dođe do sukoba interesa i da se utvrdi tačno činjenično stanje, odnosno pravda?

Mario Mažić: Ja bih to ipak prepustio kolegici Toma, s obzirom da će ona, u delu koji ima, pričati o iskustvima drugih, o načinu na koji su komisije drugde i pre radile. Između ostalog će svakako biti tema o tome na koji način pruža komisija javnu platformu za glas žrtava.

Mile Novaković: I hteo bih još nešto da pitam. Koja je uloga svih nas u tome? Šta je potrebno da bismo postigli jednu zdravu atmosferu i šta je potrebno da bismo mogli na

jedan pravi i kvalitetan, profesionalan, način da uradimo ono što je potrebno da se uradi za ovaj region?

Mario Mažić: Važno je, i upravo neka vaša uloga, kako je mi vidimo u tome, je da sudjelujete u ovom konsultacijskom procesu, razgovaramo o tome što vi smatrate, kakav bi REKOM trebao biti i na koji način sam KoREKOM treba raditi da bi došlo do osnivanja REKOM, na koji način se javno zalagati. Ono gde ja pretpostavljam da će ipak biti nekakva najveća odgovornost na udrugama mladih je upravo u tim javnim kampanjama i prikupljanjem milijun potpisa građana. Jer to će, naravno, trebati biti široka kampanja gde će dosta ljudi trebati biti na ulicama i razgovarati sa ljudima. Upravo su ti razgovori ključni, da sa što većim brojem ljudi porazgovaramo o tome što mi zapravo tražimo, što mi zapravo tražimo kada tražimo osnivanje REKOM, kada tražimo osnivanje jedne regionalne komisije i jednog takvog tijela, zašto to tražimo i tako dalje. Pre nego što dobijemo njihovu podršku u vidu potpisa ili bilo kakvu drugu podršku. Tako da je vaša uloga u tome da sudjelujete u konsultacijskom procesu, da dajete svoje predloge i za sam rad Koalicije i za sam mandat i za sve ostalo što se tiče komisije, šta mislite kako bi to trebalo izgledati da što bolje ispuni svoju funkciju u utvrđivanju činjenica i, na taj način, doprinosi uspostavljanju pravde i da, ako se odlučite uključiti, aktivno sudjelujete u radu Koalicije, na konsultacijskom procesu i kasnije na javnom zagovaranju osnivanja komisije.

Mile Novaković: Samo još nešto. Hteo bih naglasiti, ne bih rekao da smo ograničeni vremenom, ali da je već vreme da se ta pravda utvrdi i zbog Evrope i svih ostalih, celog sveta. I sa kojim efektom bi što pre došli do utvrđivanja pravde u celom regionu?

Mario Mažić: Ja bih to isto prepustio kolegici Tomi, s obzirom da komisija kao takva nije trajno telo. Komisija je privremeno telo koje se osniva na određeno razdoblje u kojem ona ispuni stavke svog mandata, za šta je već osnovana. To mogu biti različiti tipovi mandata, hoće li ona samo pobrojiti žrtve ili će i popisati ratne zločine, uzimati u obzir nekakve okolnosti, o tome će kolegica Marijana kasnije. Ali, ona je privremeno telo koje u jednom relativno kratkom roku nastoji utvrditi činjenice i na taj način doprineti uspostavi pravde. Tako da to sigurno nije proces koji bi trajao 25 godina ili tako nešto.

Filip Pavlović: Ja bih samo dodao dve kratke informacije, ali i o tome će Marijana govoriti. Ono što jeste, da kažem, značajna razlika KoREKOM-a ili REKOM-a u jednom trenutku kada bude formiran, i nečega što smo do sada mogli da proučavamo kroz različite oblike drugih komisija koje su funkcionisale u svetu, jeste što je ovo regionalna komisija. Ja, Marijana nek me ispravi, mislim da do sada ne postoji primer jedne regionalne, prekogranične komisije koja okuplja toliki broj zemalja, znači već pričamo o prilično imponantnom broju međunarodnih aktera, koji će biti direktno uključeni u rad regionalne komisije. Druga stvar izuzetno značajna, ono što mi možemo učiniti, ono što je takođe negde Mario napomenuo je, da su ne samo organizacije negde u mogućnosti da se učlane u KoREKOM, već i pojedinci i građani i građanke. Mislim da je to jako značajno. Prepoznata je uloga u samom početku iniciranja ove Koalicije da i građani mogu direktno da se uključe kao pojedinci, kao individue. Tako da mislim da i to, primeri

su naravno i kroz kasniju kampanju, ali i ove konsultacije i zapravo ovo osmišljavanje i davanje doprinosa i na nekom idejnom nivou, ali i na nekom, da kažem, na nivou realizacije i širenja informacije i dobijanja šire društvene podrške. Da li ima još pitanja?

Ana Marija Popović: Pitanje za obojicu. Koliko vi verujete da je naše društvo zrelo za nešto ovakvo? Ne mislim samo na civilno društvo, već uopšte, svi narodi u regionu. I kada bi se napravio REKOM, šta onda? Da li bi to zaista nešto izmenilo? Da li vi verujete u neku efektivnost ili, kao svi, više verujemo u vreme, da će proći 40 godina i onda ćemo zaboraviti.

Mario Mažić: Pa povjest nas uči da prođe 400 godina katkad, ili vrlo često i ne zaboravljamo, ne ohladimo se. Što se tiče toga je li društvo zrelo, ja u tu raspravu ne bih ulazio jer najčešće kada ljudi kažu „je li društvo zrelo“ nekako misle, je li društvo osetljivo dovoljno na potrebe ovakve ili onakve, je li dovoljno tolerantno, je li društvo otvoreno. Da je društvo tako otvoreno, potreba za komisijom bi bila manja. Baš zato što društvo je ovako zatvoreno kakvo je, prema temama koje su beskrajno važne, razgovaramo o ratnim zločinima i o žrtvama ratnih zločina, i baš zato što društvo je tako zatvoreno i što se preuveličavaju zločini drugih, a umanjuju zločini onog koji govori, baš zato mislim da je to klima u kojoj treba napraviti jednu komisiju. Sada, da li je to zrelost ili nezrelost ne znam, svakako je klima koja traži komisiju koja će utvrditi činjenice. I čini mi se da ova sama inicijativa upravo je izrod potrebe da se utvrde činjenice i da se poradi na pravdi nakon jednog takovog krvavog sukoba.

Filip Pavlović: Pošto ste i meni postavili pitanje. Mislim da sam proces kroz koji zapravo sada prolazimo jeste proces sazrevanja. Ja lično vidim direktnu vezu između samog procesa, uopšte, inicijative KoREKOM-a i budućeg rada REKOM-a i procesa demokratizacije naših društava. I mislim da sama činjenica, nažalost, da sada smo u 2009. godini, polovina 2009. godine, a mnoge stvari još uvek nisu, na neki način, sazrele, ili nismo mi kao društvo, na neki način, ta pitanja prevazišli, dali određene održive odgovore, mislim da dovoljno govori. I zaista ja negde, prosto definiciju mira vidim kao proces održivog pomirenja i ova inicijativa svakako ima cilj zapravo uspostavljanje jednog trajnog mira u regionu. I zaista da kažem, kada budemo pogledali iz neke perspektive 2025. ovaj sada trud, mislim da ćemo shvatiti da je zapravo ova investicija bila vrlo skromna, a da su rezultati izuzetno značajni. I sa te strane ja lično verujem da ovo jeste jedan od ključnih procesa za prevazilaženje jednog zatvorenog kruga po kom je Balkan poznat. Već postoji i termin *balkanizacija*, je li, mislim da to zaista možemo ostaviti iza sebe.

Srdan Vezmar: Ja bih onda hteo samo da iskoristim priliku da najavim sledeći film. Mi ćemo danas u okviru ove sesije imati prilike da pogledamo dva filma. Prvi film je rad o samoj inicijativi REKOM i mislim da će vam posle projekcije ovog filma neke stvari biti malo jasnije. Pošto mogu da zaključim na osnovu nekih pitanja koja smo do sada imali, da postoje određene nejasnoće, što je potpuno i razumljivo, i dakle, ovaj film će vam prikazati konsultacioni tok, kako je tekao do sada. Film je inače prikazan prvi put na Petom regionalnom forumu u Bečićima i koji je stvarno bio jedan fascinantna skup jer je okupio, nisam siguran, ispravite me ako grešim, između 350 i 400 učesnika iz cele regije.

Preko 400, dobro. Znači, prilično impozantan skup i ono što je meni kao jednom od učesnika ostalo upečatljivo jesta ta sinergija koja postoji među svim ljudima i jedna velika želja da ova inicijativa zaista uspe. Pritom moramo imati na umu da Koalicija prikuplja različita udruženja, da ova udruženja nemaju isti pogled na određene stvari, pritom imamo i udruženja žrtava iz svih bivših zemalja, međutim, ja bih hteo da kažem da dosadašnji tok teče veoma dobro i da su sami organizatori i inicijatori procesa uspeli da na najbolji način izbalansiraju i pronađu jedan umereni pristup putem kojeg ćemo imati neke konkretne i, pre svega, održive rezultate koji će nas dovesti do cilja, a to jeste osnivanje komisije. Ja ću sada zamoliti ako može neko da mi pomogne oko projekora, da uključi projektor, i naše izlagače, moraćemo se malo pomeriti da bismo mogli da pogledamo film. Dakle, film traje 30 minuta i nakon njega, prelazimo na našeg sledećeg uvodničara, a to je Maja Ledenic.

[Prikazivanje filma Inicijativa REKOM]

Srdan Vezmar: Ja bih sada predložio da čujemo Maju, pa da onda napravimo pauzu.

Zašto REKOM

Maja Ledenic: Hvala, evo ja ću se truditi da budem kraća, koliko god mogu. Moj zadatak je, takođe, danas da vas malo bliže upoznam sa ovom inicijativom jer ovde smo da bismo razgovarali o Regionalnoj komisiji za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava na prostorima bivše SFRJ. Tu smo da razgovaramo o tome zašto nam je potrebna ovakva komisija, šta bi ona trebalo da postigne i na koji način i, što je najvažnije, šta bismo to mi mogli da učinimo da dođe do osnivanja ove komisije. Dakle to je jedno pitanje koje često postavljamo sebi: zašto REKOM. U post-jugoslovenskim društvima, ratni zločini koji su drugi počinili se često ističu i uveličavaju, dok se vlastiti minimiziraju, relativizuju, oni se pravdaju zločinima drugih. Ratni zločinci neretko kod nas se ističu kao neke zvezde, heroji, čak i u medijima. Žrtve su u javnosti zaboravljene i one se pominju samo kada to nekome ide u prilog. Sudbina 16.000 i nešto malo više nestalih osoba je još uvek nerazjašnjena, a pritom ne postoji politički interes za utvrđivanje tih činjenica, nema neophodnog pritiska kritičke javnosti. Upravo zato nam je REKOM i potreban jer je ovo inicijativa koja zagovara osnivanje regionalne nezavisne, vansudske komisije čiji će mandat biti da utvrdi i da javno iznese činjenice o ratnim zločinima, uključujući tu i sudbinu nestalih. Inicijativa, i ove današnje konsultacije na kojima smo, je rezultat jednog dugotrajnog procesa koji je počeo, kao što je kolega rekao, 2006. godine na Prvom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu u Sarajevu. Ovu inicijativu su pokrenule, takođe već spomenute, tri organizacije za ljudska prava, to su Fond za humanitarno pravo iz Beograda, Documenta iz Zagreba i IDC iz Sarajeva. Posle ovog foruma usledio je dugačak niz konsultacija i još nekoliko foruma, ukupno pet, na kojima su učestvovali razni pojedinci, organizacije iz cele bivše Jugoslavije. Tu su bili predstavnici udruženja žrtava, žrtve, ratni veterani, umetnici, pisci, sudije, tužioc i takođe eksperti za tranzicionu pravdu. I učesnici na skoro svim ovim konsultacijama i forumima su nedvosmisleno dali podršku regionalnom pristupu utvrđivanju toga šta se desilo na prostoru bivše Jugoslavije. Zašto? U državama naslednicama bivše Jugoslavije

postoji značajan, zvanični pravni odgovor na ratne zločine u vidu suđenja za ratne zločine na nacionalnim sudovima. I svi učesnici su, dakle, rekli da je to jedan od najvažnijih metoda za utvrđivanje činjenica. Međutim, naglasili su da je to nedovoljno, da je potreban potpuniji zapis. I sada kada imamo to, taj pravni odgovor na ratne zločine, dovoljno je da uz pomoć REKOM-a, da na ovo nasleđe koje imamo, odgovorimo na potpuniji način. Jer REKOM je taj koji hoće uzeti u obzir sve što je utvrđeno u procesima pred Haškim tribunalom i pred nacionalnim sudovima, ali će pokretati i sopstvene istrage da bi se na videlo izneli i oni slučajevi koji, zbog dinamike, neće stići da se procesuiraju na tim sudovima. Regionalna komisija takođe može da pomogne ovim sudovima u svom radu na taj način što takav regionalan pristup omogućava međusobno upoređivanje podataka, zatim razmenu podataka i saradnju između država. Jer ovom regionu je potrebna samo jedna istina, a ne nekoliko. Inicijativa za osnivanje REKOM-a, kao što je kolega takođe već rekao, je predstavljena u Podgorici 9. maja 2008. godine na veoma važnim Konsultacijama sa predstavnicima udruženja žrtava, žrtvama i ratnim veteranima i zaključno sa majem ove godine inicijativi se pridružilo oko 200 i više organizacija i oko 150 pojedinaca, koji su sada članovi i članice Koalicije za REKOM. Cilj REKOM-a je stvaranje tačnog, zvaničnog i objektivnog zapisa o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava počinjenih u periodu od 1991. pa nadalje. Cilj je priznavanje žrtava i njihove patnje kao i sprečavanje da se ovakvi zločini ponove. I opet pitanje zašto REKOM. Jako je važno osnivanje ovakve komisije i utvrđivanje činjenica zbog odgovornosti koje imamo prema preživelim i prema samim svojim društvima u kojima živimo. Te su činjenice dosta kompleksne i jedini način na koji one mogu da se sagledaju jeste taj regionalni pristup. Fokusiranje na žrtve u regionalnom konceptu briše granice između tih žrtava, izjednačava ih i tada žrtve postaju naše. Žrtve su naše. Postoje mnoge stvari koje znaju samo organizacije, pojedinci i porodice tih žrtava i zato je veoma važno da postoji jedno telo ovakvo koje će organizovano koristiti te podatke, koje hoće koristiti sve što je utvrđeno, na primer, na sudovima u Haškom tribunalu i nacionalnim sudovima, ali će pokretati i svoje sopstvene istrage da bi se spomenuli i svi ostali slučajeve koji neće doći na dnevni red. REKOM može da izgradi registar žrtava i mapu zločina i time zauvek spreči da se manipuliše brojkama stradalih i poginulih. REKOM može stvoriti klimu u svakom od naših društava u kojima će se razviti solidarnost i saosećajnost sa žrtvama i u kojima će se stvoriti jedna javna platforma da žrtve govore o tome, što je, po meni, najvažnije. Jer žrtve imaju potrebu da govore šta im se desilo. REKOM može da pomogne tužilaštvima za ratne zločine na taj način što će im obezbediti dokaze, što će ohrabriti sve te žrtve da konačno svedoče u tim procesima. REKOM bi trebao da pomogne da se pronađu tajne, masovne grobnice i da se konačno utvrdi šta se desilo sa tih više od 16.000 nestalih lica, koje se i danas vode kao nestala lica. REKOM treba da bude zvanično telo koje će osnovati sve države naslednice bivše SFRJ. To je telo koje se bazira na iskustvima žrtava, ono je privremeno i osniva se samo na određeni vremenski period i locirano je samo na teritorijama na kojima su se zločini desili. Ono je vansudsko telo koje će organizovati javna slušanja žrtava, on donosi zaključke na osnovu činjenica koje su utvrđene na sudovima, na osnovu činjenica koje je utvrdio sam, svojim istragama. Ali REKOM ne donosi pravne zaključke, on ne sudi nikome, ali može da imenuje počinioc, da ukaže na njih, da bi se oni dalje procesuirali. Htela bih da kažem da kada sam sa, ne znam koliko vi imate godina, ali postoji mogućnost da se mi ne sećamo tačno šta se desilo, da smo bili dosta mladi kada su se dešavale užasne stvari i da većinu stvari

znamo samo iz priče. Međutim, zbog toga nismo manje pozvani da u ovom sadašnjem trenutku preuzmemo odgovornost za to na koji način se odnosimo prema zločinima koji su se desili, jer ako smo mi ta budućnost, ona stara čuvena floskula da na mladima svet ostaje, ako smo mi ta budućnost i ako smo odgovorni za ono što nas sutra čeka, mislim da je veoma bitno da znamo tačno šta se desilo u prošlosti. I da je naša moralna obaveza, kao što je rekao momak na videu, da je naša moralna obaveza da svoje zaključke, da svoje mišljenje o ratnim zločinima baziramo na konkretnim činjenicama, a ne na pričama tamo nekih levih ljudi koji ni dan danas nisu u mogućnosti sami sebi da priznaju istinu. Mislim da je to način na koji ćemo preuzeti odgovornost za to šta će se desiti sutra i da ćemo sprečiti da tu neki novi klinici, koji će doći posle nas, svog komšiju gledaju kao neprijatelja i kao nekog koga treba... ne znam šta... jel tako? Eto, toliko, mislim da sam bila brza.

Filip Pavlović: Majo, hvala. Videli smo i kroz ovaj filmski prikaz, zapravo osvrt, kratak, ali prilično buran, istorijat čitave inicijative REKOM. Još si ti Majo napomenula, mislim da su ovako vrlo jasni i motivatori za aktivnije uključivanje mladih i makar naše dosadašnje iskustvo je da zaista među mladima postoji interesovanje i određena spremnost da se preuzme ta odgovornost. Ja bih samo napomenuo još jednu stvar koju možda nisam čuo, a tiče se kolektivnog pamćenja i nečeg što se doći nakon samog rada REKOM-a, a to su možda i memorijalni centri, imena ulica, trgova, na neki način obeležavanje na način koji ostaje mnogo duže nego što je jedan ljudski vek. Ja ne bih sada opet dužio zato što smo imali sugestiju da napravimo kafe pauzu i potpuno je na mestu i uvažena je, ja ću sada samo napomenuti, da vam to posavetujem, da dobro iskoristite kafe pauzu, da se relaksirate, zato što ćemo imati veoma interesantno izlaganje nakon kafe pauze i tu ćemo govoriti o nekim stvarima koje smo već ovde otvorili, a to su pitanja mandata komisije, pitanje kriterijuma za izbor, strukture komisije, javno slušanje žrtava, javna saslušanja, odnos prema počiniocima zločina i tako dalje. Ali ćemo to gledati i kroz jednu prizmu iskustava drugih zemalja, drugih delova ove planete i drugih društava koji su već prošli ove procese. Imaćemo sad pauzu, Srđane.

Srđan Vezmar: Ja bih samo, pre tehničkih informacija, ipak želeo da se nadovežem i na to što je Maja rekla i što si ti, Filipe, rekao. Da iako smo mladi, iako ne možemo da kažemo da nosimo odgovornost za ono što se dešavalo pre, recimo dvadesetak godina, jer tada smo imali dve, pet, deset godina, ali danas, upravo na nama leži najveća odgovornost, da mi budemo ti koji će do kraja voditi ovaj proces i mnogo mi je drago, Majo, što si baš poentirala na tome zato što nekako smatram da i ove konsultacije danas, svako od nas ko je ovde, može da vidi način da ugradi sebe u ovu inicijativu i da dâ doprinos tome da se ne zaboravi ono što se dešavalo, a kako bismo sprečili sve eventualne buduće slične posledice i događaje koje smo imali u prošlosti. Takođe bih se nadovezao i na ovo što je Filip rekao da bismo mogli razmotriti da inicijativa bude obeležavanje nekih gradova, trgova. U Novom Sadu imamo inicijativu da je za sada samo jedan pasaž dobio naziv po Srđanu Aleksiću. Za one koji ne znaju, on je ubijen u Trebinju braneći svog prijatelja Bošnjaka, a kundacima su ga dotukli, ubili srpski vojnici; iako je on bio Srbin, branio je svog kolegu Bošnjaka. Dakle to su neki mali, sitni simboli kojima mi možemo da damo doprinos da se prošlost ne zaboravi. Ja sad stajem. Sledeće

će biti izlaganje izuzetno interesantno, predlažem da nastavimo u 13.30, ako se vi slažete sa tim.

Mile Novaković: Ja bih samo nešto želeo pre pauze. Primetili smo iz Majinog izlaganja da je rekla da REKOM nije tu da bi sudio nekom, nego da bi utvrdio činjenično stanje. E sad, trebalo bi, znači, ili država ili Međunarodni krivični sud u Hagu da osudi te zločince i kazni počinioce. E sad me interesuje kako bi, kao šlagvort za sledeću temu, ne očekujem odgovor sad nego posle pauze, znači kako da uspostavimo tu saradnju između REKOM i izvršnog odnosno zakonodavnog tela. Toliko samo.

[Pauza]

Srdan Vezmar: Nastavljamo dalje sa radom. Nadam se da smo se osvežili malo tokom ove pauze. Ja sad imam zadovoljstvo da vam predstavim Marijanu Tomu iz Impunity Watch-a. I ova sledeća tema o kojoj ćemo razgovarati je prilično interesantna i ulazi u samu srž toga šta je REKOM i šta bi on trebao da bude i koje oblasti da pokriva. Takođe, ostali smo dužni odgovore na neka pitanja koja ste postavili ranije. I nakon toga preći ćemo na projekciju, ja sam se konsultovao sa kolegama da imamo samo jednu projekciju sada pre ručka, pa ćemo nastaviti dalje sa projekcijom i diskusijom. Evo Marijana, izvolite.

Najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Marijana Toma: Drago mi je da vidim i neka poznata lica koja su već slušala predavanje o komisijama i nadam se da se neću previše ponavljati. Naime, jedno od praksi koalicije za REKOM je da, u okviru konsultacija, govori i predstavi iskustva drugih zemalja koje su prolazile kroz slične konflikte i kroz slične procese koji se tiču tranzicije i uopšte da uči na iskustvima drugih. Ono što se pokazalo na primeru drugih komisija to je da su one komisije, a do sada ih je na svetu osnovano 37, sada je trenutno i 38. u samom procesu osnivanja, to je Kanadska komisija za istinu i pomirenje, koje su do sada ocenjene kao uspešne od strane eksperata za tranzicionu pravdu bile one komisije koje su koristile iskustva drugih. Komisija za istinu, iako REKOM izbegava tu frazu - komisija za istinu - zbog lošeg iskustva koje je Savezna Republika Jugoslavija imala sa Komisijom za istinu i pomirenje koja je osnovana od strane bivšeg predsednika SRJ Vojislava Koštunice 2001. godine, je, u stvari, i insistirala, kada govorimo o iskustvima drugih, da se na nekoliko stvari posebno obrati pažnja. Prva i osnovna stvar je da se definiše šta su komisije za istinu, koja je njihova osnovna funkcija i koja je njihova namena. Komisije za istinu, iako imaju različite nazive, su po pravilu tela koja osniva država ili neki državni organ, zvanična, vansudska tela za ispitivanje i utvrđivanje činjenica o počinjenim zločinima u toku konflikta. One su bile i postojale kao mehanizam društava koja su prolazila kroz tranziciju od autoritarnih društava ka demokratiji i od konflikta ka miru. Neke od najpoznatijih komisija za istinu su osnovane u Argentini, Čileu, Južnoj Africi, koja je neopsorno do sada, verovatno, i najpopularniji primer komisije zbog ogromne medijske pažnje koja je pratila ovu komisiju i zbog nekih vrlo interesantnih mehanizama koje je ostvarila u svom radu. I naravno imamo komisiju u Sijera Leoneu koja je postojala u isto

vreme kada i specijalni sudu u Sijera Leoneu, imamo komisiju u Istočnom timoru, komisiju u Peruu koja se takođe bavila dokumentovanjem zločina u periodu od nekih 20 godina autoritarnog režima četiri različita predsednika. I poslednja, koja je trenutno u osnivanju, koja je počela kao nezavisna inicijativa, a zatim je postala delimično i vlasništvo vlade, to je Kanadska komisija za istinu i pomirenje koja se bavi ispitivanjem događaja, odnosno ponašanja kanadske vlade prema pripadnicima prve nacije u Kanadi, odnosno Indijancima ili *native americans*. E sad, znači, sta su komisije. Komisije su, po pravilu, sve državne komisije. To su državna tela koja mora osnovati država. Bilo je slučajeva do sada u nekim društvima da su nevladine organizacije, civilno društvo, uskočile kada država ili nije bila voljna ili kada je posao koji joj je bio dat u zadatak obavila prilično traljavo, što ne čudi i tada su nevladine organizacije uskočile. Ovi primeri nisu loši da se znaju, daleko od toga i treba ih znati. Treba znati, čak i mogu da postignu i veoma veliki uticaj i mogu da izvrše velik uticaj na predstavnike vlasti. Jedan od primera je Brazil gde je grupa nezavisnih i samostalnih istraživača okupljena od strane nadbiskupa Sao Paola, samoinicijativno fotokopirala negde oko milion stranica dokumenata i time dokumentovala slučajeve torture od strane policije u Brazilu, a zatim objavila izveštaj koji se zove „Brazil nunca mas“ i ovaj izveštaj je do te mere imao uticaj u javnosti da je predsednik Brazila ratifikovao konvenciju o zabrani torture u ovoj zemlji. Time je, na izvestan način, pokazao da je država spremna da prihvati uticaje čak i nezvaničnih inicijativa. Međutim, u većini slučajeva, nezvanične inicijative, odnosno inicijative koje sprovodi civilno društvo, nemaju uticaj u javnosti kakav imaju državne komisije. Komisije su, po pravilu, osnivale, može ih osnivati nekoliko tela. Najveći broj komisija do sada su osnovali predsednici, takve su komisije u Argentini, Čileu, u Urugvaju i tako dalje. Jedan broj komisija su osnovala međunarodna tela odnosno Ujedinjene Nacije ili su bila predmet mirovnih pregovora. Prilikom sklapanja mirovnih ugovora pitanje komisije, odnosno nekog tela koje će se baviti utvrđivanjem istine je bilo predmet pregovora i bilo je, na neki način, nametnuto zaraćenim stranama od strane međunarodne zajednice. Jedan od primera vam je Sijera Leone, Istočni Timor i tako dalje. Imate komisije koje su osnovala neka tela unutar vlade, vlada sama ili ministarstvo pravde. I imate, na primer, jedan vrlo interesantan primer, iz Južne Afrike gde su dve komisije osnovane od strane Afričkog Nacionalnog Kongresa, pre nego što je osnovana Velika državna komisija za istinu i pomirenje, koje su trebale da istraže događaje u kampovima ANC-a koji su se nalazili van teritorije Južne Afrike. To je znači primer gde jedna zaraćena grupa osnuje svoju komisiju. I imate samo, nažalost, tri primera gde komisiju osniva parlament i jedan od tih primera, najznačajniji, je upravo Južna Afrika gde je u parlamentu donešen zakon o osnivanju komisije i to je , do sada, prema nekim istraživanjima, najduža parlamentarna rasprava u istoriji demokratskog parlamenta u Južnoj Africi, nekoliko stotina sati je trajala parlamentarna rasprava i u njoj su učestvovali demokratski izabrani predstavnici svih građana u Južnoj Africi. Tako da je na kraju, na neki način, ovaj model osnivanja od strane parlamenta, omogućio ovoj komisija da ima jaka ovlašćenja i da ne bude svedena i da ne bude predstavništvo ili vlasništvo samo jednog čoveka kao što je to, recimo, bio slučaj sa lationameričkim komisijama. Šta još treba reći kada su u pitanju osnivanje komisija, treba se voditi računa o tome da komisije treba da imaju samo određeni vremenski period, one ne mogu da budu trajna tela, iako su postojali neki takvi primeri gde su komisije trajale pet, šest i više godina. Međutim, ono što je jako bitno, to je da se period funkcionisanja komisije, znači period u

kome će ona živeti, bude sveden na jedan relativno kratak period jer, pod jedan, to je izuzetno skup projekat i pod dva, njen posao je da što pre i što brže zadovolji potrebe žrtava. Tako da neki razuman period, dosadašnji uspešni primeri komisija za istinu su komisije koje su trajale, u proseku, između godinu dana i dve godine. U tom nekom razumnom periodu komisija mora da obavi svoj rad i mora da objavi izveštaj u kome će objaviti svoje nalaze i svoje preporuke državi koja ju je osnovala, odnosno samom osnivaču. Jedan od primera zašto jednoj komisiji mora da bude precizno definisan period trajanja, jedan od neuspešnih primera, je sam... naime imala jednu anegdodu koju vrlo rado pričam...u Južnoj Africi na postdiplomskim studijama gde sam radila tranzicionu pravdu, komisije za istinu su bile jedan od najvažnijih delova našeg kurikulumu, o tome smo jako puno pričali. Kada smo došli na primer neuspešnih komisija prvi primer je bila Komisija za istinu i pomirenje Savezne Republike Jugoslavije, ona se izučavala kao primer kako ne treba osnovati jednu komisiju. Naime, ovoj komisiji nije bio dat vremenski rok na samom početku, nije bilo precizno definisano dokle će ona trajati i u kom periodu mora završiti svoj rad, te je ona, na kraju, na taj način završila svoj posao tako što je ukinuta kada je formirana Državna zajednica Srbije i Crne Gore, a da nijedan papir nije objavila i da nijednu važnu stvar nije učinila, osim organizovanja jedne izložbe i nekih javnih nastupa komesara koji su je činili. Što se tiče sastava i strukture komisije one su, u početku, latinoameričke komisije koje su vrlo značajne, bile vrlo jednostavno organizovane i obuhvatale jedan manji broj ljudi. Od nekih 50, 60 ljudi koji su radili u argentinskoj komisiji došlo se na 300 ljudi koji su radili u južnoafričkoj u četiri terenske kancelarije, do nekih 800 ljudi koji su bili angažovani u radu peruanske komisije u nekih 17 regionalnih kancelarija. Komisije su takođe vremenom menjale i svoju strukturu, u početku su one bile sastavljene od nekoliko komesara i nekoliko istražitelja koji su sedeli u kancelarijama dok su žrtva dolazile njima i davale izjave. A onda se došlo do zaključka, i tu je promenjena praksa, zahvaljujući upravo toj južnoafričkoj i ja se vrlo često vraćam na nju zato što je ona strahovito puno uticala na kasnije primere. Tada je shvaćeno u stvari da treba istražitelji da odlaze kod žrtava i uzimaju izjave, a ne da žrtve dolaze u kancelariju. Da će se na taj način, prvo, uzeti izjave mnogo većeg broja ljudi. Na primer, ako poredite, argentinska je uzela izjave nekih 7000 ljudi, južnoafrička je uzimala izjave u roku od dve godine od 22.000 ljudi, što je izuzetno ako se, na primer, poredi sa Haškim tribunalom gde je negde oko 3.500 hiljade žrtava svedočilo do sada u periodu od 1993. do 2009. godine, znači poredite vremenski period i jednog i drugog dela. Njihova struktura je vremenom postala izuzetno komplikovana. Od jednog običnog tela koje čini nekoliko komesara sa istražiteljem i par psihologa koji tu služe da bi pružili neku psihološku podršku, došlo se dotle da su komisije postale izuzetno komplikovana tela koje čini nekoliko odbora. Južnoafrička je imala veliko telo komisije koje čini 17 komesara, imala je odbor za dokumentovanje kršenja ljudskih prava koji je saslušavao žrtve, uzimao izjave od žrtava, svedoka i nekih počinitelja. Imao je odbor za reparaciju i rehabilitaciju koji se bavio ispitivanjem potreba žrtava, u smislu kreiranja preporuka za nadoknadu štete koja im je učinjena i koji je bio zadužen da kreira program preporuka za državu, šta treba da učini da se žrtvama nadoknadi šteta koja im je načinjena. I treći odbor je bio odbor za amnestiju koji se bavio davanjem amnestije počiniocima u zamenu za puno priznanje za ono za šta su odgovorni, što bi takođe bila jedna od vrlo kontroverznih odlika ove komisije, ali to ću malo kasnije kada budem govorila o odnosu prema počiniocu. Takođe je jednako važno da se, u ovim novijim komisijama se shvatilo kao

izuzetno važno to pitanje zaštite svedoka. Pogotovo kada su u slučaju žene koje su žrtve silovanja i koje nisu mogle biti podvrgavane javnom saslušavanju, one su obično svedočile na nekim zatvorenim sednicama, a takođe su i mnogi oni koji su se osetili ugroženi, zbog informacija koje su davali komisiji, bili stavljani u program zaštite svedoka. Nekoliko komisija je to imalo, i uglavnom su svoja iskustva bazirali na italijanskom programu zaštite svedoka, koji italijansko ministarstvo pravde ima razrađeno i smatra se jednim od najboljih programa zaštite svedoka. Takođe, izuzetno važno je da svaka komisija ima odeljenje za istragu, odeljenje za istraživanje koje će se baviti, ne samo prikupljanjem izjava od žrtava i svedoka, već takođe i pregledom kompletne dokumentacije pošto su neke komisije imale i mogućnost ulaska u arhive i zaplene arhivske građe koja im je bila dostupna, takođe i pregledom medijske dokumentacije. Neke komisije su takođe imale odeljenja koja su se bavila eshumacijom masovnih grobnica i identifikovanjem žrtava koje su ovde eshumirane što je bilo izuzetno važno kod onih sukoba u kojima je bilo karakteristično da imaju ogroman broj nestalih. Tako da se ja zaista nadam da će po ovom pitanju biti jako puno pažnje posvećeno kada se bude razmišljalo o REKOMu, s obzirom da je u konfliktima u bivšoj Jugoslaviji prisilno nestalo negde oko 40.000 ljudi, a da ih je do sada, da se i dalje vodi kao nestalo, negde oko 16.500. Dakle, struktura vremenom postaje sve komplikovanija. Takođe, ono što je izuzetno važno za svaku komisiju je odeljenje za odnose sa javnošću, odnosno outreach odeljenja različitih komisija koje su u stvari, čiji je osnovni zadatak bio da regulišu pitanja odnosa medija i komisije i na koji način se rad komisije prezentuje u javnosti, na koji način je on dostupan širem broju ljudi nego onom koji dolazi na sama saslušanja, odnosno na sama slušanja komisije. Što se tiče izbora članova, meni je nekako interesantno, da kad god, na bilo koje konsultacije odemo nekako uvek dođemo dotle kao jedno od najzanimljivijih pitanja, ko će biti članovi komisije i kako su do sada određene komisije rešile to pitanje, kako su birani članovi. Većina latonameričkih komisija je članove birala tako što ih je birao osnivač. Znači, ako je osnivač u Argentini bio predsednik Alfonsin on je bio taj koji je birao članove komisije. Takođe isti slučaj je bio sa Čileom, gde je komisija osnovana nakon što je došlo do demokratske tranzicije od režima Pinočea u demokratiju, ali ovoga puta, recimo, i vrlo je to interesantno da zante, da čileanska komisija koja se do sada smatra kao jedna od najuspešnijih, polovina članova čileanske komisije su bili pripadnici Pinočeovog režima, a polovina su bili predstavnici nove vlade ili aktivisti za ljudska prava. Odluke komisija se uglavnom donose preglasavanjem i u mnogim slučajevima su članovi komisije bili ti, oni koji su, u stvari, stopirali neke odluke komisije, tako da i o tome treba voditi računa. Bilo je čak i vrlo interesantnih primera, mislim da je to ekvadorska komisija, da su polovinu članova činili aktivisti za ljudska prava, a drugu polovinu članovi vojske. Komisija je, inače, imala u mandatu da se bavi ispitivanjem i utvrđivanjem zločina za koje je bila odgovorna vojska. Kriterijumi za izbor članova su se vremenom promenili i sadašnje ove komisije koje su osnovane su uglavnom koristile iskustva koja je započela opet Južna Afrika, a koja su preuzeli Sijera Leone i Istočni Timor pa se shvatilo, u stvari, da je sam proces formiranja komisije takav da ona ne može da se igra sa mogućnošću da nema uticaja u javnosti i da čitava javnost mora da učestvuje u ovom procesu. I da svaki, neki, deo društva koji je, indirektno ili direktno, zainteresovan za uspeh ove komisije treba da ima šta da kaže o ovom pitanju. U Južnoj Africi je proces biranja komesara bio izuzetno otvoren i transparentan, doduše, jako dugo je trajao. Jedna od prednosti kada komisiju

osniva predsednik je u tome što se komisija osniva brzo i ona je efikasno osnovana. Kada komisiju osniva parlament, i sam proces osnivanja komisije i biranja komesara, je do te mere bitan i onda on jako dugo traje i po svojim posledicama može da bude daleko pozitivniji. Naime, ovde je proces selekcije bio takav da su svi građani Južne Afrike, predstavnici organizacija za ljudska prava, civilnog društva, omladinskih organizacija, univerziteta, političkih stranaka i tako dalje bili pozvani da nominuju ljude i negde oko 50 kandidatura, u stvari negde oko 300 ljudi je prošlo u taj prvi izbor, pa je od tog broja bilo izabrano oko 50 ljudi, jedini uslova koji su u stvari ovi ljudi morali da ispunjavaju je da imaju kredibilitet kod onoga ko ih nominuje i da nisu bili preterano politički aktivni za vreme prethodnog režima. Zatim je selekциони panel u kome su sedeli predstavnici ministarstva pravde, koje je stajalo iza nacrtu zakona i organizacija za ljudska prava, na javnim intervjuima koji su bili emitovani na televiziji i na radiu vršilo intervjuisanje kandidata za ovu komisiju. Na taj način imate, u jednoj knjizi Aleska Borena, sprečen je izbor čoveka koji je bio nominovan za komesara, a koga su žrtve prepoznale na tim javnim intervjuima i na taj način je bilo sprečeno da on bude izabran među komesare. Ovi koji su prošli javnu selekciju, izabran je broj od nekih 25, od čega je na kraju izabran konačan broj od 17 članova, od čega je predsednik Mendela imenovao predsednika i podpredsednika komisije i još jednog člana da bi se pokrila entička zastupljenost jedne grupe unutar države. Isti način selekcije je koristila komisija za Sijera Leone, u potpunosti je ukapirala ovaj primer, s tim što je polovinu članova birala tako, koji su bili iz Sijera Leonea, pošto je komisija u Sijera Leoneu bila mešovita, bila je međunarodna i domaća, a tri međunarodna člana je imenovala tadašnji komesar za ljudska prava Meri Robinson. U nekim slučajevima imate primer da akademske institucije, na primer u slučaju Gvatemale na predlog rektora i dekana gvatemalskog univerziteta je izabran jedan čovek koji je postao član komisije u Gvatemali. To je što se tiče izbora članova. Postoje dosadašnja iskustva koja su o kriterijumima za izbor članova duboko razmišljala i ono što je jako bitno je da izbor članova bude prilagođen, kao i sve što se tiče komisije, bude prilagođen i potrebama društva, i ne samo potrebama društva, već i prirodi konflikta koji se desio. Ono što je u stvari najvažniji deo vezan za komisije, to je njihov mandat. I to je, u stvari, meni potpuno fascinatno da dok sam istraživala komisije, primetila sam da su uglavnom, većinom, sva društva, a uglavnom političke struje koje su se bavile ovim pitanjem, znači političke stranke, predstavnici vlasti, opozicije i tako dalje, bili zabavljeni izborom članova komisije, međutim nikako ih nije interesovalo pitanje mandata. Mandat odlučuje da li će jedna komisija da bude jaka ili slaba, da li će njen rad da bude sveobuhvatan ili vrlo limitiran i da li će ona, na kraju, imati tu snagu koja je njoj potrebna, da izvući jedan tako težak proces kao što je utvrđivanje istine o zločinima iz prošlosti. Mandat određuje koliko će dugo komisija trajati, mandat određuje šta će ona istraživati, mandat određuje čije će zločine ona istraživati, mandat određuje koju teritoriju će ona istraživati, mandat određuje koji period će ona istraživati. Sad ću vam dati primer za svaki. Naime, pošto komisije imaju ograničen rok trajanja, one uglavnom nisu tako puno finansirane kao međunarodni tribunali da može da se razbacuje sa novcem, ona mora prilično da limitira predmet svojih istraga – a to je šta istražuje i čije povrede istražuje. Neke komisije su imale strahovito limitiran mandat i može se smatrati da u tome leži njihov uspeh jer nisu mnogo vremena trošile na različite povrede. Jedan od takvih primera je argentinska komisija koja se bavila isključivo i samo pitanjem prisilnih nestanaka, ne ubistvima, ne torturom, ne silovanjima, samo prisilnim nestancima.

Međutim, ovakav mandat je naišao na strahovit otpor kod nekih udruženja žrtava, jer su smatrali da su s pravom zanemareni. S druge strane, Čile je koristeći primer argetninske komisije, proširio predmet istraga na ubistva, sliovanja, mučenja i nestanke, ali sa smrtnim ishodom. Što znači da svi oni koji su imali sreću da prežive torturu u Pinočeovim zatvorima nisu bili definisani kao žrtve i ostali su van mogućnosti da dobiju reparacije, penzije i tako dalje. Sve ono što je bilo u programu reparacije koje je kasnije država kreirala na bazi preporuka komisije. Pitanje čijih povreda je takođe vrlo važno i to će, mislim, biti jedno od najvažnijih pitanja REKOM-a. Komisija u Čileu je bila pod strahovitim pritiskom nekoliko svojih članova koji su smatrali da i nekoliko incidenata za koje je bila odgovorna naoružana levica za vreme Pinočea budu predmet istrage. Međutim, na svu sreću ovaj predlog je u potpunosti odbačen jer se smatralo da bi se time relativizovalo ono za šta je bio odgovoran Pinočeov režim i da bi, na taj način, bio izvršen pokušaj izjednačavanja zločina. S druge strane, u Južnoj Africi koju je osnovao Afrički nacionalni kongres, osnovao ju je parlament, ali u većini su tada sedeli predstavnici Afričkog nacionalnog kongresa komisija je imala u mandatu da istražuje događaje ili incidente za koje je bio odgovoran Afrički nacionalni kongres, Panafrički nacionalni kongres *sankata*, slobodarska partija i ovo je naišlo na ogroman otpor. Zato što su mnogi koji su bili deo ovih političkih struja smatrali da su oni vodili oslobodilački rat i da samim tim, oni ne mogu da čine zločine. A onda je komisija odgovorila sa jednim vrlo interesantnim argumentom, da postoje i pravedni ratovi, ali postoji i nepravedna sredstva, i da predmet rada komisije nije pitanje pravednog ili nepravednog rata, već pitanje sredstava koje vi implementirate u tom ratu da biste došli do svog cilja. Što se tiče vremenskog ograničenja rada komisije, čileanska komisija je imala relativno, sve one komisije koje su imalo malo uži period su bile prilično uspešno. Međutim, to je jedan od najvećih problema, mislim na temu za diskusiju, o kojima se u koaliciji REKOM dosta raspravlja, to je pitanje kada početi i da li se baviti uzrocima. Ono što je jako važno da shvatite je da komisije mogu, ali i ne moraju da utvrđuju uzroke, ali svakako moraju da utvrde posledice zločina. One moraju da utvrde broj žrtava, moraju da utvrde ko je ubijen, kada je ubijen, kako je ubijen. A to da li će da utvrđuju ko je kriv za to, da dodeljuju odgovornost i da utvrđuju zašto se to desilo i da idu do pet vekova unazad, to je pitanje same komisije i njenog osnivača, da li će da se usudi da tako nešto radi. Svakako da kada su u pitanju dugotrajni konflikti, period rada komisije mora da bude širi. Period, u smislu period mandata, mora da bude širi. Komisija u Sjevernoj Americi je dosta toga učinila u utvrđivanju uzroka. Takođe, mnoge komisije su imale širok period koji su proučavale, međutim ono što je jako bitno je da se ne sme ići suviše daleko u prošlost jer komisija prvenstveno svoj rad bazira na uzimanju izjava žrtava i svedoka. Tako da ako vi hoćete da krenete od događaja koji se desio pre tri veka morate da nađete svedoka tog događaja koji će da dođe da bi svedčio o tome, što je naravno nemoguće. To je izuzetno važno da se shvati, da komisija ne može da počinje od događaja koji su se desili pre šest vekova i da utvrđuje to. Ona može da da istorijski kontekst konflikta, ali svakako da onda mora da vodi računa o izboru izvora na kojima će bazirati svoje nalaze. Ovlašćenja su takođe jedan od predmeta mandata, odnosno mandatom se propisuje koja ovlašćenja će komisija imati, da li će ta komisija biti limitirana kao što je to bila čileanska koja je radila u uslovima potpune amnestije koju je Pinoče pre toga sam sebi dodelio i svojim vojnicima, pa imatui pravo samo da uzima izjave od žrtava i svedoka i da čak nema ni mogućnost da uđe u arhiv, da nema mogućnost da objavi imena onih koji su navedeni kao

odgovorni ili će da ima ovlašćenja koja se zovu – nalog obavezujućeg svedočenja pred komisijom- to sve zavisi od toga ko osniva komisiju. U slučaju kada parlament osniva komisiju, on može komisiji da da izuzetno široka ovlašćenja, u smislu da može da joj da pravo koje se faktički naziv supina ili obavezujući nalog za svedočenje što znači da ako odbijete da svedočite pred komisijom, a pozvani ste, komisija ima pravo da vas sudski goni i da vi zbog toga odgovarate. Naravno, ovo pravo se ne praktikuje suviše često, ali može da posluži, prvo, kao mogućnost pretnje, a drugo, čak i ako ne možete da pred komisijom i na saslušanju prezentujete određene stvari koje imate o određenoj osobi, vi to možete svakako da iskoristite sudski proces pa da to isto uradite. Takođe, neke komisije su imale mogućnost zaplene dokumentacije u arhivama i to je takođe vrlo važno, pogotovo kada nemate prostor, vremenski prostor u tranziciji, to će nažalost, ako i REKOM bude imao ovako nešto neće mu mnogo pomoći, s obzirom da je Srbija imala taj period od nekih četiri meseca tokom koga su određena dokumenta uništena, tako se pretpostavlja i tako se smatra. Međutim, s druge strane, mislim da će REKOM, za razliku od nacionalnih arhiva koje svakako jesu vrlo interesantne, imati mogućnost pretrage haške dokumentacije što je ogromna prednost ove komisije u odnosu na ostale. Jer ovo je takođe prvi put da se inicijativa za osnivanje komisije vrši nakon što međunarodni tribunal već zatvara svoja vrata polagano i stavlja ključ u bravu. Što je izuzetno važno. Do sada su komisije prethodile suđenjima. Što se tiče rada komisije, komisije su do sada radile na zatvorenim i otvorenim sednicama i saslušavale su na individualnim, znači uzimale su izjave individualni istraživači od žrtava ponaosob, sa Južnom Afrikom je započelo javno saslušanje koje je bilo praćeno strahovitom medijskom pompom, ono je bilo direktno emitovano na radiu svaki dan po nekoliko sati, a svaki dan je takođe postojala televizijska emisija u kojoj se sumiralo šta se tog dana dešavalo na komisiji. Bila je posvećena jedna velika televizijska emisija krajem svake nedelje koja se bavila saslušanjima žrtava. Ovo je prvi puta da su žrtve javno saslušavane pred medijima, pred državnim telom i da je to doprlo do građana. I postoje neke komisije koje su radile specijalizovana saslušanja. Jedna od takvih komisija, po meni jedna od najinteresantnijih, najtežih, najemotivnijih, je komisija u Sijera Leoneu gde je jedna od grupa koja je bila žestoko pogođena ovim sukobom su bila deca. Te je ova komisija organizovala saslušanja koja su se bavila i bila usmerena na decu, žrtve, decu koju su bile žrtve nasilja, kao i decu koja su bili mobilisana, decu vojnike u različitim oružanim snagama u sukobu u ovoj afričkoj zemlji. Što se tiče institucionalnog saslušanja to je izuzetno važno pogotovo kada čitava država učestvuje u jednom sistemu činjenja zločina tako da su, recimo, u nekim slučajevima, komisije saslušavale esnafe, predstavnike određenih grupa. Pa su saslušavani predstavnici crkava koji su morali da spremlje izjave o svom ponašanju za vreme režima koji je ispitivan. Saslušavani su lekari, u Južnoj Africi su saslušavani lekari koji su morali da daju izjavu i da spremlje izjavu na koji način su pomagali i potpomagali režim Aparthejda. I imate slučajeve, to je u Južnoj Africi isto vrlo interesantno, jedina grupa koja je odbila da izađe i svedoči su bile sudije jer su smatrale da su oni iznad svega što može da ih zakači. Izuzetno su važna upravo ova institucionalna saslušanja i do sada iskustvo koalicije za REKOM na dosadašnjim saslušanjima je da prava grupa za koju se predlaže da budu saslušani pred REKOM-om, ako REKOM bude imao mogućnosti da sasluša institucije, budu mediji koji bi morali da polože račun za svoje ponašanje u prošlosti i šta su činili da bi podstrekivali ili čak i učestvovali, na nekin način, u činjenju zločina i definitivno snose ogromnu odgovornost. Tako da postoji ova

moгуćnost, znači ne morate vi u komisiji da saslušavate samo žrtve i samo svedoke i poćinioce, vi možete da pozovete na saslušanje i predstavnike određenih institucija koji moraju da objasne ulogu svojih institucija u događanjima za vreme ćinjenja zloćina. Javna saslušanja imaju ogroman uticaj u javnosti. Ne samo što omogućavaju da glas žrtava, i to je ono o ćemu smo govorili, to je ta javna platforma za žrtve, komisija koja javno saslušava žrtve one ih ne saslušava u tišini i zloćin prestaje da se ćini u tišini i zloćin prestaje da se saslušava u tišini. Naravno da je žrtvama, u Latinskoj Americi pogotovo, uzmite u obzir Ćile gde je Pinoće živeo u svom bogatstvu sve do svoje smrti 2006. godine, znaćilo je svakoj žrtvi da bude saslušana od strane komisije i da se njena izjava naće u finalnom izveštaju jer je to znaćilo neku vrstu priznanja države. Međutim, u slućajevima gde su komisije vršile javna saslušanja žrtava, gde su odvojeni domovi kulture u ruralnim predelima Sijera Leone gde su ljudi mogli da dolaze i da slušaju i da vide kako to izgleda kada predsednik prizna kroz svoje slušanje da se zloćin dogodio i da je žrtva žrtva, vi na taj naćin omogućavate i samo priznanje istine onoga što se desilo, vi priznajete samu prirodu žrtve, vi priznajete na neki naćin odgovornost države za ono što se desilo. U Peruu je recimo pronaćen izuzetno interesantan model. Naime, budući da su žrtve u Peruu uglavnom bili predstavnici indijanske manjine koji su žestoko bili diskriminirani i pre sukoba i za vreme sukoba, znaći za vreme autoritarnih vladavina ćetiri predsednika, da nisu imali nikakav pristup sredstvima za proizvodnju, da nisu posedovali nikakvo bogatstvo, da nisu učestvovali u podeli bogatstva, da su svakako bili marginalizovana grupa, Peruanska komisija je našla naćina da na neki naćin iskaže svoje poštovanje prema žrtvama, tako što su žrtve sedele za istim stolom sa komisijom. Po prvi put, za mnoge od ovih žrtava, ovo je bio prvi put da su sedeli za stolom sa predstavnicima latinosa, kako Peruanci zovu sebe, tako da je to za mnoge od njih bio strahovito vaćan ćin, da su oni mogli da sede za stolom sa predstavnicima države, sa komesarima, koji su bili druge rase i da budu poštovani i uvaćavani od strane te bele većine koja je u velikoj meri kontrolisala sukobe i ćinila te orućane snage koje su bile odgovorne za zloćine poćinjene nad indijanskom manjinom. Neke komisije su našle vrlo nesrećne naćine pa su organizovala svoja saslušanja kao sud, gde su sedeli na izdvojenim, visokim stolicama, žrtve su sedele na malim hoklicama i gledale u komisiju. Jućna Afrika je takoće shvatila tu centralnu ulogu žrtve u komisiji te je sama žrtva bila u centru dok su komesari sedeli za stolom preko puta nje. Peru je opet, zbog prirode svog konflikta, i prirode diskriminacije koja postoji nad indijanskom manjinom našao svoje rešenje. U Sijera Leoneu su saslušanja o zloćinima nad decom bila vršena samo pred drugom decom, upravo zbog prirode zloćina koji je bio ćinjen u Sijera Leoneu prema deci gde su odrasli uglavnom bili odgovorni za ono što se deci dešavalo. Smatralo se da će deca biti strahovito ugroćena i da neće osećati moćućnost da se potpuno otvore o onome šta ima se desilo. Međutim, ono što je takoće izuzetno vaćno za mnoge komisije, to su javna saslušanja poćinilaca. Većina komisija do sada se nije bavila ovim i to je strahovito kontroverzno i o tome se jako puno prića kada se prića o REKOM-u, a to je da li će i na koji naćin komisija moće da implementira u svoj rad, da ukljući u svoj rad, poćinioce. Da li će se ići sa tim da se javno saslušaju samo oni koji su spremni da kaću nešto bez ikakve moćućnosti da im se nešto drugo da za uzvrat, mislim na amnestiju. Mada uglavnom kada se o ovome razgovara i kada se pomene amnestija u zamenu za priznanje, generalno ljudi imaju veliki otpor jer smatraju da svi moraju da budu procesuirani. To da svi moraju da budu procesuirani to je jedna jako lepa rećenica, ali to je nemoguće i to se nikada neće

ni desiti. Koalicija za REKOM je napravila statistički pregled gde se smatra da će u sledećih dvadeset godina samo oko 1200 ljudi biti procesuirano. Meni je fascinantan podatak da je negde od šest hiljada ljudi koji su gonjeni za zločine počinjene u Drugom svetskom ratu od strane nacističke Nemačke tri hiljade ljudi zaglavilo zatvor i bilo viđeno kao krivično odgovorni za ono što se desilo u Drugom svetskom ratu. Što je kada uzmete u obzir da je bilo 55 miliona žrtava malkice omanji broj za ono ko je kriv i ko treba da odgovara. Nemoguće je procesuirati sve, i zbog toga su neke komisije pribegle tome, a bile su u nemogućnosti da krivično gone i onda su našle kreativne načina da se obrade prema počiniocima. Latonameričke države, s obzirom da su uglavnom radile u uslovima potpune amnestije, znači da nisu mogle ni krivično da gone, su rešile da se bave *naming and shaming*, to je imenovanje i osramoćenje. Znači, imena koja su se pojavljivala u svedočenjima žrtava, u njihovim izjavama, o njima se odlučivalo da li će i kako, na koji način, biti stavljena u izveštaj. Argentinska i čileanska komisija su obe odlučile da ne imenuju odgovorne. Doduše, u argentinskoj je došlo do incidenta odnosno do nekog nesporazuma, pa je spisak sa imenovanima slučajno ispao jednom komesaru u jednoj medijskoj kući i onda je sutradan osvanuo u novinama. Na taj način su se mnogi koji su bili na ovoj listi suočili kako sa onom uličnom pravdom, tako i sa potpunim osramoćenjem, dugo, dugo godina nisu mogli da izlaze u javnost, nisu mogli da obavljaju svakodnevni život, da idu da kupuju hleb, jer su se suočavali sa tim da ih ljudi pljuju po ulicama. Čileanska je stopirala imenovanje i to nije objavljeno u izveštaju. Međutim, ono što je urađeno ja da je taj spisak predat ministarstvu pravde koje je onda, kada se taj proces tranzicije koji se nije završio samo sa komisijom, već je nastavio dalje korak po korak, kad je došlo do reforme pravosuđa, do sada vi imate oko 500 slučajeva torture i zločina koji su procesuirani pred sudovima u Čileu na osnovu dokumentacije koju je prikupila komisija koja je predala sve svoje, a onda su tužilaštva započela istragu na račun te dokumentacije i sprovela suđenja. To je jedan od načina, da imenujete u izveštaju. Drugi način je da mu date amnestiju u zamenu za njegovo puno priznanje. To je strašno pogotovo kada se radi o ratnim zločinima, ali jednostavno ne treba ih, neko to zove amnestija, u našem zakonu se to zove svedok-saradnik. Tako da vi nekome ponudite imunitet za ono što je uradio u zamenu za njegovo svedočenje šta se desilo, ko je ubio, kako je ubio, ko je dao naredbu, kako je preneti ta naredba i tako dalje. Južna Afrika je to uradila, upravo svesna da suđenja ne može da organizuje ali su rešeni bili i te kako da se počinioci ne izvuku jeftino, gde je onda napravljen dil gde je ovima ponuđeno da dođu i da priznaju šta su uradili da kažu kako su ubili, koga su ubili, gde su ubili, gde je telo, da otkriju lokacije masovnih grobnica, ako za to znaju i naravno da kažu ko im je nešto naredio i kome su naredbu preneli. Sedam hiljada i sto i nešto ljudi je apliciralo za amnestiju, amnestiju je primilo 1167, ali su oni javno svedočili pred Komitetom za amnestiju i njihova svedočenja su javno prikazivana na televiziji. Tako da se veliki broj njih suočio sa strahovitim odijumom u javnosti jer se za mnoge od njih po prvi put, njihove porodice saznale šta su radili tokom svoje karijere. Mnogi od njih su se suočili sa razdorom u porodici, razvodom i tako dalje dok su mnogi od njih prošli kroz jednu vrlo interesantnu transformaciju te i danas imate slučajeve da neki od njih učestvuju u životu zajednice gde su učinili zločin i na taj način pokušavaju da izađu na kraj sa svojom odgovornošću. Niko od njih ko je dobio amnestiju nije otišao u zatvor, to je tačno. Ali su dali puno priznanje onome šta se desilo. Vrlo sličan model, doduše sa smanjenjem kazne, praktikuje i Tribunal, to je sporazum o priznanju krivice gde se doduše radi na jedan

drugačiji način. Ovde je uslov bio puno priznanje tako da ako vas Komitet za amnestiju nađe da ste nešto slagali ili da ste nešto prećutali oni će da vam odbiju amnestiju. U sporazumima za priznanje krivice pred Haškim tribunalom vi nažalost imate jednu klasičnu trgovinu gde trgujete sa tužiocem o broju tačaka za koje ćete biti optuženi i gde ste spremni da priznate krivice za jedan, dva ili tri, ali da vam se skine tačka pet, šest ili osam i uglavnom su to veće optužbe. Doduše onda uvek rizikujete, zavisno sa kojim sudskim većem radite, pa da li ćete imati manju ili veću kaznu, ali svakako je da se vodi računa o tome da se smanjuju kazne ukoliko dođe do priznanja krivice. To je nešto o čemu svakako treba razmišljati. Mi u našem zakonu imamo kategoriju svedoka saradnika i bez njega mnoga suđenja ne bi bila moguća. To se najviše ne sviđa žrtvama kada se spomene ovo, ali je to stvar sa kojom se morate suočiti jer je nemoguće da je za nekih 150.000 ljudi koji su umrli u bivšoj Jugoslaviji, 1200 ljudi koji odu u zatvor dovoljna nadoknada krivice. I konačno, svaka komisija mora da završi svoj rad sa finalnim izveštajem. Ona mora da objavi svoj finalni izveštaj u kojem će biti objavljeni njeni nalazi i njene preporuke i to je ona veza sa sudskom vlašću, odnosno komisije preporučuju svom osnivaču šta treba da uradi da bi se nadoknadila šteta žrtvama, da bi se doprinelo pomirenju, da bi se doprinelo pravdi, da bi se odgovorni poslali u zatvor i tako dalje. Tu mogu da postoje različite preporuke. To je, između ostalog, i ono što je Filip rekao da se imenuju ulice, to spada u program u reparacija koje svaka komisija ima pravo i trebalo bi da pravi kada ga predlaže državi. Međutim, da li će te preporuke koje komisija predloži da budu ispunjene ne zavisi od komisije, već zavisi od države koja prihvata izveštaj. Tako da, ako je država spremna da ide deo po deo, vrlo je teško očekivati od bilo koje zemlje i dosadašnja iskustva su to pokazala, da će država da kaže „fantastično, sada ćemo sve to da uradimo“, to je nemoguće. Države koje su izveštaj komisija prihvatile pametno u smislu da su deo po deo preporuka prihvatale pa ispunjavale u tom jednom dugačkom nizu godina sad mogu da kaže da su uspele u procesu suočavanja sa prošlošću. Države koje su pokušale sve odjednom da urade su se suočile sa potpunim neuspehom. U preporukama komisije mogu da budu preporuke o reformi institucija, o zakonu o lustracijama, o tome da se svi koji su bili, recimo, deo policije, vojske, tajne službe, BIA-e, kako god, podvrgnu takzvanom screening-u ili proveru njihovog ponašanja u prošlosti, da prođu ako ništa drugo makar administrativne komisije u svojim organizacijama gde rade, gde će se ispitivati to kako su se oni ponašali za određeni period godina, do toga da se podignu spomenici, da se podignu muzeji, da se utvrde dani sećanja na žrtve. Jedna od takvih inicijativa vam je taj večiti predlog nekoliko nevladinih organizacije, a sada već i preporuka Evropske komisije, da se 11. juli proglasi danom sećanja na žrtve genocida u Srebrenici. Što nije samo politička, već i moralna obaveza jednog društva da se ogradi prema tom zločinu. Komisije takođe mogu da predlažu gonjenje, odnosno procesuiranje odgovornih i da svoje nalaze o odgovornima procesuiraju tužilaštvima koja će, zatim, započeti istrage o ovim ljudima, saslušavati svedoke. Međutim, tu u principu i nema onda previše posla jer komisija je ta koja pruža imena mogućih svedoka, koja pruža imena žrtava i koja na taj način pomaže radu sudova. Na taj način ova dva mehanizma nisu suprotstavljena već komplementarna. Takođe, komisija može da daje predloge o reformi udžbenika istorije, o tome da se iz udžbenika istorije izbace oni delovi koji jasno podstiču mržnju, netrpeljivost ili nešto slično, koji fabrikuju činjenice iz prošlosti ili uvode nove, znači ono što su nalazi komisije takođe može da uđe u udžbenike. Komisija u Sijera Leoneu je upravo zbog toga što su deca bila

ogromne žrtve ovog sukoba napravila verziju izveštaja za decu koji je napravljen kroz ogroman deo slika, gde su deca slikala zločine, događaje koji su im se desili, i davala malo teksta koji su oni mogli da razumeju. Takođe je izveštaj napravljen i u formi udžbenika za srednjoškolce te se sada koristi u okviru nastave istorije u Sijera Leoneu. Što je takođe izuzetno važan mehanizam da jednostavno mladi, ono što je u stvari i najbitnije, da oni koji dolaze posle sukoba ne moraju da uče tri verzije istorije kao što to postoji u Bosni i Hercegovini gde se pre podne uči jedna, popodne druga, a posle podne treća verzija istorije, zavisi u koju školu idete i čija vam je slika na učionici. Ali ono što je svakako važno to je da finalni izveštaj bude objavljen. Uglavnom komisije koje su imale javna saslušanja, njihovi izveštaji nisu bili toliko važni, za razliku od, recimo, lationameričkih koji su postali potpuni besteseleri. To vam je najbolji primer Argentina kada je sažetak izveštaja objavljen, u jednom danu je prodato 40.000 primeraka, i dan danas je taj izveštaj, dvadeset i nešto godina nakon komisije, i dalje je na listi najprodavanijih knjiga u Argentini. Znači da potreba za tim, za znanjem šta se desilo u prošlosti i dalje traje u zemlji iako je period vojne hunte gotov još 1982. godine. Zašto komisije? Komisije nisu jedini mehanizam sa kojima se ovo radi, međutim one definitivno jesu najbolji mehanizam za utvrđivanje istine. Ono što su pokazala dosadašnja iskustva, to je da ako imate komisiju bez suda neće biti dobro. Jer će se neko izvući jeftino. Međutim, ako imate samo sud, a nemate istinu o konfliktu, onda se suočavate sa tim da vas istina lupi pedeset godina kasnije. Za vreme Ninberškog suda, kada je pročitana uvodna reč i kada je pročitana optužnica, negde oko 54 posto Nemaca je osuđivalo nacizam. Nakon završne reči i presude 55 posto je podržavalo nacizam. Nemačka je ćutala nekih 20 godina, sve do šezdesetosmaške generacije koja je počela da ispituje svoje roditelje šta su radili u ratu, a onda je jedna obična televizijska serija holivudske produkcije izazvala diskusiju u javnosti. Samo zbog toga što je govorila o Holokaustu iz aspekta žrtava. I to je ono što je izvršilo prekretnicu u Nemačkoj i što je otvorilo pitanje – šta si radio za vreme rata-. Jako je važno i tu komisije jako puno mogu da pomognu jer su skoncentrisane na žrtve, jer su fokusirane na njihovu patnju i ne samo zbog toga što one rade na tome da se zna, da se dođe do znanja o prošlosti, već zbog toga što najbolje, od svih ovih mehanizama, sa aspekta žrtava daju priznanje o istini šta se desilo. Eto toliko.

Filip Pavlović: Hvala Marijani. Ja predlažem da sada imamo jedan set pitanja, i to ne jedno pitanje pa odgovor već da prikupimo set pitanja. I jedna, više konstatacija, prosto dok sam slušao izlaganje mislim da je potpuno jasno da i nakon okončanja rada same komisije, uloga civilnog društva je i dalje više nego značajna, rekao bih čak i presudna. Takođe i medija, ali i obrazovnog sistema tako da tu postoji direktna veza i spona tako da sam prilično siguran da ovaj cilj sa kojim smo krenuli u čitav ovaj proces je, rekao bih, dosta vremenski neograničen. Evo imamo primer Argentine gde sami događaji koji su se dešavali početkom osamdesetih godina i dalje na neki način okupljaju pažnju javnosti i nose određene pouke za današnjicu i takođe sutrašnjicu. Sada ćemo pogledati, nakon ove serije pitanja ćemo pogledati jedan film, onda ćemo imati pauzu za ručak kao što je Srđan napomenuo, onda ćemo pogledati još jedan film i onda ćemo imati vremena za, da kažem, diskusiju i za ono što negde ove konsultacije i imaju za cilj, a to je prikupljanje vaših preporuka i sugestija. Ali naravno, da bismo bili u mogućnosti da damo kvalitetne preporuke i sugestije neophodno je da imamo jedan fundus znanja i informacija i zbog

toga su uvodna izlaganja vrlo značajna i zauzimaju veći procenat konsultacija. Ali mislim da su veoma značajna i bitna za sve nas. Ko ima pitanje?

Vladimir Ivančević: Želeo bih da pitam za Tursku i za jermensko pitanje. Znači to je bio početak Prvog svetskog rata i logično je ne da postoje svedoci koji su živi, ali dokazi sigurno postoje. Baš sam nedavno gledao dokumentarac na History Channel-u, gde su ambasadori stranih država pisali o tome i uopšte mediji i novine tamo na zapadu, pa zna se da Evropska Unija uslovljava Tursku sa tim pitanjem budući da je Turska kandidat za članstvo još od 1967. godine, čini mi se, i zna se da je to uopšte tabu tema u Turskoj i da oni uopšte nisu spremni da se suoče sa tim. Pa me interesuje kakva je situacija sa tim, da li postoji komisija za utvrđivanje istine tamo?

Filip Pavlović: Hvala, ko još ima pitanje?

Dejan Borić: Ja bih se malo dislocirao sa ovog koloseka u kom je smeru išlo prethodno pitanje i govor, vezano za, da tako nazovem prepodnevne sesije. Mene zanima da li će država uživati legitimitet prilikom priznavanja izveštaja koji je REKOM sastavio? Kažem to iz razloga, kao što smo videli, REKOM je preko 300 nevladinih organizacija plus pojedinaca x , ne znam koji je već broj, prikupio. Prosto ovo ne govorim u svoje ime, već iz nekog opšteg javnog mnjenja koje danas postoji, da li je ono dobro, da li je loše, prosto nije na nama da diskutujemo, ali tu je, postoji. Da li onda ukoliko su određene ličnosti, organizacije koje jesu diskreditovane, kompromitovane u društvu, dakle ne bazirajući se na određena načela vrednosti koje možda mi imamo ili neki drugi imaju, ali prosto tako stoji, a pritom vrlo otvoreno zagovaraju ovakvu neku priču. Da li onda priznavanje njihovog izveštaja od strane države, da li to može onda za njih da predstavlja određeno političko samoubistvo pa stoga oni to neće uraditi. I nadovezujem se na ono pitanje od prepodne, da li postoji spremnost u društvu, ne znam ko je to sad postavio ali bilo je prepodne, da li postoji spremnost u društvu da se ovako nešto zaista prizna i da se realno pristupi tome? Dakle, da li određena nevladina organizacija, pojedinci, mogu toliko da utiču, pričam konkretno o republici Srbiji, da ne dođe do toga, iako bi možda i trebalo da dođe. Ali prosto, trenutni državni vrh to ne želi, iako bi trebalo, iz prosto nekih ličnih razloga da ne bi došlo do nekog njihovog opadanja popularnosti i tako dalje. Pa ako sam bio dovoljno jasan...

Filip Pavlović: Hvala na pitanjima. Pozivam i druge, da li ima možda neko pitanje na koje bismo mogli zajednički da odgovorimo. Dobro, onda predlažem da počnemo sa odgovorima.

Marijana Toma: Dakle ovako, što se tiče turskog i jermenskog pitanja, nema nikakve komisije. Postoji inicijativa par stotina turskih intelektualaca koji potpisuju izvinjenje u svoje lično ime. Tu je potpuno nemoguće da dođe do bilo kakvih suđenja i nemoguće je da e dođe do komisije za istinu. Tu bi eventualno moglo da se formira neka vrsta komisije sastavljene od istoričara kao što je to bio slučaj sa Nemačkom, koji su se bavili događajima koji su se desili pre trideset, pedeset godina ranije, ali postoji ta inicijativa nezavisnih intelektualaca koji potpisuju izvinjenje. Doduše, i ta inicijativa je malo problematična, budući da oni govore o velikoj katastrofi a ne o genocidu. Ali ja smatram

da je svaki korak važan, pa čak iako je mali. Tako da je i ovo vredno spomena. Što se tiče ovog drugog, nijedna država i nijedno društvo nije bilo spremno na nešto ovako. Nijedno društvo i nijedna država koje su se do sada suočavale sa tranzicijom, nije im bilo ni lako ni dobro. Žrtve su bile tu i u momentima su umele da budu glasne i agresivne u onome što traže, na momente su... hajde ovako ćemo. Pogledajte početnu tačku Čilea, znači Pinoče je rešio sam da ode sa vlasti, ali zadržava kontrolu nad vojskom, ostaje senator i kaže ovako „uopšte me ne zanima kakvu komisiju vi sad imate, uopšte me ne zanima, ja imam kontrolu nad vojskom i nemoj da je neko optužio nekoga“. To je devedeseta godina. On je sam sebi dao amnestiju, imao je svoje tužioce, svoje sudije, svoju vojsku, sve je svoje imao i otišao je da uživa u starosti. 2009. godine više hiljada ljudi prima penzije zbog toga što su žrtve zločina koji su im se desili, deci žrtava država plaća školovanje do kraja univerziteta, procesuirano je negde oko 500 slučajeva za različite zločine za koje je Pinočeov režim bio odgovoran. Pinoče je sam proveo poslednje dane svog života u kućnom pritvoru, da, nije bio zatvoru, ali nije baš ni mogao da se švrčka. Ukinuta je amnestija, sudije su promenjene, policajci su promenjeni, vojska je reformisana. Znači, njihova startna pozicija je bila gadna. I nije bila lepa. Nije to društvo bilo ni srećno ni spremno za ono šta im se desilo. Argentina, recimo, i to može da se desi sa nama i tu uvezi ovog vašeg pitanja, da li će neke organizacije civilnog društva prihvatiti izveštaj, da li to može da znači njihovu... za mnoge organizacije za ljudska prava osnivanje komisije može da znači samoubistvo. A, za državu mislite? Može svakako, nije prijatno. Ovde imamo devojkicu iz Južne Afrike, ja ne znam da li je ona gledala trenutak kada Mbeki prima izveštaj komisije koji ima najgadjiviji izraz na licu i koji zbog toga što je imao problem sa komisijom, mnoge stvari od preporuka nije poslušao. Preporuke ostaju, i one ostaju tu da se eventualno ostvare za 20, 30 godina. Institucije u nekim zemljama nisu ni postojale. Sijera Leone nije imao maltene ni institucije kada je komisija osnovana, koje su mogle da sprovedu određene stvari. Znači, nikada društvo nije spremno na ovako nešto. Niti je prijatno slušati o ovakvim stvarima. I nije prijatno kada vi jednostavno ne možete...mislim možete vi da prebacujete kanal, ali kada vi menjate s kanala na kanal, vas čekaju žrtve koje vam govore o onome šta se desilo. U nekom trenutku ćete se zadržati, ali ćete osetiti veliki problem sa tim što slušate. Mnoge države su imale problem da prihvate izveštaje, svih 37 su imale problem sa tim kada je komisija osnovana, uvek je bilo neko ko je rekao „sad nije trenutak, to je nemoguće, to je nemoguća misija, to neće biti prihvaćeno“. Ali zaista jeste da je to nešto što treba uraditi jer istina ostaje. Balkan je vrlo značajan po tome što se nikada nije bavio utvrđivanjem istine. Mi nemamo popis žrtava ni iz jednog jedinog konflikta. Mi sada imamo popis žrtava, i to je popis koji je uradila nevladina organizacija u Bosni i Hercegovini koji vodi Mirsad Tokača i koji je uradila ogroman posao utvrđivanja imena i datuma smrti, nečijih 97.000 imena se nalazi na ovo spisku. To ni je uradila ni jedna država za prethodno vek. Znači, mi nismo popisali žrtve iz Prvog, ni iz Drugog svetskog rata. A sa tim se brojevima jako lako manipuliše. Znači, to je jednostavno veoma težak zadatak, ali nije nemoguć. Ja vidim nekoliko problema što se tiče samog osnivanja REKOM-a. To je prvenstveno pitanje, ako govorimo o državama koje osnivaju REKOM, kako ćemo da izađemo na kraj sa odnosima Srbije i Kosova, i takođe, ko će da bude osnivač, da li će da bude predsednik ili će da bude parlament. I kako ćemo mi u parlamentu da provučemo ovakav predlog. I naravno prihvatanje izveštaja. S druge strane, imamo opciju da svaka država za sebe osnuje komisiju. Videli smo sa Koštunicom

kako izgleda nacionalni odgovor na regionalni konflikt. Komisiji za istinu i pomirenje Savezne Republike Jugoslavije u mandat je bilo dato da se bavi uzrocima, socijalnim, političkim, ekonomskim uzrocima rata u bivšoj Jugoslaviji i da saslušava žrtve iz ovog rata. Iako je bila Savezna Republika Jugoslavija, u njoj nije bilo ni jednog člana iz Crne Gore, svi su bili članovi iz Srbije, nije bio ni jedan predstavnik ni jedne manjine sve do promene, reforme komisije koja je nastupila godinu dana kasnije kada je već ova bila dobrano izblamirana. Nisu bili predstavnici ni jedne konfesije sem Srpske pravoslavne crkve sve opet do te reforme i to sve je ukupno uticalo na to da žrtve iz Vukovara, iz Srebrenice, iz Dubrovnika, kažu jednostavno da nisu zainteresovane da budu saslušavane pred takvom komisijom. To je, dakle, druga opcija koju imamo. Treća opcija je da se uopšte ne bavimo ovim što mislim da je negde u stvari najdominantnija politika predstavnika naše političke elite koji zagovaraju španski model, odnosno zaboravi i oprost i demokratizacija, mi ćemo ući u Evropsku Uniju i svi ćemo zajedno biti srećni. Ne postoji zaboravi i oprost i ne postoji španski model. Barem sada pokazuje da puca po svim šavovima. Prošle godine je jedan tužilac bio dovoljan da otvori istragu za zločine protiv čovečnosti za koje je bio odgovoran Frankov režim i da zatraži eshumaciju i lokaciju masovnih grobnica. A već sada se španski sudovi suočavaju sa velikim brojem zahteva porodica žrtava koje traže nadoknadu štete za ono što im je učinjeno u građanskom ratu tridesetih godina. Znači, španski model je totalno nemoguć, pogotovo na Balkanu, bar je to neko moje mišljenje.

Filip Pavlović: Ja bih hteo samo da se na kratko nadovežem na to pitanje. **Zapravo mislim da je jedan od glavnih motiva za izbegavanje suočavanja sa prošlošću na tom nekom političkom i međunarodnom nivou, je, možda bih čak se usudio da kažem, određena iluzija da se krnji imidž ovog društva i društava u regionu ili da se krnji imidž i da se stvara loš imidž same države.** Ja zaista potpuno nemam nikakve sumnje da makar klubu zemalja, ili kako se to danas kaže evropskoj porodici, kojem želimo da pripadamo to, proces suočavanja sa prošlošću, ne bi uništilo imidž, na primer, naše zemlje ili naše političke elite već bi naprotiv unapredilo. I sad je samo pitanje kada će zapravo ta jedna, da kažem, i vrlo pragmatična svest o određenim interesima prevagnuti. I zato sam negde i bio vezao proces demokratizacije i samog procesa suočavanja sa prošlošću koji jesu međusobno jako povezani. Tako da jednostavno pitanje je da li već vrlo poljuljani i loš imidž se može popraviti time što na neki način izbegavamo suočavanje sa prošlošću i određenu odgovornost koju svaka od zemalja u regionu svakako ima i nosi. To je znači više pitanje da li želimo da nečim pristupimo sa pozicije iskrenosti ili nečega što ionako mislim da je osuđeno, u početku, na propast. Čak su imidži zemalja u regionu možda i lošiji nego do onoga do čega će se doći procesom suočavanja. I upravo nešto što je bilo pitanje, mislim čak i od tebe, a to je da li smo zreli i to je takođe veoma vezano sa samim procesom suočavanja. **Mislim da samim procesom možemo da dokažemo da smo prevazišli određene probleme i da imamo određenu društvenu zrelost.**

Ana Marija Popović: Baš na temu te zrelosti, to sam vas i ranije pitala. Ako biste uporedili, recimo, neko društveno stanje u Srbiji sa nekim drugim zemljama u regionu. Jer meni se lično čini, recimo ako poredimo medije u Hrvatskoj i Srbiji da smo mi možda negde malo otvoreniji nego oni. Sada, možda je to moj lični utisak ali i kada pričam sa kolegama na fakultetu, često kada govorimo o tom nekom govoru mržnje često govorimo

kako je Hrvatska ipak iza nas, mislim rat je bio na njihovoj teritoriji, nama se od tada desilo sve i svašta, ali oni su još uvek mnogo zatvoreniji po pitanju tog rata i mnogo je to sve jednostrano. I znači ako to prebacimo na taj jedan društveni nivo, gde vi vidite Srbiju u odnosu na druge zemlje u regionu, u smislu te društvene svesti? Da li smo mi otvoreniji, zatvoreniji, mi nemamo ni bazični konsenzus gde ćemo, Rusija ili Evropska Unija, ali opet, da li se vama čini da su Srbi možda malo, ne otvoreniji, umorni od svega što se desilo, možda ih malo baš briga. Jel razumete šta vas pitam? Hvala vam.

Filip Pavlović: Ja mislim da je samo šteta što to pitanje nisi postavila kada smo imali gosta iz Hrvatske zato što bi bilo jako interesantno čuti njegov utisak, kao nekog ko dolazi i ko dosta putuje prekogranično. Moj lično utisak je da definitivno postoje određene razlike i nisu isti konteksti. I sama činjenica, fakat da se rat odigravao na teritoriji republike Hrvatske, dok taj isti rat, negde drugačiji kontekst i učešća i osećaja samog. Naravno, Srbija sa druge strane je primila veliki broj izbeglica, što je opet vrlo, da kažem, specifično i nosi određenu, isto, društvenu, ekonomsku i političku težinu. Pogotovo mislim da je to u Vojvodini aktuelno, ali i postoji još jedna stvar na koju bih skrenuo pažnju. Ja baš mislim da bi to nama trebalo svima da bude inspiracija da imamo dodatan motiv da u taj proces iskreno i do kraja uđemo, a to je činjenica da zaista Srbija, kada se posmatra taj čitav region i što se tiče te međunarodne reputacije, ako hoćete medijske međunarodne slike, zaista je onako imala vrlo negativnu reputaciju. Toga moramo biti onako potpuno svesni. I sada je pitanje da li i meni je negde i razumljivo zašto se ljudi osećaju...

Ana Marija Popović: Mogu samo da uskočim?

Filip Pavlović: Mogu li samo da završim pa onda ti naravno?

Ana Marija Popović: OK.

Filip Pavlović: Samo sam hteo da ovim zaokružim, da mi se... Ja mogu potpuno da razumem zašto se ljudi osećaju umorno i ja isto imam taj utisak, mnogo ljudi kaže „zar sada, opet moramo, zar nismo već dovoljno, isporučili smo toliki broj ljudi u Haški tribunal, više smo mi isporučili nego svi drugi“ i tako dalje. Mislim da je to potpuno razumljivo i tu sada dolazimo do istog pitanja. Da li smo spremni i da li imamo određeni, da tako kažem, kapacitet da preuzmemo i određenu lidersku ulogu unutar samog društva. I da li smo spremni da na neki način preuzmemo određene korake koji će upravo voditi u pravcu suočavanja sa prošlošću?

Ana Marija Popović: Ono što je meni zanimljivo sa Srbijom je da smo mi glavni krivci, mislim to je sad kontroverzno, ali je tako, mislim kada se priča u inostranstvu ono najosnovnije kada putuješ pa kao iz Srbije si i to. A kako su negde naši mediji dosta otvoreniji, recimo u poređenju sa hrvatskim, možda i sa BiH, ali dobro kod njih je mnogo komplikovanija situacija. Kako je to u stvari paradoksalno, da su naši mediji malo otvoreniji a mi imamo najnegativniju ulogu. Zato mislim da će naše društvo lakše da uđe u celu priču oko REKOM-a, nego možda neka druga.

Filip Pavlović: Ja se nadam da ste u pravu. Imamo još jedno pitanje koje se možda nadovezuje.

Ruža Helać: Pa upravo zbog ovoga i treba formirati ovu komisiju, zbog ovakvih stavova, zbog jednostranog pristupa stvarima. Ja saradujem sa hrvatskim organizacijama i problemi sa kojima se oni suočavaju skoro su identični sa našim. I ne znam na osnovu kojeg istraživanja ste vi došli do toga da je sloboda medija kod nas veća nego u Hrvatskoj.

Ana Marija Popović: Pa mi smo radili preko fakulteta neke uporedne analize naših i njihovih novina i radili smo period kada je uhapšen Radovan Karadžić i to su kod njih bile naslovne strane „Doktor Smrt“, ja sam to baš donela iz Hrvatske za Srbiju, a zakon je takav da vi ne možete za nekog da napišete da je on ratni zločinac nego da je on optužen za ratne zločine pa kada je to dokazano u Hagu onda vi možete da pišete „Pera Perić, ratni zločinac tačka“, dok se kod njih vrlo lako barata tim pojmovima. Prosto, malo više daju slobodu sebi nego naši mediji, to sigurno.

Ruža Helać: Eto još jedan dokaz da bi ova komisija trebalo da radi zato što i s njihove strane verovatno ima tako mladih ljudi koji kažu „mi smo otvoreni, a oni su zatvoreni“. Mi svi moramo biti otvoreni prema drugima radi utvrđivanja činjenica. A vi možete da počinite ratni zločin da vam niko ne da pravo da ga počinite tako da posledice i utvrđivanje ne znači, da ako još nije uhvaćen i ako nije procesuiran da on nije ratni zločinac i mi sada i govorimo upravo sa stanovišta žrtava, da se ta relativizacija smanji. Imate žrtve, zločinci nisu uhvaćeni pa nije ništa bilo.

Filip Pavlović: Samo bih hteo jednu stvar koja nije direktno odgovor na pitanje koji su mediji otvoreniji, ne bih direktno povezivao pitanje medija i otvorenosti društva, to je jedna stvar. Ja lično sam bio pozitivno negde, isto možda iz određenih predrasuda, jako pozitivno iznenađen tokom konsultacija u Hrvatskoj gde je zapravo mnogo više učestvovalo asocijacija veterana, žrtava, negde taj dijalog je bio lakši, makar se to čini iz pozicije nekog ko radi prvenstveno u Beogradu. Još jedna samo stvar, moramo imati na umu da smo svi mi negde medijski konzumenti. Živimo u određenim zonama medijskog uticaja tako da prosto moramo negde, makar kada analiziramo te stvari, da krećemo od neke tačke da imamo određeni subjektivni doživljaj kako sopstvenih medija tako i medija u okruženju. Ali Srđan je već, ja bih samo iskoristio pravo moderatora, Srđan se već javio, ja sam mu već ukrao, posle i Marijana.

Srđan Vezmar: Sada je manje-više rečeno šta sam hteo da kažem, ne bih se ponavljao. Ja ću samo reći da iz svog iskustva možda nekad u mladosti, kažem kada sam počeo da učestvujem u ovakvim vrstama susreta, i ja sam imao neki stav da smo mi otvoreniji malo više od drugih. Međutim, onda sam saznao nešto što pre nisam znao. To je recimo, uzмимо primer Hrvatske, da je neko odavde išao pa tamo rušio, prosto možda iz nekog neznanja sam imao neki sličan stav međutim onda čovek kada sazna, kada ima prilike da sazna, kada dođe do informacija drugih onda stvara neku drugu sliku. Tako da ja ne bih mogao baš da se složim sa tobom da su naši mediji otvoreniji, ne bih sada da ulazim u neku diskusiju, ali prosto osećam potrebu da kažem tačno je da postoji određena

frustracija i u Hrvatskoj i u Srbiji, možda je njihova frustracija veća, ja to mogu da razumem jer je većina zemlje porušena za razliku od ovde. S druge strane mi imamo frustracije zbog velikog broja izbeglica i slično, tako da mislim da nije dobro praviti paralele zato je dobro što Koalicija pravi konsultacije sa medijima. Takođe, hteo bih da se osvrnem na komentar gospođe Helać. Ja cenim vaš stav, s obzirom da dolazite ispred institucije, ako je to stav to samo pokazuje smer koji je dobar i pravac i ja moram da kažem da su pokrajinske institucije do sada bile veoma otvorene i pokazivale veliki nivo svesti i razumevnja, podržavajući raznorazne programe, ja ne znam da li to može biti jedan od zaključaka i našim organizatorima. I ja pretpostavljam da ćete imati komentar, da institucija pokrajinske možda prihvataju ovu inicijativu koja je u toku.

Jelena Simić: Samo sam htela da pokažem na praktičnom primeru koliko to što ste rekli ne stoji. Na osnovu *press clipping-a* koji prikupljamo u toku konsultativnog procesa koji je pokrenut pre tri godine možemo zaključiti da o inicijativi za osnivanje REKOM više pišu hrvatski mediji, sada se fokusiramo samo na hrvatske i srpske, takozvane, medije. Sada smo imali, pre tri nedelje, forum u Bečićima. Bila je prisutna Hrvatska televizija, bila je prisutna Radio televizija Srbije. Hrvatska televizija je napravila opširan prilog o forumu, RTS još uvek ništa nije objavio. U Srbiji se samo E-novine praktično bave ovom inicijativom i samo je one prate; tu je i novinska agencija Beta od koje druge novinske agencije preuzmu tu suvu vest da su održane konsultacije i to je sve. Dok drugi mediji, posebno mediji u Hrvatskoj, su najviše pratili ovu inicijativu.

Ana Marija Popović: Ja se sa vama slažem.

Filip Pavlović: Ja se samo izvinjavam, pošto smo imali redosled pa dolazi red i na vas. Izvolite.

Ruža Helać: Da kažem, ponovo, da je skupština Autonomne pokrajine Vojvodine osnovala Fond, a s ciljem podizanja kapaciteta nevladinih organizacija na teritoriji Vojvodine, a time i društva u Vojvodini, tolerancije i vladavine prava. U tom smislu mi podržavamo nevladine organizacije i u toj ulozi smo ovde.

Mile Novaković: Hteo bih samo da kažem sledeću stvar, a to je da mi kao zemlja, odnosno Srbija, znači treba da obratimo pažnju na sebe prvo, znači da ispravimo svoje greške a evidentno je da ih je bilo. Pošto smo mi bili... mislim sada nije istina da je ceo svet pogrešio u nekim svojim procenama, a da smo mi jedini u pravu. Znači, oni nas ne optužuju za nešto što... Ja verujem da su i 100 posto u pravu. A to je da je naša vojska išla tamo, kada kažem tamo, mislim na Hrvatsku, BiH. **Mi se vodimo kao agresori i ne bije nas baš najbolji glas u svetu, odnosno u medijima. Tako da trebali bismo prvo da ispravimo svoje greške, a njihove greške, mislim hrvatske greške, pogreške, kako već da ih nazovem, da prepustimo njima. Znači, prvo treba da počistimo smeće ispred svojih vrata, da rešimo naše probleme i da toliko koliko ublažimo sliku u svetu o našoj zemlji. I samim tim bi poboljšali celokupnu situaciju.** Hvala.

Filip Pavlović: Hvala vama. Pre nego što vam dam reč samo bih rekao da postoji taj pristup čišćenja sopstvenog dvorišta, ali ja mislim da je taj regionalni pristup zapravo

nešto što bismo mogli nazvati *dodatna vrednost*. I mislim da i te kako možemo jedni drugima da pomognemo u tome. Ja mislim da je jako značajno što smo imali govornika isto iz Hrvatske, šteta što nije mogao ostati, možda i zbog našeg propusta što smo kasnije krenuli. Ali u principu mislim da ta jedna refleksija koju možemo da dobijemo jedni od drugih ima dodatnu vrednost. Ali naravno da svako od nas snosi odgovornost u okviru svog društvenog okruženja i to je definitivno. Ja nikada ne bih otišao u Hrvatsku da sada tamo nekoga ubeđujem ili da predlažem argumente, osim ako nisam pozvan naravno kao gost. Ali mislim da tu postoji jedna dodatna vrednost tako da zbog toga sama regionalna inicijativa ima vrlo veliku važnost.

Mile Novaković: Hteo bih jednu malu opasku, nije to ništa zlonamerno, ne treba optuživati druge, razumete. Treba prvo pogledati sebe, kao što narod kaže, treba prvo ugledati trn u svom oku a ne brvno, treba videti brvno u svom, a ne trn u tuđem oku.

Filip Pavlović: Hvala najlepše. Ali mi smo imali jedno zajedničko istorijsko iskustvo koje nas na neki način i deli i vezuje. Tako da mislim da i sam regionalan proces ima i jednu integrativnu važnost. Samo kratak komentar pa da vratimo reč tamo, ispašće kao da...

Milan Novaković: Na taj način nećemo uspostaviti saradnju, ako mi optužujemo suprotnu stranu ne možemo da uspostavimo neku saradnju na regionalnom nivou.

Filip Pavlović: Naravno, optuživanje nikako ali saradnja po pitanju suočavanja sa prošlošću je druga stvar.

Ana Marija Popović: Ja se izvinjavam što nisam bila baš jasnija i ako je to dobilo oblik optužbe, to mi nije bila namera. Vi ste se baš nadovezali na ono što sam ja u stvari i rekla. Činjenica je da je rat bio u Hrvatskoj, a da se nama od tada desilo mnogo stvari je nekako naše ljude... to je neverovatan paradoks, mi smo se u stvari opustili po pitanju tog rata. Zato to i nije bilo toliko kod nas praćeno u medijima, malo i zbog političkih razloga da time može i dalje da se koristi bukvalno u izborne svrhe. Drugo, zato što jednostavno ljudi ovde ne razmišljaju o tom hrvatsko-srpskom sukobu, znači sada Kosovo stavimo sa strane, i ja sam zato rekla da hrvatski mediji ipak malo strasnije ulaze u tu stvar, što je normalno. To je sasvim logično, a mi smo to negde malo potisnuli. I možda baš zbog tog zaborava ćemo mi lakše pristupiti tome. To je u stvari paradoksalano, ali je tako u suštini. Moguće da se ne slažete. Jer jednostavno ljudi su negde već potisnuli...

Jelena Simić: Sad ne bih stvarno da vodimo debatu vezanu za vaš stav koji ste izneli. Mislim da smo svi dovoljno rekli u vezi sa tim.

Filip Pavlović: Izvinjavam se što nisam surovi moderator pa da kažem „nemate više prava“. Ali mislim da ćemo i tokom ručka moći izneti neke individualne stavove, o njima raspravljati, razgovarati. Ja lično smatram da je vrlo značajno čim imamo potrebu da o nečemu razgovaramo, to ima određen značaj. Hvala i tebi na ovim komentarima i ja lično te nisam pogrešno razumeo. To jeste jedan od dominantnih stavova ovde i moramo da razmišljamo i o onome što jeste dominantno, zato što ćemo imati puno, i već postoji

velika i podrška, ali već postoji dosta ljudi, grupacija i krugova, medija ako hoćete, koji ne samo da čute nego, rekao bih i aktivno čute o određenim stvarima. U svakom slučaju hvala na komentaru, ali bih predložio da ne idemo dalje u tom pravcu. Imamo ovde nekog, nadam se da je nazad na temu, što bi rekli.

Dejan Rašeta: Ja mislim da je napred, pošto ja volim gledati u budućnost. Filipe, Marijana, rekli ste da REKOM nije popularan kod naše političke elite trenutno, sad, *as we speak*. Kakve vrste pritisaka, direktnih, indirektnih, političkih, finansijskih, lobističkih, možemo da očekujemo u naredne dve, tri godine u REKOM-u? Znači, direktno elektronski mediji, štampani mediji, uskraćivanje finansijskih sredstava, lobiranje, svaka vrsta pritisaka države na REKOM. Ja hoću da vidim možemo li mi unapred da vidimo kako će oni nas da pritisnu da bismo mi njih pritisnuli duplo bolje.

Marijana Toma: Pritiskaće svakako. Komesari će se suočavati sa smrtnim pretnjama kao u mnogim državama, oduzimaće im se sredstva za rad. Zbog toga su, recimo, neke komisije pribegle na primer spoljnom finansiranju. Pa se traži jednostavno, kao klasični projekti i donatori, napišete projekat, predate donatoru i dobijete pare od donatora. Na taj način vi obezbeđujete sebi finansijsku nezavisnost od osnivača, a samim tim i neku mogućnost. Međutim, ono što mene zanima je kako će REKOM u stvari odgovoriti na pritiske. Pritisaka je uvek bilo na komisije u svakom smislu i zbog različitih pritisaka određene komisije su donele određene odluke. S druge strane, mene zanima kako će REKOM odgovoriti na pritiske, koje će saveznike naći u tom procesu. Organizacije civilnog društva, a pre svega udruženja žrtava, igraju ogromno važnu ulogu. U tom momentu, onog momenta kada udruženja žrtava počnu da pritiskaju državu tu će da dođe... jer to su grupe ljudi koje vi možete neko vreme da izbegavate da pogledate, ali ne možete kompletno da ih ignorišete kada vam oni stoje na vratima institucija i zahtevaju određene stvari. I tu zaista vidim mogućnost da REKOM izađe na kraj sa eventualnim budućim problemima jer ja jako verujem u REKOM i verujem u tu ideju da je to neophodno i verujem da to nije nemoguća misija. Sedam država, nije problem, smislićemo. Ali, verujem u to da jedini garant toga, da to može da uspe, su udruženja žrtava koja su prihvatila ovu ideju. Jer oni su se našli oko zajedničkog interesa. Zbog njih se REKOM pravi. REKOM se ne pravi zbog nas. Mislim, vrlo često u mnogim društvima organizacije za ljudska prava hoće da govore u ime žrtava. Žrtve mogu same da govore. I jako mi je važno da oni učestvuju u ovome i da oni predstavljaju garanciju da ovo može da se izgur. Njihova moć i njihova snaga je strašno jaka. Onog momenta kada oni odbiju saradnju, tu može da se desi katastrofa. Pokušaj je sličan napravljen u Argentini gde su Majke sa Majskog trga [Madres de Plaza de Mayo] odbile saradnju sa komisijom. Nikada nisu prihvatile, i to je jedan od najnegativnijih utisaka kada se bavite ovom komisijom. I mislim da je komisija mnogo izgubila na kvalitetu svog rada upravo zbog toga što nije saradivala sa najvažnijim od svih udruženja žrtava. Tako da mislim da je to u stvari, kao i organizacije civilnog društva koje treba da budu vrlo aktivne u lobiranju, pritisku i svemu, na državu. Mislim, to je neminovno. To će se desiti.

Filip Pavlović: Ja bih se isto nadovezao i odgovorio, dao neko svoje mišljenje. Potpuno se slažem sa ovim što je Marijana rekla da je jedna od centralnih uloga, ako hoćete i sa aspekta same politike, iz prostog razloga što su udruženja žrtava često bila politički

zlopotrebljavana i negde manipulisana, ali bih se nadovezao i na nešto što je Srđan rekao na samom početku skupa, a to je zapravo određena moć sinergije. Lično ne mislim, tu se možda ne slažem sa Marijanom, ne mislim da samo udruženja žrtava mogu da izguraju to. Zato što su to često ekonomski, socijalno, politički marginalizovane grupacije. Ali ako dođe do kvalitetne sinergije drugih organizacija civilnog društva, studentskih pokreta, studentskih organizacija, akademskih krugova, određenih političkih grupacija koje već imaju to prepoznato čak i u svom programu. Ako određeni mediji koji imaju nacionalnog značaja, čak i na nivou čitave zemlje, takođe podrže proces tada i glas žrtava neće moći da se tek tako prečuje. Ja nažalost sam mnogo puta viđao ispred Skupštine Srbije ljude koji štrajkuju glađu po 40 dana i manje više to je nekako tiho prolazilo. Hoću da kažem da je ovde neophodno napraviti jedan kvalitativan iskorak u tom pravcu i zaista se pokušati uvezati na različitim nivoima. Jedan od nivoa za koji takođe mislim da je jako značajan, da li je to u nekim drugim slučajevima isto bio slučaj, mislim da moramo imati još jednu cifru u toj celokupnoj računici, u toj ukupnoj matematici. A to je da postoji određen proces u čitavom regionu koji je često politički zlopotrebljavan, manipulisano je sa njim, a to je proces evropskih integracija. I tu je, da kažem, jedna komparativna prednost u odnosu na neke druge prostore jer mi ćemo gledati primere, to može biti i određeni otežavajući faktor. Uopšte ne želim da pojednostavljujem zato što na neki način neki ljudi su možda u Evropi umorni od raspravljanja o početku rata s početka devedesetih, zato mislim da je neophodno kvalitativno se uvezati i napraviti sinergiju i sa civilnim društvom i u Evropskoj uniji, u zemljama i društvima Evropske unije. Mislim da s tim jednim kombinovanim pristupom lokalnog nivoa i jednog međunarodnog nivoa može se doći do jednog ambijenta gde će i političke elite da prepoznaju svoj interes. Ja zaista ne očekujem i mislim da je nerealno očekivati da će političke elite to da prigrlje jer je sama tema negde bolna i mogli bismo da kažemo da je verovatnije na njoj izgubiti političku popularnost nego li je dobiti, na prvi pogled. Ali mislim da će takođe i vreme pred nama pokazati da i političke grupacije će prepoznati taj interes da se u ovaj proces uključe. Tako da mislim da ima dosta elemenata i faktora koji su bitni za jednu uspešnu strategiju u pravcu našeg pritiska, lepše rečeno da kažem uticaja, ka vladama. To ne važi samo za Srbiju, mislim da se razumemo, u Bosni i Hercegovini je veoma kompleksna situacija, imamo tri nivoa vlasti, imamo Hrvatsku, Kosovo, tu postoji problem što je Marijana već napomenula, kako će ta regionalna komisija funkcionisati, kada ni jedan od regionalnih foruma ne funkcioniše gde sede zajedno Srbija i Kosovo. Tako da ima dosta, kako da kažem, političkih pitanja koja će itekako uticati. Zato i vidim važnost regionalne komisije koja upravo može na neki način svojim radom da dâ primer i za određena druga pitanja. Ako hoćete od CEFTE, zone slobodne trgovine, do vizne liberalizacije preko nekih drugih pitanja. Tako da prosto voleo bih nekako i vas da pozovem da gledamo čitav proces sa aspekta mogućnosti i prilika, a ne toliko upravo te neke nemoguće misije. Ja se takođe slažem da nije u pitanju nemoguća misija. Još pitanja?

Rozalija Radoš: Ja bih htela samo da pitam da li će neko da zaštiti te žrtve da one ne bi bile ponovo žrtve ako one progovore, naravno od fizičkog nasilja jer bilo je već primera da je došlo do fizičkog nasilja i mi sami možemo da postanemo žrtve. Pošto policija, kao što znamo, to je bio primer kod nas u Somboru, nisu bili na našoj strani nego su bili na strani onih drugih.

Marijana Toma: Što se tiče zaštite žrtava prilikom javnih svjedočenja, prvo nikada žrtva koje se oseća na bilo koji način ugroženo na nju se ne vrši pritisak da svjedoči, ma koliko bila njena priča interesantna i karakteristična. Znači, ne mogu svi da svjedoče javno. Takođe, kada postoji eventualno neki bezbedonosni rizik za žrtvu, ona ne svjedoči javno, i njeni podaci i puni podaci su uvek deo samo tajne dokumentacije koja ide u arhiv i kojoj nema baš svako pristupa. I o tome zna samo manji istražni tim u komisiji i o tome se jako vodi računa, taj identitet se krije, kriju se podaci i tako dalje. Naravno ukoliko dođe, a može da dođe do toga da žrtvu koja je svjedočila javno na nekom takvom događaju napadnu, tu je zaista onda samo na saradnji između komisije i policije odnosno institucija države koja je osnivač i koja daje svoj legitimitet toj komisiji da zaštiti tu žrtvu. Generalno do sada, u nekim društvima gde su postojali bezbedonosni rizici za žrtve, o tome se jako mnogo vodilo računa. U nekim državama, to je otišlo tako daleko da su svi komesari bili stranci, zato što su se žrtve strašno plašile da govore o onome što im se desilo pred domaćim članovima jer su se jednostavno bojali odmazde i tako dalje. Ali u većini slučajeva gde su davane izjave to je davano ili u svom domu i to su znali samo istraživači i naravno prilikom obrade izveštaja znalo se ime, ali se nisu znali ostali podaci. Oni koji javno svjedoče su oni koji su pristali na to i oni za koje ne postoji bezbedonosni rizik i oni koji se čak osećaju prijatno da svjedoče o svom bolu, znači neki ljudi se jednostavno ne osećaju prijatno i to je pogotovo slučaj sa ženama, žrtvama seksualnih zločina.

Srdan Vezmar: Da li imamo još pitanja sada? Bilo je planirano da sada pustimo jedan film ali mi je signalizirano da bi trebali da idemo na ručak tako da ćemo sada napraviti jednu pauzu od sat vremena, znači vrtićemo se oko 16:15 i tada nas očekuju projekcije još dva filma koji će poslužiti kao uvod za diskusiju. Tokom te poslednje diskusije bilo bi dobro da pokušamo da dobijemo i čujemo i neke vaše predloge. Dakle potpuno ste slobodni da iznesete svoje mišljenje i svoje stavove šta bi trebao da bude mandat Komisije, koji bi trebali da budu kriterijumi za izbor članova komisije, koja bi trebalo da bude strukutna, ko bi sve trebao da bude obuhvaćen, kako da se vrši javno slušanje žrtava i odnos prema počiniocima. Ja verujem da je vama sada to još dosta maglovito i da nemate dovoljno informacija ali prosto svaki komentar i svaki predlog vaš nama bi bio od velike koristi i to i jeste cilj ovih konsultacija. Hvala vam i onda nastavljamo za sat vremena.

[Pauza]

[Prikazivanje filma Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i društva u tranziciji – Maroko]

Filip Pavlović: Nastavljamo dalje. Predlog je sledeći, da pogledamo na primeru filma koji smo sada videli i da ga možda malo analiziramo i postavimo prvenstveno vama pitanje šta su neka ključna mesta koja su vam ostala najviše upečatljiva iz samog filma i... uopšte iz filma o radu komisije. Možemo čak i ključnu reč, *brainstorming* jedan mali da napravimo.

Ruža Helać: Saosećanje sa žrtvama, to je jedan utisak.

Mile Novaković: Ova dramatičnost u njihovom glasu, sa kojom snagom pričaju to, i emocijama.

Dragana Atanasković: Ja bih samo, kao i koleginica, to saosećanje, bitno je ostvariti tu empatiju sa žrtvama u samom radu. Znači čuti ih, ne samo intervjuisati i postaviti se sad kao „ja sam iz komisije“ ili „ja sam psiholog“... Ne intervju, nego bukvalno čuti i razumeti, prvo, da bi došli do prave stvari, čini mi se da je bitno.

Dejan Rašeta: Možda politička volja sina da se obračuna sa političkom mašinerijom svoga oca.

Ruža Helać: Ovo nam pokazuje da može biti neočekivanih obrta i zato treba verovati u ovakve akcije. Nije se u početku moglo očekivati da će sin da se okrene protiv oca, a nešto slično smo imali i u Rumuniji. Što se tiče političkog konteksta, to su zemlje koje su bile nedemokratske.

Filip Pavlović: Još jedna stvar koja je mene makar lično dosta zaintrigirala je činjenica da je u pitanju dosta centralizovana zemlja i znači za jednu socijalnu koheziju sama činjenica da su se javna saslušanja vršila širom zemlje. Prosto mislim da je i to negde imalo dosta značajan efekat. Da li ima još neki utisak? Nećemo raditi u radionicama, u plenumu smo, ali slobodno zaista, nema potrebe da... Ako imate bilo kakvu impresiju, bilo šta što biste želeli da podelite sa svima nama? Ako ne onda ćemo da pređemo na drugi film. Južna Afrika.

[Prikazivanje filma Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i društva u tranziciji – Južna Afrika]

Filip Pavlović: Sada bih vas opet zamolio da malo razmislimo o filmu koji smo pogledali, o konkretnom primeru Južne Afrike, možda da razmislimo o nekoliko stvari koje smo negde pomenuli. Šta je ono što vas je negde najviše impresioniralo ili ostavilo utisak? Mislim da bi bilo interesantno malo razmisliti i o političkom kontekstu, a o tome smo dosta pričali kada smo pričali o konkretno regionalnoj komisiji, o KoREKOM-u, i uopšte o radu u kome KoREKOM funkcioniše. Takođe, nakon toga naša koleginica Tessa koja je sama iz Južne Afrike možda može da ponudi neko svoje iskustvo, iako je generacijski nije direktno učestvovala, naravno, u samom procesu rada komisije. Izvolite.

Ana Marija Popović: Ono što je meni privuklo pažnju i u prvom i u drugom filmu, i uopšte ceo ovaj današnji dan, je efekat mase. Pričali smo o medijima, šta je uticaj *mass* medija. Činjenica da vi javno puštate te snimke, onda ceo narod počinje da shvata - pa OK je da mi pričamo o tome. I činjenica da je nas tridesetak ovde i mi govorimo o tome i mi ćemo svako sigurno bar jednoj osobi nešto reći i već će nas biti šezdeset i znači već smo mi u nekoj društvenoj klimi gde je OK da pričamo o svim tim stvarima. Recimo, ja dolazim sa Fakulteta političkih nauka, ja vam garantujem da pola studenata ne zna tačno šta je to Srebrenica. Jer kao mi smo kao civilni sektor, mi smo obavešteni i baš zbog toga

mi nismo svesni koje neznanje i neobaveštenost vlada, znači mi to ne znamo. Zato su bitni *mass* mediji, zato je bitno da vi na RTS-u, na velikim kanalima, medijskim kućama, puštate te priče jer ne smemo da zapostavimo neobaveštenost. Mi smo recimo radili anketu među studentima politikologije, znači to je najpolitičkiji smer na našem fakultetu, *Šta je Peščanik i šta je Nova srpska politička misao*, znači to su dva najekstremnija lista, vidova obaveštavanja. Ljudi ne znaju, 70 posto ljudi ne zna. Zato je bitno, ne samo efekat mase da nas povuče pa svi pričamo o tome, stvara se ta društvena klima, nego idemo stepenik ispod, prvo da obavestimo te ljude. Znači, zato se stvara ta mržnja, zbog jednog neznanja. Mi u Srbiji, taj rat je bio negde tamo i zato je važno to obaveštavanje. I sad kad gledamo te filmove mi osećamo jedan konsenzus koji se desio oko toga, u redu, mirimo se, ali prvo ide obaveštavanje, pa konsenzus, pa onda kao neki novi stupanj u pomirenju. Uopšte taj efekat mase, to mi je ceo dan u glavi i sada mi ovde stvaramo neko zajedničko mišljenje. I zato će ovaj REKOM biti dobar u budućnosti jer će on da natera ljude da misle. Jer jednostavno ljudi koji se ne bave politikom, koji to ne prate, dobar deo ni ne zanima šta se desilo. Znači, vi morate da naterate ljude da misle o tome. Eto.

Dragana Atanasković: Samo da pogledam pošto sam beležila dok sam gledala film, po tezicama samo. Ostalo mi je kada je rečeno u filmu da je početak bio pakao, početak rada komisije. Onda ova neverica ljudi u izlaganju žrtve, znači neverica da je to istina, da se to preuveličava i lažno svedočenje ovog svedoka pa bih se nadovezala na kolegino, ono koje bi bile, ne bih ja rekla pritisak države na REKOM, već neke prepreke, čisto da se predvide. Kao što imamo i po tezama ovde koji bi kriterijumi bili za izbor članova, da čisto neka tezica bude pre samog osnivanja i početka rada REKOM-a, koje bi to prepreke bile na koje se može naići. Znači nevezano za pritisak države, uopšte, da li ta neverica ljudi ili, što je koleginica rekla, to neznanje mase, da se što više na početku... Možda to neko javno informisanje i tribine i tako dalje. Znači, čisto, ako je moguće da se predvide ti problemi.

Filip Pavlović: Hvala, dalje. Kakav vam je utisak vezano za ljude koji su učestvovali u kreiranju komisije? Da li govore kao „obavili smo fantastičan posao“ ili postoji neki određeni oblik samokritike, neki ukus kompromisa čak. Kakav je vaš utisak?

Ana Marija Popović: Treba stvarno da budeš od betona da te to emotivno ne dodirne. Čak i ti ljudi koji imaju iskustva. Recimo, vaša koleginica koja se bavi time dugo godina i u materiji je, pa ne može to da te ne dodirne. To pravljenje kompromisa, to će biti jako neprijatno. Čak se i ovde mogu desiti mali konflikti, a svi smo u Srbiji, i čuli smo šta je bilo dole, u Budvi, da se čak i tamo desio neki mali sukob. Znači sastao se civilni sektor koji bi trebao da ima najviši stupanj svesti, a dešavaju se i dalje ti konflikti. Ali dobro, to je i trnovit put, to će biti REKOM, svi ti sudari, mali, mali, mali, pa ćemo kao doći do tog konsenzusa koji nam je potreban. To je to, mislim. Da nemamo emocija, da nemamo sukobe, kako onda, onda smo ljudi. To će tek da dođe, sad se pripremamo.

Dragana Atanasković: Samo da se nadovežem, da nemamo i predrasude, da nemamo neki stav u samom startu da je to nemoguća misija. Znači, bitno je da ljudi budu motivisani za to.

Filip Pavlović: Ja bih možda još dodao da na neki način zadržimo određeno pravo da se i razočaramo u krajnji ishod. Prosto, i kada pričamo o različitim konceptima često veći izazov mogu biti visoka očekivanja koja nas mogu negde poklopiti. Moj lično utisak, pri gledanju ovog filma a gledam ga već par puta, je da dosta ljudi koji su učestvovali u radu komisije vide značaj, vide to kao jedan jako značajan društveni proces, ali isto vide određenu cenu koju su platili u vidu neispunjenih očekivanja. I druga stvar koju bih hteo da napomenem, to je ono što smo, mislim da je Alex Boraine rekao, da je bila fragilna demokratija, krhka demokratija sa kojom je moralo jako pažljivo da se ophodi. U tom jednom istorijskom, socijalnom, političkom okviru i kontekstu jednostavno postoje određene zadatosti i određena ograničenja koja moramo negde da uzmemo u obzir. Tako da je prosto i sa te strane jedan od mojih utisaka. Da li bi još neko želeo da podeli neki od utisaka, bilo šta? Ja bih zamolio Tessu... Imamo tamo, izvinjavam se, nisam video.

Ruža Helać: Mislim da bi trebalo dobro pripremiti javnost pre nego što se pređe na osnivanje komisije i možda bi više trebalo da govorimo o tome kako se pripremiti. Posle će komisija bolje raditi i imati bolje rezultate ako se javnost bolje pripremi za to. Smatram da bi to podrazumevalo promociju pozitivnih primera iz sveta, da ljudi ovde vide da je to normalno, da neko odgovara za svoje postupke, da javno iznosi i s jedne strane da budu iznešena osećanja i da se sagleda sav taj aspekt problematike tako da mislim da bi trebalo raditi promociju primera iz sveta u nekom dužem periodu da se naša javnost navikne na to, pa tek onda preći na osnivanje komisije.

Filip Pavlović: Tessa molim te, možeš li sa nama podeliti iskustva iz nekih istorijskih momenata u Južnoj Africi. I takođe, šta je tvoj utisak u vezi sa refleksijom na rad Komisije za istinu i pomirenje, obrazovni sistem i, hajde da kažemo, socijalnu koheziju i neku vrstu uspostavljanja odnosa između različitih zajednica.

Tessa Lee: Dakle danas smo razgovarali o aspektu komisije koji je u vezi sa istinom i utvrđivanjem činjenica, daleko od pogrešne interpretacije od strane medija i političkoj retorici. I na mnogo načina je to slično sa aspektom kojim se bavila Komisija za istinu i pomirenje [u Južnoj Africi]. Ali takođe bih istakla da je Komisija imala i neke druge ciljeve. Iako sam ja tada imala samo 10 godina i ne sećam se samih saslušanja, rekla bih da su efekti i zaveštanje koje su ostavila saslušanja imali istaknutu ulogu u mom životu. Prvo, osnovni cilj Komisije imao je veze sa činjenicom da je tada vladala rasna segregacija, to je bilo belci vs. crnci. I kada je formirana nova, crna vlada mislim da je najveći strah Nelsona Mandele i Dezmonda Tutu-a bio da će doći do nasilja nad belcima, zato što... znate, sada kada je došlo do potpune promene u sistemu. Da će mnogo belaca biti napadnuto čak i ako ni na koji način nisu bili krivi. I drugi veliki cilj Komisije je da je postojala potreba da se skine kolektivna krivica, jer je mnogo ljudi imalo utisak da su umešani iako nisu ništa uradili. Videli ste to na ovom filmu, ljudi su govorili da su svi bili umešani, zbog toga što nismo ništa uradili i što nismo ništa rekli, svi su se osećali odgovornim. I tokom aparthejda o tim stvarima se nije govorilo, nije bilo razgovora o tome, mediji nisu o tome izveštavali i svi su se osećali kao da se nalaze u tmni u vezi sa onime što se zapravo dogodilo. Na javnim saslušanjima ljudi su pričali svoje priče, što je bilo veoma važno. Po prvi put su ljudi čuli obe strane i zapravo shvatili puni obim onoga što se dogodilo. A takođe, druga stvar je što su pokušavali da uspostave novu državu,

zajedno, i velika nada je polagana u Komisiju. To će biti prilika da ljudi iskreno govore i kažu istinu. Rekla bih da je sve u svemu Komisija bila uspešna, ali na mnogo načina ona nije uspela da ispuni sva data obećanja. I danas mi razgovaramo o mandatu i dužini trajanja komisije. Jedan od velikih problema sa Komisijom za istinu i pomirenje bio je u tome što su predvideli davanje finansijskih reparacija tokom perioda od šest-sedam godina, i u velikom broju slučajeva taj novac nije stigao do žrtava ili članova njihovih porodica. To nije bio mnogo efikasan sistem i u mnogo slučajeva to je bio jedan od većih promašaja Komisije. Za mnogo ljudi to je bilo veoma teško jer su se osećali kao da im se duguje taj novac. Ali, sa druge strane, imali smo potpuni zapis o onome što se dogodilo žrtvama. Mislim da je veliki uspeh, vi danas govorite o programima obrazovanja, što su ove informacije [koje je utvrdila Komisija u Južnoj Africi] dostupne mladima da nauče nešto o tome. Mi smo o tome učili u srednjim školama, mi smo imali potpuni zapis o onome što se dogodilo. Tako da sada kada ljudi govore o aparthejdu oni imaju neku osnovu na kojoj zasnivaju svoje stavove, i istina je sada na videlu. Dakle nema političke manipulacije i mediji više ne mogu uticati na to. To bi bili neki opšti utisci.

Filip Pavlović: Tessa hvala ti puno. Da li još neki komentar ili bilo kakav utisak vezano za film sam, još nešto što biste možda želeli?

Marijana Toma: Meni je bio jedan od glavnih utisaka dok sam boravila u Južnoj Africi, ovo što je Tessa rekla da je došlo do velikog razočarenja da je komisija neuspešna jer nije uspela da isplati reparacije žrtvama, imala je za 22.000 ljudi da to uradi. I kada smo razgovarali i kada razgovaramo na konsultacijama o tome, mislim da tu ne postoji „dovoljno puta ponoviti“, nije dovoljno, uvek treba ponavljati, da tu uloga civilnog društva je strahovito krucijalna. Da nakon što komisija završi svoj rad i nakon što objavi svoje preporuke u pogledu reparacije, a moramo smanjiti očekivanja, to je i ono što je Filip rekao, nema se. Ne da se nema, nerazumno je očekivati da će se sve postići jednim izveštajem, da ćemo mi imati kompletnu istinu, dostići univerzalnu pravdu, nadoknaditi štetu žrtvama u svakom smislu i pomiriti se. To je nemoguće. Ali, potrebno je da se izvrši neophodan pritisak na vlade u regionu i da se vrši konstantan pritisak. Da se lobiraju kako domaće institucije, tako da se lobiraju i međunarodne institucije koje mogu pomoći u pritiskanju. Pritisak je ružna reč, ali u nekoj vrsti pritiska vlada u regionu da prihvate preporuke komisija, da ih prihvate na duži vremenski period. Naravno da ne možemo da očekujemo da se isplate reparacije, jer većina društava koje izlazi iz ovakvih konflikata je debelo osiromašena i nema se iz čega platiti odšteta. I to je uvek taj odvratan izbor koji stoji pred svakim društvom. Ali zato tu uloga civilnog društva... I mislim da će tu ova Koalicije za REKOM naći neko mesto za svoje postojanje i nakon završetka rada Komisije da izlobira vlade, da pritisne vlade, da jednostavno ispune preporuke koje je komisija predložila. Pa sada, mislim da ovde ne postoji pitanje kompromisa da li će se nešto ispuniti ili ne. Mislim da kompromis možemo da pravimo samo sa vremenskim trenutkom kada ćemo nešto dobiti i kada će se nešto ispuniti.

Filip Pavlović: Hvala. Srđane, ti si imao određeni predlog.

Srđan Vezmar: Pa ja sam mislio da bi možda bilo interesantno i da čujemo neke vaše komentare u smislu kakav bi trebao da bude odnos komisije prema počiniocima zločina.

Kakav bi odnos trebao da bude prema njima, da li ih treba javno slušati? Komisija se neće baviti sudskim procesom, ali prosto kakav bi trebao da bude odnos prema njima?

Ana Marija Popović: Pošto je u našoj političkoj kulturi da mi užasno idemo u širinu i uopšte sve naše političke rasprave, od fakulteta do parlamenta, su užasno široke i svako ima svoje mišljenje, mislim da je izuzetno važno da se postave izuzetno precizni standardi. Ja sada ne mogu da kažem koji su, smatram sebe vrlo laikom u toj oblasti, ali znam i čvrsto verujem u standarde, pogotovo što se tiče naše političke kulture. Znači, da se postave jasni... Kao što je, ne znam sad u kojoj zemlji je bilo, ali oni su jurili samo one koji su, ne znam, umrli. Stvarno ne mogu da se setim šta je to bilo, ali tačno da se postavi da li su to oteti, da li su to oteti i nestali, oteti, nestali i umrli. Znači, mi ako krenemo, imali smo neku komisiju koja je kao nešto nestala, znači da se da period, ne duži od dve godine. Jer mi smo takvi, ako bude pet godina, oni će četiri i po godine da ne rade ništa. Znači da ne bude dugo i da bude jako, jako precizno.

Jovana Kolarić: Ja sam samo htela da kažem da ponekad veoma precizan mandat može da koči rad komisije. U tom smislu, recimo u Gvatemali, u mandatu je stajalo da oni ne mogu da imenuju počinioce, čak izveštaje vlada nije prihvatila. Međutim, u Gvatemali se smatra velikim uspehom to što su ljudi koji su bili u komisiji našli načina da označe te zločine kao genocid. I to je veoma veliki uspeh. I smatram da ako je suviše precizno definisana, neće ljudi u komisiji imati puno mesta za, ne kreativnost, nego jednostavno usmeravanje rada komisije u nekom humanijem pravcu nego što bi to sudstvo radilo ili neko ko deluje strogo po zakonima i ko ima određene okvire van kojih ne može da ide.

Filip Pavlović: Samo jedno pitanje da se nadovežem. Šta bi po tvom mišljenju trebao da bude fokus, koja vrsta zločina?

Jovana Kolarić: Ja sam htela da postavim pitanje da li bi se u REKOM ispitivali slučajevi prisilnih mobilizacija u Srbiji, ali to opet ide u širinu. Treba da budu zločini, znači pre svega ja mislim da treba da bude naglasak na nestancima, ali ja svakako mislim da treba da obuhvati sve zločine. Samo što postoje te potkomisije koje se bave određenim oblastima, određenim slučajevima, treba da se utvrdi struktura komisije i jednostavno potkomisije koja će se baviti nekim određenim stvarima. Treba da ima jasno definisani mandat, ali ne suviše krut, ipak sa nekim mogućnostima izmene.

Srđan Vezmar: Znači da vremenski period ne bude suviše krut?

Jovana Kolarić: Vremenski period da bude maksimalno do tri godine. Ali sam mandat, čime će se komisija, baviti treba da bude definisano, ali ne suviše strogo, da bi se izbeglo kao to u Čileu gde Alfonsin, predsednik, nije smatran žrtvom, a bio je mučen. U tom smislu.

Filip Pavlović: Dalje, slobodno. Ja verujem da je sastanak dobar kada je više vremena potrošeno u priči sa ove strane.

Ruža Helać: Možda bi trebalo suziti mandat komisije na neke određene aspekte zločina zbog ograničenih kapaciteta našeg društva, da se ne bismo rasplinuli na sve aspekte zločina i onda ne bismo nigde stigli. Dakle, da se suzi mandat, ali da bude komisija efikasna i da budu vidljivi rezultati zbog društva i javnosti, zbog ohrabrenja građana u tom smislu.

Filip Pavlović: Izvinjavam se, ako možete, kada dajete sugestije da kažete na koju vrstu zločina vi lično mislite, nemojte da se ustručavate.

Ruža Helać: Ne bih mogla sad da kažem, nisam razmišljala o tome.

Mile Novaković: Ja bih se usmerio na zločine nad civilima. Konkretno, ne znam, ja volim da se uhvatim za to mesto a to mesto se zove Srebrenica. Kaže se da je tamo oko 8000 civila nastradalo, pod vođstvom generala Ratka Mladića. On je predvodio bosanske Srbe tamo i priča se da je svaki vojnik imao osam sati ubijanja. Ako ste gledali film *Kolutovi dima*, ne znam da li je neko gledao film, bila je Kuta ili Kata, kako se već zove na filmu, ona je pričala kako su svi muški članovi njene porodice pobijeni i da faktički nema nikoga od muškaraca. Da se povede malo računa na zločin protiv čovečnosti, genocid i jednostavno... Svi znamo rat je rat. Puca se, ubijaju se, vojnik na vojnika. Ali kada vojnik puca na civila e to zaista nije humano i po meni nema nikakvog opravdanja. Prvo bi to trebalo da se reši i ostala masakriranja civila, eshumacija grobnica kod Srebrenice i svugde gde je to bilo. Komisija bi trebala da da jedan rok koji ne bi trebalo da bude preterano velik, ja mislim negde između godinu i dve, i prvo bi to trebalo da se reši. To je, po meni, neko goruće pitanje. Ne kažem da su ostale stvari nevažne, ali civili su civili i deca su deca i to mora, svaki zločinac koji je to učinio mora da se kazni, bio on Srbin, Hrvat, Musliman, Bošnjak ili bilo koje nacionalnosti ili veroispovesti.

Filip Pavlović: Zamolio sam Marijanu jednu stvar, da nam pomogne čisto i sa stručne strane. Možda blaga kategorizacija zločina, znam da to zvuči nehumano, primatizujemo neke u odnosu na druge, ali čisto da bismo stekli neku sliku, makar što se tiče i određene pravne terminologije.

Marijana Toma: Ja mislim da je to ona ista terminologija koju uzima Haški tribunal: ubistva, mučenje, torture i tako dalje. Svakako, to su standardi međunarodnog prava. E sad ono što bi svakako, mislim da bi taj pripremni period u kome pre nego što se REKOM formira treba zaista sesti i videti koji su to tipovi zločina bili vrlo karakteristični za balkanske konflikte i da se odrede. Jer negde vi imate... Zaista čitav naš region je propatio strahovito puno zbog prisilnih nestanaka i to će definitivno morati da bude u mandatu REKOM-a, međutim, sa druge strane, mislim na primer da neki drugi tipovi kršenja međunarodnog prava, drugi tipovi zločina, svakako neće biti istovetni za sve oblasti. Na primer, za Bosnu će recimo biti strahovito važno da se radi na primer pitanje logora kojih je tamo bilo preko 300 i tako dalje, to je pitanje koje se mora otvoriti i o kome se mora javno diskutovati. To su jednostavno neka pitanja o kojim se mora voditi računa.

Mile Novaković: Ja bih hteo samo da spomenem jednu stvar, a to ne bi trebalo da se zaboravi. Sarajevo. Sarajevo je četiri godine bilo pod opsadom srpskih snaga to jest bosansko srpskih snaga. Ljudi tamo nisu smeli da izađu napolje iz njihovih skloništa, čim bi neko proturio glavu, onaj snajperista bi ga roknuo, kako bi ja rekao žargonski, naravno svi ovde razumemo na šta mislim. Ostajali su bez hrane, lekova, ogreva, u totalno nehumanim uslovima su živeli. Taoci koji su bili zarobljeni su držani u nekim prostorijama, svinjcima, torovima, tu su vršili nuždu, i veliku i malu, tu je bila jedna ogromna količina fekalija u tim prostorijama, to su krajnje nehumani uslovi, vršene su razne vrste torture nad tim ljudima, govorim o civilima. Tamo, ako ja tačno znam, imao sam i jedan seminar sa Inicijativom [mladih za ljudska prava], se za džak krompira prodavala kuća, možete misliti kako je bilo tim ljudima tamo.

Filip Pavlović: Ja se izvinjavam, ja zaista imam duboko poštovanje, imao sam čak i priliku da budem u Sarajevu dok je bilo pod opsadom. Imam duboko, duboko uvažavanje za sve što sada iznosiš. Ali samo bih preporučio da ova završnica sastanka bude malo dinamičnija, brža i da ne uđemo direktno u takve primere zato što jednostavno, bojim se da to ne možemo sada kvalitetno da obradimo, samo iz tog razloga. Ali bih voleo upravo te komentare koje si dao pre ovog izlaganja, koje se tiču viđenja šta bi trebalo da bude mandat, koji vremenski okvir i tako dalje i tako dalje. Ali evo imamo već ovde, prosto bih želeo malo da raširimo diskusiju.

Nenad Vezmar: Što se tiče civila, to će se jako teško dokazati ovde, zločini nad civilima za vreme rata. Ja bih se nadovezao na kolegu Mileta, jer znamo svi da i Bosni i u Hrvatskoj skoro u svakoj kući je postojalo oružje. Ne može se dokazati baš da je svuda bilo... Naravno, ne poričem i ne branim nikoga, ali nije baš svuda bilo zločina nad civilima. Naravno, bilo je, ali to mora da se dokaže. Jer ja sam pre neki dan bio na dijalogu sa ratnim veteranima i to je **moj savet za REKOM, da se uključe i ratni veterani. Jer ratni veterani saraduju već između sebe. Hrvatski ratni veterani koji su se juče gledali sa srpskim, već saraduju i pričaju. Mislim da bi njih trebalo uključiti jer oni mogu da nam daju sa prve linije.** Samo da nam se ne desi to kao u Južnoj Africi gde su neki ćutali i nisu hteli da svedoče i izvukli su se. I četiri godine, ja mislim za naš mentalitet ovde na Balkanu, četiri godine, minimum. A što se tiče na šta da se REKOM, koji zločini, to je znači silovanja, ubijanja deca, vešanja i ostala... što se tiče Kosova, tu je sad aktuelna ova žuta kuća, otmice. Toliko.

Marijana Toma: Što znači da, po vama, istraga ne bi bila bazirana na teritoriji bivše SFRJ nego biste je proširili na teritoriju drugih zemalja koji su bile eventualno pogođene ratnim dejstvima? Hvala. A veterani učestvuju već, postoje udruženja veterana, i govorili su u Bečićima. Međutim, ja bih samo htela da vas podsetim da bez obzira što je zločin nad civilnim stanovništvom posebno zao, mislim da **ne treba da gubimo iz vida da su zločini nad ratnim zarobljenicima veoma strašni i ukoliko se samo fokusiramo na civilno stanovništvo onda na primer gubimo iz vida Loru, što će da nam bude veliki problem.** Gubimo zatvorenike, evo sada imate slučaj u Crnoj Gori je počelo suđenje za Morinj, to je strašno jedno važno suđenje za Crnu Goru. Znači, svakako treba napraviti... Mislim da će sama struktura REKOM-a biti vrlo komplikovana, ali da sve ovo, na neki način, da treba obuhvatiti sve ono čime se pokrivaju veliki incidenti. Bombardovanje i opsada

Sarajeva koja je strahovito jedan užasno važan događaj za čitav ovaj region mora biti obuhvaćeno. S druge strane, to možda neće biti toliko interesantno za kosovsku javnost, koliko će za njih biti strašno važno da čuju pitanje o proterivanju i da čuju svedočenja o proterivanjima, to je u stvari i za njih bio onaj najveći problem. Ili, na primer, slučaj nestanaka na Kosovu će za obe strane, albansku i srpsku, biti možda najvažnije pitanje čime će oni želeti da se bave i o čemu će oni želeti da slušaju.

Mile Novaković: Ja nisam mislio da se isključivo komisija bavi kažnjavanjem tih ljudi koji su učinili zločine nad civilima. Pa kao prvo sam mislio na njih, da odrade taj posao i da se kazne starešine koji su imali saznanja ili su mogli da znaju ili su mogli da spreče to, a nisu ništa učinili da takav zločin zaustave. Znači, same starešine u Vojsci Republike Srpske, ali naravno i Hrvatske. Upravo je Međunarodni krivični sud [za bivšu Jugoslaviju] nastao zbog kršenja osnovnih ljudskih prava na teritoriji Bosne. Evropska unija je zato i formirala taj sud u Hagu.

Filip Pavlović: Međunarodni krivični sud za zločine u bivšoj Jugoslaviji je kreiran zbog zločina na prostoru bivše Jugoslavije.

Milan Novaković: Da, ali je postojala tendencija da se proširi na ceo region, čak i da se...

Filip Pavlović: Da, dramatika događaja u Bosni je negde ubrzala i dovela do rezolucije Saveta bezbednosti koja je jednoglasno usvojeno. Dobro, voleo bih da čujem glasove koji se nisu čuli do sada. Možda sam dosadan što insistiram.

Biljana Stojanović: Malo mi je teško da pričam o tim nekim najtežim nedelima, to jest da podelim REKOM, s čim bi REKOM mogao i šta bi trebalo da radi, pošto to sve zavisi od države do države, baš ono što je Marijana rekla. Po meni, ko je počinio zločine, znači saslušanje medija, veterana, državnih službenika. Po meni je to malo široka tema, u koju sam se ja tek sad upustila i slušam, tako da ne bih mogla da kažem OK, prisilno nestala lica, da. Ali, po meni, REKOM treba da proširi... Navela me na razmišljanje Južna Afrika. Za 18 meseci, koliko je komisija imala rok trajanja, svedočilo je 21.000 žrtava. Šta je njih navelo? 21.000 za 18 meseci. To mi je otvorilo neko pitanje. Koliko se mi bavimo i koliko smo mi imali, 3.500 žrtava, jel tako? 21.000 za 18 meseci, to mi je bilo onako neverovatno... Ne znam... Baš mi je teško. Imam 23 godine i baš sam bila mala, mala i ne sećam se tog perioda i sad kada sam pogledala ove filmove... prosto... Evo opet se vraćam na Južnu Afriku, 7000 državnih službenika je tražilo pomilovanje, a samo 12 posto je dobilo. Znači da su oni svi hteli pomilovanje, ali da su lagali. Ili da su svi hteli, ali nešto da se prećuti, da se ne kaže ili da jednostavno javnost ne sazna za to. Ali opet javnost je saznala da su oni hteli da prećute, tako da, po meni, i samo to saslušavanje državnih službenika je jako, jako bitno. Takođe, za Srbiju, neću da se ponavljam, uglavnom slažem se sa svima, stvarno. Pogotovo mediji, šta su nam uradili, ja sam iz Vojvodine, kao možda i većina. Mi tu toliko nismo osetili, nama su mediji jedino sredstvo bili na koji način smo dobijali informacije. I sada ono što je meni jako važno, što je na primer devojka pričala koliko smo mi otvoreni, koliko su naši mediji otvoreni. Da li ćemo početi da pričamo i da pišemo kada se stvori komisija ili ćemo početi sad, sa Koalicijom. Imam još jedno pitanje. Na primer, ono što je Marijana rekla, da ako se sve

države naslednice bivše SFRJ, ako stvore svoju odvojenu komisiju, što je moguće da će se dogoditi, a inicijativa je zajednička, mene interesuje, sada je to pitanje, kako će te komisije da rade? Jer inicijativa nam je zajednička i pokušavamo zajedno da stvorimo taj REKOM. I sada ti kanali komunikacije... da li ćemo mi dobiti baš upravo ono što si ti pričala, sednemo ispred TV i menjamo kanale, da li ćemo to morati da radimo da vidimo šta se dešava u Hrvatskoj ili Bosni, sa hrvatskom ili bosanskom komisijom ili ćemo nekako ujediniti i medije koji će nam sve to prenositi, svaku informaciju u svim državama. Hvala.

Marijana Toma: Ja se izvinjavam ako sam bila nejasna. Ja sam davala primer nacionalne komisije Koštuničine koja je bila potpuni fijasko, upravo zbog toga što je bila nacionalni odgovor na regionalni konflikt. REKOM neće praviti, REKOM ne zagovara da svaka država bivše Jugoslavije osnuje svoju komisiju, to ne dolazi u obzir, upravo zbog toga smo na Prvom forumu u Sarajevu 2006. tada je došlo do toga da regionalni pristup u ovom procesu mora da prevlada i da je on neophodan. Jer je apsolutno nemoguća neka nacionalna komisija, da bilo koja država formira svoju komisiju. Njene zaključke neće prihvatiti one ostale države, a vrlo je važno da, na primer, u Bosni i Hercegovini je dosta dugo postojala inicijativa da se osnuje komisija za istinu i pomirenje, da osnuju samostalnu komisiju i bez obzira koliko mnogi, pa čak i dan danas slušam ljude da je to dobra ideja, od toga se odustalo. Evo upravo zbog tog regionalnog foruma koji je bio u Sarajevu, kada se jednostavno shvatilo da bosanska komisija sve zaključke koje donese... samostalni zaključci bosanske komisije neće biti prihvaćeni od strane Srbije i od Strane Hrvatske. Bosna zna šta se Bosni desilo, ali za Bosnu je bitno da Srbija prizna i da Hrvatska prizna šta se Bosni desilo. Nije više, ovde postoje dva nivoa, svi mi znamo, većina nas zna da su se zločini desili, ali je važno da ih priznamo. Zato je bitan taj REKOM. Ako se formira nacionalna komisija u bilo kojoj od ovih zemalja, koja se bavi nacionalnim, pokušava da dâ svoj odgovor, to neće biti priznato od strane drugih država. Zašto bi Hrvatska priznala nešto što je srpska komisija? To je upravo bio jedan od razloga zašto je Koštuničina komisija propala, jer niko nije hteo da sarađuje s njom i drugo, ona je bila pokušaj opravdanja srpske strane rata za sve ono što se desilo od devedesetih.

Filip Pavlović: Kratko ću da se nadovežem da je vrlo legitimno pitanje i vrlo važno pitanje šta će se desiti u slučaju da se komisija kreira u Srbiji, Crnoj Gori i recimo Hrvatskoj, a ne kreira se u Bosni. Znači, šta se dešava sa čitavom regionalnom inicijativom? I prosto to pitanje se postavlja i postavljalo se na mnogim konsultacijama u prethodnom periodu i ja bih zapravo dao jedan prost odgovor. Mi ne smemo kao Koalicija da dopustimo da dođe do tog scenarija. Zato što tada, čitav rad regionalne komisije će biti potpuno doveden u pitanje. Tako da zaista sa te strane, to što si pomenula kao mogućnost, kako će ta komunikacija da izgleda, gde će da bude kancelarija, da li će da bude jedna ili više, da li će da bude u inostranstvu, da li će da bude unutar regiona i tako dalje. Sve su to vrlo važna pitanja i razmišljajte o njima čak i ako ste prvi put čuli za samu inicijativu. I mislim da je vrlo značajno da znate da svako od vaših pitanja, kao što kažu nema glupih pitanja, ima samo nedovoljno pametnih odgovora, sva ta pitanja će postavljati i drugi građani kada se budu prvi put suočili sa tim. To je isto neka mapa puta za sam rad Koalicije.

Nenad Vezmar: Ja imam dva predloga i jedan zaključak. Prvo, predlog je da mi ovde, to jest REKOM, koji bude na ovom prostoru da ukine amnestiju. Jer ja ne vidim opravdanje zločina samim tim što će se priznati. Jer ja ne mogu da čoveka oslobodim kazne, ne ja, nego bilo ko, da je on izvršio genocid nad civilima, vojnicima, ratnim zarobljenicima i samim tim što će on priznati to, da se kaže „e puš pike ne važi, hvala ti što si pomogao, slobodan si“. Ne, ne treba ga osuditi na 20 godina, ali mu treba dati od pet do deset godina zatvora minimum. To, komentar za medije, mi u Srbiji nemamo prave medije. Predlog je da napravite jednu regionalnu televiziju gde će se samo o tome pričati jer dok REKOM dođe možda se i promeni vlast, pa će možda biti neki drugi RTS, pa će se i drugačije diktirati. Tako da je to od mene. Hvala

Mile Novaković: Pa ja bih želeo samo da postavim jedno pitanje za sve nas ovde, to je suštinsko pitanje. Na koji način sada mi, zemlje u regionu, da sastavimo jednu komisiju i da budemo jedinstveni i da na pravi način odredimo i kaznimo ljude koji su stvarno počinili zločine, one koji nisu oslobodimo i da budemo jedinstveni u tome? To je, po meni, jedno od osnovnih pitanja i jako važno.

Filip Pavlović: Pošto sam i prošli put imao potrebu, a i Srđan mi je isto sugerisao, komisija, možda jednostavno nismo dovoljno naglasili, ne kažnjava. To nije zamena za sudski sistem. Utvrđivanje, da.

Marijana Toma: Meni je to pitanje priznanja u zamenu za nešto jako važno. Htela bih sada sa vama da podelim jednu priču. 2002. godine je počelo suđenje pred Okružnim sudom u Prokuplju Saši Cvijetanu koji je bio član *Škorpiona*, za zločin počinjen u Podujevu, 28.3.1999. kada je devetnaestoro albanskih žena i dece ubijeno, četvero, petoro dece je preživelo. E sada. Znači, kompletna jedinica svedoči u njegovu korist, nastaje potpuna anarhija, suđenje se prebacuje u Beograd. Svi *Škorpioni* pevaju istu pesmu, niko nije pucao, niko ništa nije video, oni su samo čuvari naftnih polja. I onda se dešava preokret, dolazi momak koji govori „ovog, ovog, ovog i ovog sam video da su ušli u dvorište i da su bili u dvorištu, ja nisam bio u dvorištu, tu je ušla grupa od devetnaestoro žena i dece, onda su se čuli pucnji i napolje su izašli ljudi koji su, ovaj je menjao okvir, ovaj je menjao okvir“. Sada su svi ti za koje on rekao da su menjali okvire, optuženi i sledeće nedelje je završna reč. Da je ovaj dečko bio u dvorištu on bi bio saučesnik. Da li biste žrtvovali njegovu svedočenje? On bi definitivno nešto tražio da to iskaže. Znači, ovo je bila potpuno čista situacija. On je izašao i rekao, on je osetio tu potrebu, njega je pritisla savest. Ali postoji jako puno situacija gde su nepoznate lokacije masovnih grobnica, mislim da to pitanje da li ili ne praviti kompromise sa njima mogu da daju samo žrtve. Mi smo sada u Bečićima imali situaciju da je žena koja je predsednik Udruženja porodica kidnapovanih i nestalih sa Kosova i Metohije, Verica Tomanović, rekla, kada su je pitali „šta biste vi uradili da vam neko dođe i kaže ja znam gde se nalazi grobnica u kojoj je sahranjen tvoj muž koga tražiš već deset godina“, ona je rekla „ja mislim da to svako treba da odluči“, nije rekla otvoreno *ne*, nije rekla otvoreno *da*, ali je rekla da to svako treba da odluči. Nećemo moći sve da ih kaznimo, nećemo moći sve da procesuiramo, nećemo moći ni do svih imena da dođemo. Ne znam, ja se ne slažem sa vama, ja sam spremna da žrtvujem zatvor. Ne znam, to je moje mišljenje.

Nenad Vezmar: Ljudi koji su pravili zločine, koji su ubijali, njih ne treba amnestirati jer jedan ljudski život ne može da zameni ni 500,000 godina robije. Jer tog čoveka više nema i šta ja njega da nagradim što je priznao da je ubio. Porodica će znati ime ubice, a šta sa time? Ceo život da ga proklinju.

Filip Pavlović: Voleo bih samo da se nadovežem. Samo je pitanje koju će motivaciju imati. U mnogim slučajevima i zločinima nije bilo svedoka, znači svi ljudi koji nisu učestvovali u zločinima su ili ubijeni ili su već bili proterani. Jedini svedoci su počinioci i to se zove, takozvani insajderi. Ako vi nemate učešće nekoga ko je direktan insajder samog događaja gotovo je nemoguće... Otuda i činjenica da sada, deset godina nakon rata na Kosovu, 15 godina ili više u nekim slučajevima, 17 godina u slučaju rata u Bosni, tek se otkrivaju masovne grobnice. I još ima veliki broj masovnih grobnica koje nisu otkrivene, uz svu tehnologiju i korišćenje različitih sredstava i tako dalje. Jednostavno, to govori da zapravo bez ljudi koji su direktno i saučestvovali u tim zločinima, bez njihove saradnje se ne može zapravo doći do validnih informacija. I sad se upravo postavlja to pitanje. To je možda taj gorak ukus kompromisa koji smo mogli da vidimo na licima komisije iz Južne Afrike, ali ja mislim i svuda. Da jednostavno na neki način kompromis jeste da se ponudi nešto za svedočenje. A to nešto je obično amnestija, s tim da amnestija, ono što je već Marijana napomenula... postoji jedan društveni pritisak, koji nije sudski pritisak. Ipak se tim ljudima isto život promeni iz korena. Tako da prosto, tu moramo da budemo racionalni. Ja vas potpuno razumem i potpuno razumem ideju kažnjavanja zločina, ali sa druge strane moramo da razmislimo i o jednom širem kontekstu i da li ćemo, ako insistiramo samo na tom pristupu, da li ćemo imati rezultata u radu same komisije.

Ruža Helać: Postavlja se pitanje da li je cilj istina ili pravda. A mislim da je istina cilj, prvenstveno istina, a potom i pravda. U tom smislu se prave kompromisi da bismo došli do istine, a za žrtve je relativna stvar pravda.

Rozalija Radoš: Ja imam jedno pitanje. Ako ja ubijem 500 ljudi i bilo je troje ljudi sa mnom koji su ubili po desetero i ja se, na primer, odlučim da dođem u policiju i priznam da su ti ljudi bili sa mnom, da su ubili po desetero, ja sam ubila pet stotina. Znači, za moje priznanje meni će se oprostiti, njima će se suditi. Da li je to pravda?

Marijana Toma: Imamo slučaj Dražena Ardemovića u Haškom sudu da je ubio hiljadu ljudi. Mislim da je on rekao da je lično ubio 120, da nije siguran, da nije mogao da broji. On je streljao u Srebrenici i priznao je krivicu. Mnogi su tamo priznali krivicu, ali neki od njih su priznali pa su prekršili to što su priznali. S druge strane, ako prizna pa mu se oprost, ali on će da izađe, pa da kaže šta je uradio i ceo svet će da vidi, da zna da je ubica, ali neće biti dočekan sa muzikom kao poslednji *Škorpion* koji se vratio oslobođen za ubistvo šestorice Bošnjaka u Srebrenici. U Šidu je dočekan sa barjacima i tako dalje. Znači, ako treba da biram da on bude moralno stigmatizovan od strane društva, a sigurno je da neće moći svi da budu procesuirani, pazite, 150.000 ljudi je pobijeno u ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Nećemo moći sve da procesuiramo. Do sada je procesuirano negde oko 200 i nešto i napravljen je neki proračun da će sledećih 1200 biti procesuirano u

sledećih dvadeset godina. Znači nemamo kapacitete, nećemo moći sve da ih procesuiramo, to je prosto nemoguće. Ali s druge strane, ako makar možemo moralno da ih stigmatizujemo, ako možemo makar da imamo prava da uperimo prst u njih, da negde u novinama na nekim naslovnim stranama izađe „ja sam ubio dvadeset ljudi i ja to priznajem“ i njegova slika, mislim da će to izazvati ne samo preokret prema njima lično, već da će to izazvati preokret inače. Mislim bar za Srbiju da je taj problem poricanja strašno jak, za nas koji smo posmatrači. Ne radi se tu ni o oprostaju. Mi neki taj zakonski oprostaj imamo sa svedocima saradnicima, zaštićenim svedocima i tako dalje. Znači oni su izuzeti od krivičnog gonjenja za ono za šta svedoče. I to znači postoji. Ali sa druge strane, ja ne znam da li ste obratili pažnju u onom prvom filmu o REKOM, o Čedi Mariću koji je posle 15, 16 godina našao telo svog sina. I on govori o toj sreći, kada on konačno zna gde su kosti njegovog sina i da on može da ode na taj grob. Ako neko može da dâ informacije o tome, ja bih bila u stanju da žrtvujem pravdu u smislu krivične odgovornosti. Jer ako ta krivična odgovornost podrazumeva da će on da ode u zatvor pet, sedam godina za deset ljudi, jer maksimalna kazna zatvora po našem zakonu je 20 godina. I sada vi imate slučaj za 15 dece u Podujevu maksimalna kazna je 20 godina, za obično ubistvo je 40 godina. Pa vi gledajte, vama se više isplati da budete ratni zločinac i da ih što više pobijete. Mi smo jednom računali, Norac je dobio 84 dana po čoveku. Male su kazne. Ako treba da rizikujem da on ode u zatvor i posle toga izađe kao nacionalni heroj, dočekan sa muzikom i zastavama ili ovo, da bude moralno stigmatizovan od strane kompletnog društva, onda bih to izabrala u zamenu za informaciju.

Filip Pavlović: Da, velika dilema i isto tema za konsultacije. Ne bih želeo, prosto najviše Marijana, ali i dosta nas razmišljamo, promišljamo o toj tematici dosta, ne bih želeo da potpuno isprojektujemo na neki način. To je zaista velika dilema. I duboka. I postoje neka, antropolozi bi rekli primitivna rešenja, pošto ja ne volim taj termin, ali prosto jednostavna društva koja imaju drugačiji koncept pravde i koja na drugačiji način se odnose prema bilo zločinu ili društvenom grehu, koji je u toj zajednici tako označen. Ali ovde, mislim da si se ti javljala, htela si još nešto da dodaš, slobodno.

Rozalija Radoš: Ja sam samo htela da kažem da ne znam da li je gospođa razumela moje pitanje. Ja sam htela da kažem, da li je u redu, ne samo prema, žrtvama nego i tim drugim ljudima koji su pobili po petoro ljudi, da se njima sudi, a onom ko je u stvari organizovao sve, samo zato što je priznao da mu se oprostiti?

Marijana Toma: Pa naravno da nije. Pravda nikada nije idealna. Mislim, pravda i pravo nemaju veze jedno sa drugim. U krajnjoj liniji, kada pogledate naša suđenja za ratne zločine, vi to vidite. Mi imamo Hag koji procesuirao političare i onaj, što bih ja rekla, top menadžment rata u bivšoj Jugoslaviji, dobro. Imamo povlačioce oroza pred domaćim sudovima. Gde je ceo srednji i komandni kadar Jugoslovenske narodne armije? Oni su svedoci. Vi, za slučaj, sada se ruši upravo, puca po svim šavovima slučaj Bytyqi, zbog toga što su optuženi direktni izvršioci ili neki obični saučesnici, a nije optužen, na primer, Goran Radosavljević Guri. To su stvari koje su takođe primetne. Svaki sistem, zato se čitav ovaj deo koji se bavi komisijama i sudovima za ratne zločine zove tranziciona pravda ili manjkava pravda, zato što ona nije potpuna. Nema potpunog odgovora na zločin. Ali mislim da uvek ima nešto što je bolje nego ništa.

Filip Pavlović: Drago mi je se diskusija rasplamsala.

Dejan Borić: Ja ću vrlo kratko s obzirom da je već šest sati pa ne bih da dužim. Ono što sam hteo da kažem, a o tome se manje-više već pričalo, pa bih se samo nadovezao na to pošto se malo nažalost ispalo iz tog nekog koloseka. Vezano za *Škorpione*, spomenuli smo ih par puta, prosto mislim da su dosta rezervisano iznete činjenice. Prosto nije baš to bilo tako, da je on to sad uradio, pa je on sad oslobođen, postoji komandna odgovornost. Sticajem okolnosti, znam slučaj o čemu se radi, znam koje metke je on ispalio, taj koji jeste oslobođen, tako da sam samo hteo da kažem da iznošenje paušalnih činjenica ne može baš da doprinese nekom konstruktivnom dijalogu koji možda ovde treba da bude. Vezano čisto za *Škorpione*, ako možemo da ne pričamo o tome, jer nije se ticalo tako priče kako bi bilo da je on ubio, pa onda oslobođen zato što je viša sila tako htela. Ali onda ide proces njegovog pokajanja, po komandnoj odgovornosti koga je on ubio, sistem njegove savesnosti i tako dalje. Na konto toga, samo sam hteo da se nadovežem, ono 84 dana po čoveku i tako dalje, mislim da REKOM ne bi trebao da dozvoli tumačenje pozitivno-pravnih normi vezanih za krivicu po međunarodnom pravu. Ono što mislim da bi trebalo da sadrži su činjenice. Onog momenta kada se krene u tumačenje, mislim da se onda prelazi u sferu subjektivnog, u sferu emocija, što mislim da ovde ne bi trebalo da bude stvar. Baš mislim da je ono što bi trebalo da ga se tiče hladnokrvnost, hladne glave, bistrh misli i da se onda dolazi do utvrđivanja činjenica. Jer u slučaju kada dolazi do tumačenja, tu se onda vraćamo na početak ono što je bilo, da li su Hrvati onakvi, da li su Srbi ovakvi, da li su iz BiH nekakvi treći. Zaista mislim da bi trebalo da se držimo činjenica, pa da se teži kroz neku pravdu, pravičnost, pravo do te neke konzumacije utopije, ukoliko ona zaista i postoji i koliko je to moguće učiniti u 21. veku. Zaista mislim da bi samo trebalo govoriti o brojkama, a dalje neko procesuiranje prepustiti pozitivnom pravu, bilo ono dobro ili loše. Zaista mislim da bi REKOM trebao time da se bavi i toga da se drži. I mislim da je to onda zaista jedan pozitivan niz koji će rezultirati nečim što bi bilo povoljno za sve.

Filip Pavlović: Ja bih hteo samo kratko da se nadovežem. Činjenice jesu negde prepoznate kao nešto što je zajednički imenitelj. Znači upravo da se dođe do njih i upravo zato jedan od, mogu da kažem, dominantnih stavova je da se ne ide u to istorijsko objašnjavanje konteksta i neke druge stvari. Sa druge strane, malo samo hladna glava i empatija, koju su neki ljudi spomenuli, nekako ne ide. I treća stvar, pretpostavljam da si mislio na Bošnjake kada si rekao „i ona neka treća strana“, pošto ne znam da li to postoji, problem oko priznavanja identiteta. E dobro.

Biljana Stojanović O kažnjavanju zločina. Ja sam htela da kažem da smo na samom početku ovih konsultacija rekli da čitava javnost mora da učestvuje u ovom procesu. Ja stvarno mislim da će ta čitava javnost i da ih kazni. Imamo primere drugih država, to kamenovanje, ne znam ni ja šta su sve radili ljudi iz drugih država, hoću samo da skratim da kažem da će ih javnost kazniti.

Mile Novaković: Ja ću biti kratak i samo ću da razjasnim neke stvari između kolegice Rozalije i gospođe Marijane. Bilo je reči o tome, ako neko ubije 500 ljudi pa prijavi ovu

trojicu što su ubili petoro. Koliko sam ja shvatio, komisija je tu da bi utvrdila istinu, a ne da bi utrdila pravdu, da to razjasnimo. Tu je istina važnija, makar i oprostili nekom zločincu koji je ubio 500 ljudi. Toliko samo.

Filip Pavlović: Činjenice, istina, pravda, vidite i sami mislim koliko su negde i konfliktni termini, samo konstatujem za zapisnik. I vraćam se ono što je Dejan napomenuo, činjenice jesu nešto što je na neki način prepoznato kao zajednički imenitelj za sve koji podržavaju ovo.

Mile Novaković: Istina i pravda... Komisija se isključivo bavi istinom, bez obzira i ako se oprostí nekom. Znači to treba da razjasnimo.

Filip Pavlović: Hvala. Vi ste se javili već ranije.

Dragana Atanasković: Ja sam se javila da bih njoj na to pitanje... da li je u redu ili nije u redu. Etički nije, ali dolazimo do istine. A s jedne strane, čini mi se da i etički jeste u redu jer ti bi ipak priznala za razliku od njih dvojice, trojice. A ovo empatija i ovo što ste vi rekli je upravo nekako kontradiktorno, ja sam govorila o empatiji sa žrtvama, kolega spominje hladne glave. E sad treba biti, po meni bar racionalan, ali da li bi tako hladne glave i tako hladni uspeli u stvari sa žrtvama da ostvarimo neophodan kontakt, toliko dovoljno otvoren, da kažem, da bismo došli do pravih informacija? Mislim da ne.

Dejan Rašeta: Jedno moje viđenje. Postoje najmanje tri vrste interesa kada su u pitanju komisije: zločinci bi da izbegnu kaznu i javna poniženja, komisija bi da se igra pravde i pravičnosti, tako mi se čini, a žrtve bi da saznaju istinu. E sad, jako je teško u tom trojstvu naći jednu esenciju i zlatni presek, što bi rekle arhitekte... ako ima neki arhitekta? Nema. Jako je teško naći zlatni presek da ni jedna strana ne bude oštećena. A mislim da prvenstveno komisija i članovi komisije treba da obrate pažnju na žrtve jer mislim da je ovo najviše njihova priča. Hvala.

Jovana Kolarić: Komisija se upravo i osniva zbog žrtava, zbog njihovog prava da kažu istinu. Mislim da komisija kao komisija nema nikakav svoj lični interes, lični interes da se igra boga, zato što ti ljudi ne postoje kao institucija van tog konteksta u kom se nalaze kada se osnuje komisija gde oni pružaju žrtvama mogućnost da kažu istinu. I samo na prethodnu priču, slučaj Sjeverin, gde postoji suđenje, ali žrtve nisu zadovoljne zato što oni ne znaju i dalje gde su njihovi, rodbina i ljudi koji su nestali. Žrtve uopšte nisu zadovoljne, bez obzira što postoji suđenje.

Nenad Vezmar: Evo ja imam pitanje. Kažite mi, znači ta odluka komisije što se tiče počinitelja zločina. Komisija će njega amnestirati. Da li će onda tu odluku Komisije poštovati Haški tribunal, na primer? Posle pet godina da na primer dođe nalog u Srbiju, Hrvatsku, Bosnu, e morate ovog da isporučite.

Marijana Toma: Haški tribunal je prestao da podiže optužnice nakon 2004. godine i završava rad. Sada se završavaju sva suđenja na prvostepenim većima. To je prva stvar. Druga stvar, svakako da svi oni koji budu svedočili da će biti interesno zanimljivi

nacionalnim sudovima za ratne zločine na kojima je sada glavni teret utvrđivanja krivične odgovornosti za počinioce ratnih zločina u ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, sasvim je sigurno da sa kapacitetima koje poseduju ti sudovi neće moći da se pozabave svima. To je apsolutno nemoguće. Vi u tužilaštvu za ratne zločine imate jednog tužioca i njegovih šest zamenika. Na svakog tužioca ide po jedan i po pomoćnik. To je ono što Srbija radi po pitanju ratnih zločina. Znači, to je strašno, to su mali kapaciteti.

Filip Pavlović: Ja se izvinjavam, imam jednu intervenciju. Da li će amnestija same komisije biti i amnestija za sudski proces?

Marijana Toma: To ostaje na osnivaču da vidi da li će. Da li će, ukoliko komisija dobije mandat da daje amnestiju u zamenu za priznanje o određenom zločinu... u tom momentu je takav nalog obavezujući za osnivača. Znači ako zakonodavno telo bude osnivač, zakonodavno telo u Srbiji, Hrvatskoj, Parlament, Sabor, tako dalje, svakako da je onda to od važnosti za sve institucije. S druge strane, ono što je takođe nešto što mi veoma često možemo da izgubimo iz vida, to je da eventualne informacije koje će neko dati u zamenu za amnestiju mogu da posluže kao osnova tužiocima da otvore nove istrage, da dođu do novih počinioca, da dođu do onih koji su nepoznati, da dođu, u stvari, do onih koji su na primer naređenja davali. Što mislim da je negde jako važno. Jer mi gubimo tog, onog koji je davao naređenja, koji je dao komandu da se u nekog puca.

Mile Novaković: Ja bih hteo da pitam, malo ću da se poslužimo komikom, iako nije vreme za komiku, tema nije smešna. Ali da li postoji način da komisija zadovolji i žrtve i da kazni počinioce, a da sve ispadne kako treba?

Marijana Toma: Nemate nigde ni jednog primera gde su svi zadovoljni. Vi recimo imate u Čileu tu komisiju koja onda pravi program reparacije i donosi program reparacije, država se obavezuje na to. Ljudi primaju penzije, imaju besplatno socijalno i zdravstveno osiguranje, deca su školovana, dobijaju svi mesečnu penziju kao nadoknadu, dižu im se spomenici, njihova imena... Pri tom je svakoj porodici zasebno predsednik Čilea uputio izveštaj, poslao sa pismom izvinjenja u ime, kao predsednik države Čilea, on se izvinjava građaninu tom i tom za počinjen zločin. I šta se dešava? Oni koji su preživeli nisu bili to. Sam predsednik je bio mučen u zatvoru godinu i po dana, i nije bio žrtva, nego je primio na sebe odgovornost. On je preživeo, jer po mandatu komisije, pošto je preživeo nije bio žrtva. Jer je komisija izučavala samo slučajeve mučenja, ubistva, torture sa smrtnim ishodom. Čovek je preživeo. Imao je tu sreću. Nesreću, kako god. Jednostavno, on nije bio žrtva. I šta se onda dešava? Nakon tri godine, nakon svih tih pritisaka i frustracija jer su shvatili da je to bilo manjkavo, oni su osnovali još jednu komisiju koja se bavila preživelima. I onda su i oni ušli u taj program i tako dalje. Vi uvek imate to da uvek može bolje. I to se radi, zato su ovi procesi dugotrajni. Nemačka se suočava sa svojom prošlošću još uvek. Nisu stali na tome. I to će trajati. Nema tu instant recepta, instant rešenja, ovo je dugotrajno.

Mile Novaković: Znači, bitno je da mi ovde shvatimo da bez amnestije nema ni komisije, odnosno istine. To je to. Ljudi, da li ste skontali?

Rozalija Radoš: Ja bih samo nešto rekla. Ratni zločinac ako pusti koju suzu, iskreno se pokaje, dovede desetoro ljudi može da postane i heroj.

Filip Pavlović: Jako je nezgodno da kada sa ove strane stola sufliramo, mislim da je bitno da dobro čujemo ono što iznosite kao stavove, nadam se samo da svi dobro slušamo, čak i oni u zadnjim redovima. Da li ima još pitanja? Nekih komentara? Marijana, da li bi ti htela nešto da kažeš u završnoj reči? Ja bih hteo da vam se zahvalim i izvinim ako nešto nije bilo u redu. I stvarno da se zahvalim našim partnerima, Youth Dialogue-u. Mislim da zapravo, ovo je deo jednog procesa gde mi je zadovoljstvo da smo zajedno to organizovali. Eto ispred Fraktala to da kažem. I stvarno se negde nadam da ćemo nastaviti saradnju i u Beogradu i u nekim drugim mestima. I verujte da smo kao organizacija vrlo snažno zainteresovani i stojimo negde iza celog procesa isto, zajedno sa drugih 300 organizacija. Tako da, ako postoji bilo kakvo pitanje, potreba, sugestija, inicijativa, ako ste u prolazu kroz Beograd, isto, više ste nego dobrodošli. Naše podatke možete naći na www.ngofractal.org tako da u principu računajte da smo počeli jedno lepo prijateljstvo.

Srdan Vezmar: Ja bih samo hteo da kažem par reči ispred nas kao suorganizatora. Samo jedna mala sugestija organizatorima, prosto mislim da bi bilo jako dobro da se razmotri ideja, čuli smo danas puno priča i puno dobrih i kvalitetnih predloga, ali ja bih hteo da kažem, s obzirom da su ove konsultacije organizovane za ljude sa teritorije Vojvodine, da mi sami treba da preuzmemo ulogu u iznošenju činjenica koje su se desile i kod nas na teritoriji Pokrajine. Jer ne treba zaboraviti i prenebregnuti činjenicu da smo mi ovde imali dva logora, jedan je bio pored Zrenjanina, drugi je bio zatvor u Sremskoj Mitrovici. Takođe, pričali smo o ulozi medija i ne treba zaboraviti i ulogu RT Novi Sad u to vreme, ratnih dnevnika, uključanja uživo, novinara koji su tada vršili propagandu i koji su u velikoj meri dali doprinos onome što se desilo u našoj neposrednoj blizini, 50, 60 kilometara od Novog Sada. Nedavno sam video inicijativu, ne znam da li je Nezavisno društvo novinara Vojvodine, znam da je podržalo, ne znam čija je inicijativa, ali da treba prozvati novinare. **I REKOM mislim da treba da ukaže na to koji su novinari bili ti koji su vršili ratnu propagandu i huškali na vršenje pojedinih zločina.** I onda, na kraju, kada jednog dana REKOM završi svoju ulogu mislim da će REKOM imati potpuni legitimitet da istupi i obuhvati i obrazovnu komponentu gde će imati legitimitet da napiše i ostavi istorijski materijal, gde bi mladi ljudi kasnije mogli da uče o tome i da to prosto bude jedna zaostavština za generacije koje dolaze. Ispred Programa za dijalog mladih ja sam prosto to hteo kao jednu malu sugestiju. I ja se zahvaljem Marijani na veoma iscrpnim, kvalitetnim i korisnim izlaganjima koja smo danas imali, Filipu na izuzetnom moderiranju, kao i uvek, Fondu za humanitarno pravo, Jeleni i Milici, Maji takođe na podršci i saradnji pri organizovanju ovih konsultacija. Nadam se da ćemo i dalje nastaviti ovu saradnju, da ćete svakako videti interesa da se ponovo naprave konsultacije ovde u Vojvodini, pogotovo jer smo danas čuli i predstavnika pokrajinskih institucija koje smo imali. Hvala vam najlepše.

Jelena Simić: Imate u vašim materijalima ove liflete. U lifletima imate jednu stranu koju možete da odcepate po perforaciji, to je Izjava o pristupanju Koaliciji za REKOM. Ukoliko u jednom trenutku budete osetili potrebu da pristupite, bilo u svoje lično ime,

bilo kao predstavnik organizacije, možete to da učinite potpisivanjem te izjave. Na lifetu takođe postoje konakti naših kancelarija u celom regionu. Možete nas kontaktirati kad god budete želeli i kada god budete imali potrebu za tim. Ne morate to da činite sada niti bilo kada, da pristupite Koaliciji, prosto da znate da je to jedna od mogućnosti da vi možete da se aktivno uključite u konsultativni proces.